

महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०६३

सार-सङ्क्षेप

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, प्रतिनिधिसभाको घोषणा-२०६३ एवं लेखापरीक्षण ऐन, २०४८मा भएको व्यवस्थाबमोजिम यो वार्षिक प्रतिवेदन पेश गरेको छु। महालेखा परीक्षकको यो त्रिचालीसौं र मैले पेश गरेको तेस्रो वार्षिक प्रतिवेदन हो।

कानूनी व्यवस्था, उद्देश्य, नीति र कार्यपद्धति

१. **लेखापरीक्षण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था** – नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १०० मा महालेखा परीक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेको छ। लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ले लेखापरीक्षण सम्बन्धी तरिका, परीक्षण गर्ने कुराहरू, महालेखा परीक्षकले औचित्य समेतको विचार गरी परीक्षण गर्ने र नेपाल सरकारको पूर्ण र अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाको लेखापरीक्षणका सम्बन्धमा समेत आवश्यक व्यवस्था छ।

संविधान, लेखापरीक्षण ऐन तथा अन्य कानूनद्वारा तोकिएबमोजिम महालेखा परीक्षकको कार्यक्षेत्रभित्र निम्न निकायहरूको लेखापरीक्षण गर्ने तथा लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्न परामर्श दिने कार्य पर्दछ:

- संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, अदालत लगायतका सबै सरकारी कार्यालयहरू,
- नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरू,
- महालेखा परीक्षकले परीक्षण गर्नुपर्ने गरी कानूनद्वारा तोकिएका अन्य निकायहरूमा विभिन्न विश्वविद्यालय, कोष, परिषद्, प्राधिकरण, प्रतिष्ठान, विकास समिति, नगर विकास समिति, जिल्ला विकास समिति लगायतका संस्थाहरू,

संवैधानिक निकाय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी लगायत सरकारी कार्यालय तथा महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने गरी कानूनद्वारा तोकिएका विश्वविद्यालय, कोष, परिषद्, जिल्ला विकास समिति लगायतका संस्थाहरूको विभागीय जनशक्तिबाट र सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संस्थाहरूको विभागीय जनशक्ति तथा प्रमाणपत्र प्राप्त चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट लगायतका लेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण गर्ने गराउने गरिएको छ। सरकारको अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षण गर्न लेखापरीक्षक नियुक्तिका लागि परामर्श दिने गरिएको छ।

२. **लेखापरीक्षण** – प्रचलित संविधानले नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्य समेतको विचार गरी महालेखा परीक्षकबाट लेखापरीक्षण हुने व्यवस्था गरेको छ। लेखापरीक्षण गर्ने र गराउने दुवै पक्षको मार्गदर्शनका लागि त्यस्ता लेखापरीक्षणलाई यस कार्यालयले निम्नानुसार परिभाषित गरेको छ:

- **नियमितताको लेखापरीक्षण** – आर्थिक कारोबार गर्दा प्रचलित कानूनको पालना भए नभएको र लेखापालन गर्दा लेखाका सर्वमान्य सिद्धान्तको पालना गरे नगरेको सुनिश्चित गर्नु,
- **मितव्ययिताको लेखापरीक्षण** – न्यूनतम लागतमा, ठीक समयमा, उपयुक्त गुणस्तर तथा परिमाणको मानवीय, वित्तीय, भौतिक र सूचना सम्बन्धी साधन प्राप्त गरे नगरेको निश्चित गर्नु,
- **कार्यदक्षताको लेखापरीक्षण** – निश्चित साधन (मानवीय, वित्तीय, भौतिक र सूचना) को प्रयोगबाट अधिकतम उपलब्धि हासिल गर्नु वा निश्चित परिमाण र गुणस्तरको उपलब्धि हासिल गर्नका लागि साधनमा कमी ल्याउने कार्य भए नभएको सुनिश्चित गर्नु,

- प्रभावकारिताको लेखापरीक्षण – निर्धारित उद्देश्य हासिल भए नभएको र क्रियाकलापको सञ्चालनबाट अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त भए नभएको मूल्याङ्कन गर्नु र
 - औचित्यको लेखापरीक्षण – नियम पुऱ्याई गरिएका कार्यबाट बेमनासिब तरिकाले राष्ट्रिय धन बरवाद हुने गरी खर्च, राष्ट्रिय सम्पत्ति त्याग गर्ने गरी पढा लाइसेन्स जारी वा राजस्व नोक्सान भए नभएको सन्दर्भमा विवेकसम्मत मूल्याङ्कन गर्नु ।
३. **लेखापरीक्षणको उद्देश्य** – लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र विश्वसनीयता कायम राख्दै कानून प्रदत्त अधिकारलाई सकारात्मक रूपमा प्रवर्द्धन गरी सार्वजनिक वित्तीय व्यवहारलाई स्वच्छ, जवाफदेहीपूर्ण एवं पारदर्शी बनाउन संसद र सरकारलाई सहयोग पुऱ्याउनु लेखापरीक्षणको उद्देश्य हो ।
४. **नीति** – संविधानले महालेखा परीक्षकलाई नियमितताको लेखापरीक्षणमा मात्र सीमित नराखी मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्य समेतको विचार गरी लेखापरीक्षण गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । संविधानद्वारा महालेखा परीक्षकलाई मुलुकको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको रूपमा गहनतम जिम्मेवारी सुम्पिए अनुसार पूर्वमहालेखा परीक्षकहरूले गर्नुभएको पथप्रदर्शनलाई अङ्गीकार गर्दै नेपाल राज्यको महालेखा परीक्षकको हैसियतमा कार्य गर्दा मेरो कार्यकालको लक्ष्य एवं नीति निम्नानुसार रहेका छन्:

१. लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता, र विश्वसनीयता कायम गराउने,	८. स्वविवेकीय कार्यशैलीलाई परित्याग गर्न अभिप्रेरित गर्ने,
२. सार्वजनिक जवाफदेही, पारदर्शिता, सुशासन कायम गर्न सघाउ पुऱ्याउने,	९. आर्थिक कारोबार अन्त्य भएको समय र वार्षिक प्रतिवेदन पेश हुने समयको दूरीलाई कम गर्दै जाने,
३. कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारलाई सकारात्मक रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने,	१०. स्थलगत लेखापरीक्षण एवं निरीक्षण कार्यलाई प्राथमिकता दिने,
४. सार्वजनिक निकायहरूको प्रभावकारितामा अभिवृद्धि गर्न सघाउ पुऱ्याउने,	११. गलत काम गर्ने उपर कारबाही र राम्रो काम गर्नेलाई पुरस्कृत गर्न अभिप्रेरित गर्ने,
५. कार्यालयले अपनाएको कार्यशैलीलाई निरन्तरता दिने,	१२. विद्यमान आर्थिक पद्धति, प्रक्रिया, परिपाटी र कानूनी व्यवस्थामा देखिएका कमी कमजोरी पहिल्याई सुधारका लागि व्यावहारिक सुझाउ प्रदान गर्ने,
६. कार्यमूलक लेखापरीक्षणलाई प्राथमिकता दिने,	१३. लेखापरीक्षण गराउने निकायहरूसँग सकारात्मक सम्बन्ध स्थापित गर्ने ।
७. लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरालाई उपयुक्तताको आधारमा प्रकाशमा ल्याउने,	

५. **कार्य पद्धति** – महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने कार्यालय, संस्था वा निकायहरूको आर्थिक कारोबार र सोसँग सम्बन्धित अन्य क्रियाकलापहरूको एक-एक गरी वा बीच-बीचमा छुड्के गरी वा केही प्रतिशत मात्र परीक्षण गर्ने गरी लेखापरीक्षणको तरिका, क्षेत्र र अवधि तोक्यो अन्तिम लेखापरीक्षण गर्ने, त्यसबाट प्राप्त भएका तथ्यहरू दर्शाउने र त्यसमा आलोचना गर्न सक्ने व्यवस्था लेखापरीक्षण ऐनले गरेको छ । ऐनमा सरकारी कार्यालय र प्रचलित कानूनद्वारा महालेखा परीक्षकले परीक्षण गर्नुपर्ने गरी तोकिएका अन्य कार्यालय वा संस्थाको अन्तिम लेखापरीक्षण गरी आफ्नो आलोचना र सुझाउ सहितको वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्ने व्यवस्था छ ।

संविधान, लेखापरीक्षण ऐन तथा अन्य सम्बन्धित ऐनद्वारा प्रदत्त अधिकार, कार्यक्षेत्र, काम, कर्तव्य र अधिकार एवं लेखापरीक्षणको सर्वमान्य सिद्धान्तका आधारमा लेखापरीक्षण पद्धति तय गरिएको छ । लेखापरीक्षण गरिने निकाय, विषयवस्तु, क्रियाकलाप आदिका आधारमा लेखापरीक्षणको तरिका, क्षेत्र र अवधि तोकिएको छ । लेखापरीक्षणबाट विषयवस्तु अनुसार प्रक्रियामूलक अथवा नतिजामूलक वा दुवै पद्धति अवलम्बन

गरी मूल्याङ्कन गर्ने गरिएको छ । उपर्युक्त पद्धतिअनुसार मूल्याङ्कनका लागि आवश्यक सूचना, जानकारी तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी उक्त जानकारीको सान्दर्भिकता र विश्वसनीयता समेतको परीक्षण गरिएको छ ।

५.१ निष्पक्षता कायम राखी लेखापरीक्षणलाई पद्धतिमा आधारित बनाउने, लेखापरीक्षणमा संलग्न कर्मचारीलाई निर्देशित गर्ने र लेखापरीक्षण कार्यको गुणस्तर कायम गर्ने उद्देश्यले निम्नानुसार मार्गदर्शन र निर्देशन जारी गरिएका छन्:

<ul style="list-style-type: none"> सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्ड, प्राप्ति व्यवस्थाको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन, राजस्वको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन, कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन, सरकारी लेखापरीक्षण सम्बन्धी सामान्य निर्देशिकाहरू, आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ सम्बन्धी परीक्षण सूची, 	<ul style="list-style-type: none"> प्रशासकीय खर्चको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन, आयोजना हिसाबको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन, नेपाल राज्यका महालेखा परीक्षकको निर्देशन, सार्वजनिक संस्थाको लेखापरीक्षणमा संलग्न लेखापरीक्षकका लागि मार्गदर्शन (डिरेक्टिभ्स टु दि अडिटर्स फर दि अडिट अफ पब्लिक सेक्टर इन्टरप्राइजेज)
--	--

५.२ उपर्युक्त मानदण्ड, मार्गदर्शन, निर्देशन र निर्देशिकाहरू सबै पुस्तकका रूपमा प्रकाशित गरिएका छन् । यसका अतिरिक्त आन्तरिक प्रयोजनका लागि निम्नानुसार निर्देशिका एवं निर्देशनहरू तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ र यसै अनुरूप कार्य सम्पादन भए, नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने पद्धति पनि बसालिएको छ ।

<ul style="list-style-type: none"> राजस्व तथा धरौटीतर्फको लेखापरीक्षण सम्बन्धी सामान्य निर्देशन, वैदेशिक सहायता (अनुदान तथा ऋण) को लेखापरीक्षण सम्बन्धी सामान्य निर्देशन, लेखापालन र आर्थिक व्यवस्थापन सम्बन्धी परीक्षण सूची, 	<ul style="list-style-type: none"> एकल लेखापरीक्षण टोली सम्बन्धी निर्देशन, लेखापरीक्षण अनुगमन तथा समीक्षा प्रणाली, लेखापरीक्षणमा सामान्यतः देखापर्ने बेरुजू र त्यसका लागि प्रयोग गर्नुपर्ने भाषाको निर्देशिका, लगती र बेलगती बेरुजू छुट्याउने निर्देशिका ।
--	--

५.३ संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षण गर्न नियुक्ति पाएका लेखापरीक्षकलाई नियुक्तिपत्रमा नै शर्तहरू समावेश गर्ने र त्यसका साथमा थप निर्देशनहरू दिने तथा यस्ता शर्त तथा निर्देशनहरू पालना भए नभएको अनुगमन गर्ने परिपाटी छ ।

५.४ लेखापरीक्षण ऐनले लेखापरीक्षणको तरिका, क्षेत्र र अवधि तोकी अन्तिम लेखापरीक्षण गर्ने अधिकार महालेखा परीक्षकलाई प्रदान गरे अनुरूप आर्थिक वर्षको सुरुमै सबै लेखा उत्तरदायी अधिकृतहरूलाई लेखापरीक्षणको कार्यतालिका उपलब्ध गराउने पद्धति कायम गरिएको छ ।

५.५ यो वर्ष भएको लेखापरीक्षणमध्ये २८ जिल्लास्थित सरकारी कार्यालयहरूको आन्तरिक लेखापरीक्षणको आधारमा सम्पन्न गरिएको छ ।

लेखापरीक्षण र त्यसको नतिजा

६. प्रतिवेदन प्रस्तुति – संविधान, लेखापरीक्षण ऐन र अन्य कानूनद्वारा तोकिएका निकायहरूको २०६१।६२ को पेश हुन आएसम्मको आर्थिक कारोबार र बक्यौता सेस्ता परीक्षण सम्पन्न गरी देखिएका मुख्य व्यहोरा निम्न अनुसार पाँच भागमा समावेश गरिएको छ:

- भाग - १ **सरकारी कार्यालय** - संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, अदालत लगायतका सबै सरकारी कार्यालयहरूको विनियोजन, राजस्व, धरौटी र अन्य कारोबारको लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा,
- भाग - २ **कार्यमूलक लेखापरीक्षण** - आयोजना, कार्यक्रम तथा विषयको मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिता समेतको दृष्टिकोणबाट परीक्षण गरी देखिएका व्यहोरा,
- भाग - ३ **संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्था** - समिति तथा अन्य संस्था र सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्था समेतको लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा,
- भाग - ४ **जिल्ला विकास समिति** - जिल्ला विकास समिति तथा स्थानीय विकास कोषको लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा, र
- भाग - ५ **सरकारी कार्यालयको आर्थिक विवरण** - संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, अदालत लगायतका सबै सरकारी कार्यालयहरूको विनियोजनतर्फको उपशीर्षकगत आर्थिक विवरण, राजस्व र धरौटीको निकाय/मन्त्रालयगत आर्थिक विवरण ।

गत वर्षसम्म भाग ५ मा दर्शाइएको जिल्ला विकास समिति तथा स्थानीय विकास कोषतर्फका व्यहोरा भाग ४ मा र गत वर्षसम्म भाग ४ मा समावेश गरिएका आर्थिक विवरणहरू भाग ५ मा समावेश गरिएको छ ।

उपर्युक्त सम्पूर्ण भागमा उल्लिखित मुख्य-मुख्य व्यहोराको सार-सङ्क्षेपको रूपमा यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा निम्न व्यहोरालाई मुख्य आधार लिइएको छ:

• तात्त्विक महत्व एवं संस्थापनाका आधारमा विषयवस्तुको प्रस्तुति	• सकारात्मक र सहयोगी सोच
• संस्थागत सोच र प्रस्तुति	• सार्वजनिक महत्वका विषयहरू
• व्यावहारिक विश्लेषण	• नीतिगत सुधारका बुँदाहरू
• गुणस्तरीय सारयुक्त र पठनीय प्रस्तुति	• सार्वजनिक जवाफदेही, पारदर्शिता र सुशासन
	• सम्बद्ध निकायसंगको अन्तरक्रिया र छलफल

- ६.१ प्रस्तुत प्रतिवेदन २०६१।६२ मा भएको कारोबार (बक्यौता समेत) को लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोराको आधारमा तयार गरिएको हुँदा प्रतिवेदनमा यो वर्ष भन्नाले सामान्यतया लेखापरीक्षण गरिएका निकाय/मन्त्रालयको आर्थिक वर्ष २०६१।६२ लाई जनाउँछ ।
- ६.२ लेखापरीक्षण सम्पन्न रकममा विनियोजनतर्फ निकासा, राजस्वतर्फ असुली, धरौटीतर्फ आम्दानी, वासलात तयार गर्ने संस्थाको वासलातको अङ्क (पूँजी तथा दायित्व र सम्पत्तिमध्ये एक समूहको), आय-व्यय विवरण तयार गर्ने संस्थाको चालू वर्षको आम्दानी र खर्च (सुरु मौज्जात र अन्तिम मौज्जात बाहेक) समावेश गरिएको छ ।
- ६.३ संगठित संस्थातर्फ नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको बेरूजू फछ्यौट गर्ने गराउने कार्य सम्बन्धित संस्थाको सञ्चालक समितिबाट हुने हुँदा यस्ता संस्थाको बेरूजूको लगत राख्ने गरिएको छैन ।
- ६.४ जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षणबाट देखिएका बेरूजू सम्बन्धित जिल्ला परिषद्मा पेश भई अन्तिम टुङ्गो लाग्ने हुँदा यस्ता समितिको बेरूजूको लगत नराखी प्रत्येक वर्षको कुल बेरूजू अङ्क प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने गरिएको छ ।
- ६.५ जिम्मेवारी सारी अद्यावधिक लेखा राखी वित्तीय विवरणमा साबिकदेखिको बाँकी देखाउने संस्थाको पेशकी रकम बेरूजूमा समावेश गर्ने गरिएको छैन ।

६.६ प्रतिवेदनमा समावेश भएका बेरुजू सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल हुनु पूर्व आवश्यक प्रमाण प्रस्तुत भएको अवस्थामा सम्परीक्षण गर्ने गरिएको छ ।

६.७ साबिकका कायम रहेका कानूनी व्यवस्था तथा लेखापरीक्षण गरिएका सरकारी कार्यालय, समिति, संस्था, संगठित संस्थाको नाममा प्रतिनिधिसभाको घोषणा, २०६३ कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा समय-समयमा भएको परिवर्तित व्यवस्था अनुरूप प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने प्रयास गरिएको छ । विभिन्न कारणवस सुधार गर्न छुट भएको भएतापनि परिवर्तित व्यवस्था अनुरूप नै समावेश भएको मानिदिनु हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

कार्यक्षेत्रमा भएका क्रियाकलापलाई प्रतिवेदनको रूपमा प्रस्तुत गर्ने क्रममा सम्भव भएसम्मका दृश्यहरू पनि समावेश गर्ने प्रचलन हाल बढ्दै गए अनुरूप धेरै मुलुकका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाका प्रतिवेदनहरूमा पनि यसको अनुसरण भएको पाइन्छ । यसै अनुरूप यसका प्रबुद्ध पाठकहरू माझ अझ बढी प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत हुन सकोस् भन्ने मनसायका साथ यो प्रतिवेदनमा लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका केही क्षेत्रहरूको यथार्थ स्थिति चित्रण गर्ने उद्देश्य राखी चार्टहरूको साथै केही चित्र (फोटो) को प्रस्तुति समेतलाई निरन्तरता दिइएको छ ।

● लेखापरीक्षण

७. सरकारी कार्यालय – यो वर्ष संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, अदालत लगायतका सबै सरकारी कार्यालयहरू समेत ३ हजार ३३५ कार्यालय अन्तर्गतका १५ हजार २५९ इकाईको निम्न बमोजिम रु.१ खरब ८९ अरब ५३ करोड २८ लाख १ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ:

(रु. हजारमा)

विवरण	लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने		लेखापरीक्षण सम्पन्न		लेखापरीक्षण गराउन बाँकी	
	इकाई	रकम	इकाई	रकम	इकाई	रकम
● २०६१।६२						
१. विनियोजन	१०५४५	१,०२,५३,९३,४०	१०५३९	१,०२,५१,३४,२९	६	२,५९,११
२. राजस्व	२१९०	६८,४७,५५,२३	२१९०	६८,४७,५५,२३	-	-
३. धरौटी	२२०१	१२,६४,८२,६९	२१५२	१२,६४,३०,२५	४९	५२,४४
४. अन्य कारोबार	११८	५,६१,६७,८७	११८	५,६१,६७,८७	-	-
जम्मा	१५०५४	१,८९,२७,९९,१९	१४९९९	१,८९,२४,८७,६४	५५	३,११,५५
● बक्यौता						
१. विनियोजन	१४३८	२,१३,००,२८	२०३	२६,५४,३०	१२३५	१,८६,४५,९८
२. राजस्व	४५३	३१,०३,६०	२	२४	४५१	३१,०३,३६
३. धरौटी	११६४	३७,४६,६९	५५	१,८५,८३	११०९	३५,६०,८६
४. अन्य कारोबार	२	२५,३९	-	-	२	२५,३९
जम्मा	३०५७	२,८१,७५,९६	२६०	२८,४०,३७	२७९७	२,५३,३५,५९
कुल जम्मा	१८१११	१,९२,०९,७५,१५	१५२५९	१,८९,५३,२८,०१	२८५२	२,५६,४७,१४

● राजस्व र धरौटीतर्फ लेखापरीक्षण गराउन बाँकी इकाईमध्ये केहीको मात्र रकम खुलेकोले खुलेसम्मको रकम र नखुलेकोमा इकाई संख्या मात्र तालिकामा दर्शाइएको छ ।

● गतवर्षसम्मको बक्यौता इकाई संख्या तथा रकममा थपघट भएबमोजिम समायोजन गरिएको छ ।

८. संगठित संस्था, समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समिति – यो वर्ष सरकारी कार्यालयका अतिरिक्त निम्न ऐन तथा आदेश अनुसार स्थापना भई सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्था, समिति तथा अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षण गरिएको छ ।

क्र.सं.	विवरण	ऐन, नियम र निर्णय संख्या	कार्यालय संख्या
१	विकास समिति ऐन, २०१३	१	६८
२	कार्यसञ्चालन कोष ऐन, २०४३	१	२७
३	नगर विकास समिति ऐन, २०४५	१	५२
४	कम्पनी ऐन, २०५३	१	२२
५	संस्थान तथा सञ्चार संस्थान सम्बन्धी ऐन	२	५
६	बैंङ्क तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन	६	६
७	प्राधिकरण सम्बन्धी ऐन	३	३
८	शिक्षा, खेलकूद र विश्वविद्यालय सम्बन्धी ऐन	५	२४४
९	स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५	१	७५
१०	अन्य ऐन र नियम	४७	१५६
११	मन्त्रिपरिषद्को निर्णय तथा अन्य निर्णय आदेश	६५	१०९
जम्मा		१३३	७६७

सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्था, विकास समिति ऐन र अन्य कानून अन्तर्गत गठित समिति र कानूनद्वारा तोकिएका अन्य कार्यालय तथा संस्थाको निम्नबमोजिम रु.५ खरब ४९ अरब १८ करोड ६५ लाख ५५ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छः

विवरण	लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने इकाई	लेखापरीक्षण सम्पन्न		लेखापरीक्षण गराउन बाँकी इकाई
		इकाई	रकम (रु. हजारमा)	
● २०६१।६२				
१. संगठित संस्था	३७	२८	४,५०,८९,१२,३५	९
२. समिति	२७८	२६४	४,०७,०९,५१	१४
३. अन्य संस्था	३७७	३६६	३४,३९,०५,०८	११
४. जिल्ला विकास समिति	७५	७५	१०,२०,०३,८७	-
जम्मा	७६७	७३३	४,९९,५५,३०,८१	३४
● बक्यौता				
१. संगठित संस्था	२५	१२	४७,४१,२६,४७	१३
२. समिति	२३४	१५	१९,३०,२४	२१९
३. अन्य संस्था	४०४	१०	२,०२,७८,०३	३९४
४. जिल्ला विकास समिति	७	-	-	७
जम्मा	६७०	३७	४९,६३,३४,७४	६३३
कुल जम्मा	१४३७	७७०	५,४९,१८,६५,५५	६६७

- लेखापरीक्षण गराउन बाँकी इकाई (बक्यौता) तर्फ रकम नखुल्ने हुँदा इकाई मात्र दर्शाइएको छ ।
- गत वर्षसम्मको बक्यौता वर्ष संख्यामा थप भएबमोजिम समायोजन गरिएको छ ।

९. कुल लेखापरीक्षण अङ्क - प्रस्तुत वर्ष निम्नानुसार कुल रु.७ खरब ३८ अरब ७१ करोड ९३ लाख ५६ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छः

विवरण	लेखापरीक्षण सम्पन्न	
	इकाई	रकम (रु.हजारमा)
● विनियोजन	१०७४२	१,०२,७७,८८,५९
● राजस्व	२१९२	६८,४७,५५,४७
● धरौटी	२२०७	१२,६६,१६,०८
● अन्य कारोबार	११८	५,६१,६७,८७
● संगठित संस्था	४०	४,९८,३०,३८,८२
● समिति	२७९	४,२६,३९,७५
● अन्य संस्था	३७६	३६,४१,८३,११
● जिल्ला विकास समिति	७५	१०,२०,०३,८७
जम्मा	१६०२९	७,३८,७१,९३,५६

गत वर्षसम्म ३ हजार ९४० इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेकोमा यो वर्षसम्म ३ हजार ५१९ इकाईको बक्यौता रहेको छ ।

१०. **कार्यबोझ** - गतवर्ष रु.६ खरब ५२ अरब ८५ करोड ११ लाख ५६ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएकोमा यो वर्ष रु.७ खरब ३८ अरब ७१ करोड ९३ लाख ५६ हजारको लेखापरीक्षण (१३.१५ प्रतिशत वृद्धि) सम्पन्न भएको छ ।

सरकारी कार्यालय

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७३ देखि ८३ सम्ममा कानून बमोजिम बाहेक कुनै कर लगाउन र उठाउन नपाइने, सरकारद्वारा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै ऋण लिन र जमानत दिन नहुने, सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने, विनियोजन ऐनद्वारा खर्च हुने, विनियोजन ऐन विचाराधीन रहेको अवस्थामा पेशकीको रूपमा ऐनद्वारा खर्च हुने, विशेष अवस्थामा व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च ऐनद्वारा व्यय हुने रकम बाहेक अन्य कुनै रकम सञ्चित कोष वा अन्य कुनै सरकारी कोषबाट फिक्न नपाइने, प्रत्येक वर्ष संसदको संयुक्त बैठक समक्ष राजस्वको अनुमान, सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने आवश्यक रकम र विनियोजन ऐनद्वारा व्यय हुने आवश्यक रकमहरु समेत खुलाई वार्षिक अनुमान पेश गर्नुपर्ने, चालू आर्थिक वर्षका निमित्त विनियोजन ऐनद्वारा कुनै सेवाको लागि खर्च गर्न अधिकार दिइएको रकम अपर्याप्त भएमा वा त्यस वर्षको निमित्त विनियोजन ऐनले अधिकार नदिएको नयाँ सेवामा खर्च गर्न जरुरत परेमा वा त्यस आर्थिक वर्षमा विनियोजन ऐनद्वारा अधिकृत गरिएको रकमभन्दा बढी खर्च हुन गएमा प्रतिनिधिसभा समक्ष पूरक अनुमान पेश गर्नुपर्ने, विशेष अवस्थामा व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च विधेयक प्रतिनिधिसभा समक्ष पेश गर्ने तथा ऐनद्वारा विनियोजित एक शीर्षकबाट अर्को शीर्षकमा रकम सार्ने कुरा र अरु आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी कुरा ऐनद्वारा व्यवस्थित हुने व्यहोरा उल्लेख छ ।

संसदको दुवै सदनको अधिवेशन चलिरहेको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा तत्काल केही गर्न आवश्यक परेकोमा अध्यादेश जारी गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप यो वर्ष विनियोजन अध्यादेश, आर्थिक अध्यादेश तथा राष्ट्र ऋण उठाउने अध्यादेश जारी भई सोही अनुरूप कारोबार भएको छ ।

११. **सञ्चित कोष** - संविधानको धारा ७४ ले सञ्चित कोष, धारा ७५ ले सञ्चित कोष वा सरकारी कोषबाट व्यय र धारा ७६ ले सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने खर्चका सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ ।

आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ ले सञ्चित कोषको सञ्चालन गर्ने र त्यसको लेखा अद्यावधिक रूपमा राख्ने तथा केन्द्रीय आर्थिक विवरण बनाउने कर्तव्य र उत्तरदायित्व महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई सुम्पेको छ । सो कार्यालयले प्रस्तुत गरेको २०६१।६२ को सञ्चित कोषको हिसाब निम्नानुसार छ:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	विवरण	२०६१।६२	२०६०।६१	वृद्धि प्रतिशत
	आय			
१.	राजस्व	६७,८६,१६,०२	५८,८७,३९,५५	१५.२७
२.	राजस्वको धितोमा लिइएको कर्जा	१३,१९,००,६६	१२,२३,६६,१२	७.७९
३.	ऋण असुल हुँदा प्राप्त धन	२,७१,४३,०२	३,४५,७०,७३	(२१.४९)
४.	वैदेशिक अनुदान	१४,५३,९७,१०	१,१७,८९,३४	११३३.२९
५.	अन्य आम्दानी	८,८९	४९,३८,९०	(९९.८२)
६.	फ्रिज ट्रान्सफर गरेको रकम	११,३६,२४	७,१३,३२	५९.२९
	जम्मा	९८,४२,०१,९३	७६,३१,१७,९६	२८.९७
	व्यय			
१.	सञ्चित कोष माथि व्ययभार हुने खर्च	२०३९९६१९	१७९२५५०५	१३.८०
२.	सञ्चित कोषबाट खर्च हुने चालू खर्च	५४८२७६९६	४०५२६११७	३५.२९
३.	सञ्चित कोषबाट खर्च हुने पूँजीगत खर्च	२७३३३१५६	२०९१६८०४	३०.६८
४.	सञ्चित कोषबाट भएको फिर्ता हुने खर्च	२१,१७,९८	८,७८,५८	१४१.०७
	जम्मा	१,०२,७७,२२,६९	७९,४५,६२,८४	२९.३४

आयभन्दा बढी खर्च बचत/(घाटा)	(४,३५,२०,७६)	(३,१४,४४,८८)	३८.४०
गत वर्षसम्मको बचत/(घाटा)	(१४,३१,०३,२२)	(११,१६,५८,३४)	२८.१६
यो वर्षसम्मको बचत/(घाटा)	(१८,६६,२३,९८)	(१४,३१,०३,२२)	३०.४१

- गत वर्षको साधारण खर्चलाई चालू खर्चमा देखाइएको छ ।
- गत विगत वर्षमा वैदेशिक अनुदानतर्फ शोधभर्ना प्राप्त हुने गरी भएको खर्च रकममध्ये प्राप्त रकम सञ्चित कोष आयमा देखाउने र शोधभर्ना प्राप्त हुने गरी भएको खर्च व्ययमा देखाउने गरी आएकोमा यो वर्ष महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले वैदेशिक अनुदान सोभै भुक्तानी, वस्तुगत सहायता तथा नगद सबैलाई सञ्चित कोषमा देखाएकोले वैदेशिक अनुदान प्राप्त बढी देखिएको छ । त्यसैगरी व्ययतर्फ पनि सो रकम खर्च लेखाङ्कन गरेकोले अनुदानतर्फको व्यय पनि बढेको छ ।

सञ्चित कोषको हिसाब सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- ११.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेश गरेको सञ्चित कोषको हिसाब लेखामा आधारित नभई सङ्कलित तथ्याङ्कका आधारमा तयार गरेको देखियो । आय-व्ययको विस्तृत विवरण अनुसूची १ मा छ ।
- ११.२ आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ३ मा संविधान, ऐन र प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सञ्चित कोषको सञ्चालन महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट हुने उल्लेख छ । तर सञ्चित कोषमध्येको आन्तरिक ऋणतर्फको खाता महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा नराखी नेपाल राष्ट्र बैङ्कद्वारा सञ्चालित खाताकै आधारमा हिसाब तयार गर्ने गरेको देखियो ।
- ११.३ नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएका सबै प्रकारका रकम सञ्चित कोषको हिसाबमा समावेश हुनुपर्नेमा अर्थ मन्त्रालयद्वारा सञ्चालित एसियाली विकास बैङ्कतर्फको दुई र अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्थातर्फको एक खाताको बचत रु.३ अरब १८ करोड ६८ लाख ३४ हजार सञ्चित कोषको हिसाबमा समावेश भएको देखिएन ।
- ११.४ सञ्चित कोषको हिसाब नगद आधारमा राखिएतापनि आयतर्फ नगद बाँकी देखाएको छैन । राजस्वको रूपमा प्राप्त भएको नगदमध्ये रु.१६ करोड ४९ लाख ५१ हजार बैङ्क दाखिला गर्न बाँकी रहेको केन्द्रीयस्तरको आर्थिक विवरणबाट देखिन्छ । गत वर्ष यस्तो नगद बाँकी रु.१७ करोड ५६ लाख २७ हजार रहेको थियो । सो रकम समेत सञ्चित कोष हिसाबमा जिम्मेवारी सारेको देखिएन ।
१२. **आकस्मिक कोष** – नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८२ ले आकस्मिक कोषको व्यवस्था गरेको छ । यो कोषमा समय-समयमा ऐनद्वारा निर्धारण भएको रकम जम्मा गरिने, सो कोषबाट आकस्मिक कार्यका लागि खर्च गर्ने तथा त्यस्तो खर्चको रकम ऐनद्वारा यथाशीघ्र शोधभर्ना गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आकस्मिक कोष ऐन, २०१६ ले गरेको व्यवस्थाअनुरूप सोही वर्ष यस कोषमा जम्मा गरेको रु.२५ लाखमात्र मौज्जात रहेको विवरण प्राप्त भएको छ । यसबाहेक यो कोषबाट कुनै कारोबार भएको पाइएन ।

उपर्युक्त कोषमा प्रत्येक वर्ष रकम जम्मा गर्ने व्यवस्था मिलाएमा मुलुकमा आकस्मिक संकट परेको अवस्थामा त्यसबाट सघाउ पुग्ने देखिन्छ । प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष र केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिले सञ्चालन गर्ने गरेको दैवी प्रकोपलगायतका आकस्मिक कार्यहरु संविधानले व्यवस्था गरेको आकस्मिक कोष अन्तर्गत गराउन उपयुक्त हुने व्यहोराको सुझाउ गत विगतका प्रतिवेदनमार्फत दिएकोमा कार्यान्वयन भएको देखिएन ।

● समग्र आय-व्ययको विश्लेषण

१३. **सरकारी कार्यालय** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विनियोजनतर्फको केन्द्रीय लेखाको आर्थिक विवरणमा यो वर्ष राजस्व, विदेशी सहायता (अनुदान र ऋण) र आन्तरिक ऋणबाट रु.१ खरब २ अरब ७१ करोड ८१ लाख ४४ हजार आय भएको मध्ये कुल रु.१ खरब २ अरब ५६ करोड ४ लाख ७२ हजार खर्च भई रु.१५ करोड ७६ लाख ७२ हजार मौज्जात रहेको उल्लेख छ । विस्तृत विवरण अनुसूची २ मा छ ।

लेखाउत्तरदायी अधिकृतले उपलब्ध गराएको विवरणबाट कुल खर्च रु.१ खरब १ अरब ९३ करोड ६५ लाख ६५ हजार देखिन आएको छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरण र लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूले उपलब्ध गराएको विवरणका बीच तुलना गर्दा ११ लेखाउत्तरदायी अधिकृतले देखाएको खर्च र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको खर्च भिडेको छ । लेखाउत्तरदायी अधिकृत ११ ले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको भन्दा रु.४० करोड ६७ लाख ५६ हजार बढी र १० ले रु.१ अरब ३ करोड ६ लाख ६३ हजार घटी देखाएका छन् ।

१३.१ शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयले राजस्वतर्फको केन्द्रीय आर्थिक विवरण प्रस्तुत नगरेको र अन्यले प्रस्तुत गरेकोमा पनि महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको राजस्व हिसाबसँग निकै अन्तर परेको तथा लेखापरीक्षण भएसम्मका इकाईहरूको राजस्व असुली रकम समेत भिडान नभएकाले लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूले उपलब्ध गराएको राजस्वको केन्द्रीय आर्थिक विवरणबाट राजस्व रकम यकिन गर्न सकिने स्थिति देखिएन ।

१३.२ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको कार्य सञ्चालन कोषतर्फको केन्द्रीय आर्थिक विवरणबाट ४२ इकाईमा सञ्चालित कोषमा गत वर्षको मौज्जात रु.२ अरब २८ करोड ६९ लाख ५९ हजार समेत यो वर्षको आय रु.४ अरब ३४ करोड ३ लाख ११ हजारबाट रु.१ अरब ९२ करोड ६३ लाख ७२ हजार व्यय भई रु.२ अरब ४१ करोड ३९ लाख ३९ हजार आगामी वर्षलाई जिम्मेवारी सारेको देखियो ।

गतवर्ष पेश भएको कार्य सञ्चालन कोषतर्फको केन्द्रीयस्तरको आर्थिक विवरणमा ५४ इकाईमा रु.३ अरब ३ करोड ६४ लाख ३ हजार बाँकी देखाएकोमा यो वर्ष ४२ इकाईको मात्र विवरण पेश भएबाट १२ इकाईको रु.७४ करोड ९४ लाख ४४ हजार घटीको विवरण पेश भएको छ ।

१३.३ निकाय/मन्त्रालयहरूले प्राविधिक सहायता र अन्य सहायताको केन्द्रीय आर्थिक विवरण प्रस्तुत गरेका छैनन् । अन्य कारोबारतर्फ ६ मन्त्रालयबाट मात्र यस्तो आर्थिक विवरण प्राप्त भएको छ । यस सम्बन्धी अन्य विवरण निम्नानुसार छः

- अर्थ मन्त्रीले आय-व्ययको जानकारी वक्तव्यका साथ सार्वजनिक गरेको प्राविधिक सहायताको विवरण अनुसार ७६ सम्झौता भएकोमा ३ सम्झौताको हकमा सम्बद्ध निकाय नखुलेको, ५ सम्झौता अन्तर्गत प्राप्त हुने रकम नखुलेको र बाँकी ६८ सम्झौता १८ निकाय/मन्त्रालयसँग सम्बन्धित छन् । यस्ता सम्झौता अन्तर्गत प्राप्त भएका सहायताको आय-व्यय विवरण निकाय/मन्त्रालयहरूबाट तयार हुने गरेको देखिएन ।
- व्यय अनुमानको स्रोत पुस्तिका र प्राविधिक सहायताको विवरणमा परेको बाहेक लेखापरीक्षणको क्रममा ४ मन्त्रालयसँग सम्बन्धित १५ कार्यक्रममा अनुदान सहायता प्राप्त भएको जानकारी हुन आएको छ ।

अधिकांश निकाय/मन्त्रालयहरूले आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४ को उपदफा (२) अनुसार अन्य आय-व्ययको केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश नगरेकोले निकाय/मन्त्रालयहरूको विवरण अनुसारको समग्र आय-व्यय दर्शाउन सकिएन ।

१४. **आय-व्ययको विश्लेषण** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट तयार भएको आय-व्यय विवरणको विश्लेषणबाट देहायको स्थिति देखिएको छः

- १४.१ कुल खर्चमध्ये ६४.१२ प्रतिशत राजस्वबाट व्यहोर्ने अनुमान भएकोमा यथार्थमा ६८.३७ प्रतिशत व्यहोरेको छ ।
- १४.२ कुल राजस्व असुलीको ९४.८३ प्रतिशत चालू खर्च हुने अनुमान भएकोमा यथार्थमा ८७.९७ प्रतिशत खर्च भएको छ ।
- १४.३ कुल पूँजीगत खर्चको २९.४८ प्रतिशत वैदेशिक अनुदानबाट र ४०.२६ प्रतिशत वैदेशिक ऋणबाट व्यहोर्ने अनुमान भएकोमा यथार्थमा क्रमशः ३७.१७ प्रतिशत र २६.०३ प्रतिशत व्यहोरेको छ ।
- १४.४ कुल खर्चमध्ये ७.८६ प्रतिशत आन्तरिक ऋणबाट व्यहोर्ने अनुमान भएकोमा ८.७१ प्रतिशत व्यहोरेको छ ।

- १४.५ कुल खर्चमध्ये ७१.९८ प्रतिशत आन्तरिक स्रोतबाट र २८.०२ प्रतिशत बाह्य स्रोतबाट व्यहोर्ने अनुमान भएकोमा क्रमशः ७७.०९ प्रतिशत र २२.९१ प्रतिशत व्यहोरेको छ ।
- १४.६ कुल पूँजीगत खर्चमा ६९.७४ प्रतिशत बाह्य स्रोतबाट र ३०.२६ प्रतिशत आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोर्ने अनुमान भएकोमा क्रमशः ६३.२१ र ३६.७९ प्रतिशत व्यहोरेको छ ।
- १४.७ यो वर्ष कुल व्यय अनुमानको ८८.९६ प्रतिशत खर्च भएको छ । सोमध्ये चालू, पूँजीगत र साँवा भुक्तानीतर्फ अनुमानको तुलनामा क्रमशः ८८.००, ८३.६४ र १०८.२३ प्रतिशत खर्च भएको छ ।
- १४.८ कुल राजस्वमध्ये ७५.७२ प्रतिशत कर राजस्व र २४.२८ प्रतिशत गैरकर राजस्व रहने अनुमान भएकोमा यो अनुपात क्रमशः ७७.१६ र २२.८४ प्रतिशत रहेको छ । कर राजस्वमध्ये प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष करको अंश क्रमशः २२.४९ र ७७.५१ प्रतिशत रहने अनुमान भएकोमा क्रमशः २२.६७ र ७७.३३ प्रतिशत रहेको छ ।

● विनियोजनतर्फको आय-व्यय

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त केन्द्रीय आर्थिक विवरणको आधारमा नेपाल सरकारको २०६१/६२ को विनियोजनतर्फको आय-व्ययको स्थिति निम्नानुसार देखिएको छ:

१५. **आय-व्यय** – राजस्व, वैदेशिक अनुदान तथा ऋण र आन्तरिक ऋण समेत कुल आय रु.१ खरब २ अरब ७१ करोड ८१ लाख ४४ हजार र व्यय रु.१ खरब २ अरब ५६ करोड ४ लाख ७२ हजार भई रु.१५ करोड ७६ लाख ७२ हजार बचत देखिएको छ । वित्तीय क्षेत्र सुधार आयोजनाका लागि नेपाल राष्ट्र बैङ्कमार्फत खर्च भएको रु.३ अरब ५१ करोड ४५ लाख १९ हजार तथा भन्सार महसुल फिर्ता दिने प्रयोजनका लागि जारी भएको ऋणपत्रको रु.७९ लाख ८ हजार समेत रु.३ अरब ५२ करोड २४ लाख २७ हजार उपर्युक्त खर्चमा समावेश छैन । सो रकम समावेश गर्दा आय-व्ययको यथार्थ स्वरूप परिवर्तन हुने देखिन्छ । आय-व्ययको विवरण अनुसूची २ मा छ ।

गत वर्ष कुल व्यय रु.८९ अरब ४४ करोड २५ लाख ९३ हजार भएको आधारमा यो वर्ष रु.१३ अरब ११ करोड ७८ लाख ७९ हजार (१४.६७ प्रतिशत) वृद्धि भएको देखिन्छ ।

१६. **सञ्चित कोषमाथि व्ययभार** – यो वर्ष रु.२० अरब ७३ करोड ७३ लाख २० हजार सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने अनुमान भएकोमा रु.२० अरब ३९ करोड ९६ लाख १९ हजार (९८.३७ प्रतिशत) व्ययभार भएको छ । व्ययभारमध्ये ९६.८२ प्रतिशत ऋणको साँवा ब्याज भुक्तानीमा खर्च भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची ३ मा छ ।

गतवर्ष सञ्चित कोषमाथि रु.१७ अरब ९२ करोड ५५ लाख ५ हजार व्ययभार भएको आधारमा यो वर्ष रु.२ अरब ४७ करोड ४१ लाख १४ हजार (१३.८० प्रतिशत) वृद्धि भएको देखियो ।

१७. **सञ्चित कोषबाट खर्च** – यो वर्ष सञ्चित कोषबाट रु.९४ अरब ५५ करोड २५ लाख ८० हजार खर्च गर्ने अनुमान भएकोमा रु.८२ अरब १६ करोड ८ लाख ५३ हजार (८६.८९ प्रतिशत) खर्च भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची ४ मा छ ।

गतवर्ष सञ्चित कोषबाट रु.७१ अरब ५१ करोड ७० लाख ८८ हजार खर्च भएको आधारमा यो वर्ष रु.१० अरब ६४ करोड ३७ लाख ५५ हजार (१४.८८ प्रतिशत) वृद्धि भएको देखियो ।

१८. **निकाय/मन्त्रालयगत खर्चको स्थिति** – यो वर्ष चालू खर्चतर्फ रु.७० अरब ९ करोड ८४ लाख ३१ हजार र पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीतर्फ रु.४५ अरब १९ करोड १४ लाख ६९ हजार खर्च हुने अनुमान रहेकोमा क्रमशः रु.६१ अरब ६८ करोड ६४ लाख ३४ हजार र रु.४० अरब ८७ करोड ४० लाख ३८ हजार खर्च भएको छ । यसको विस्तृत विवरण अनुसूची ५, ६ तथा ७ मा समावेश गरिएको छ ।

- १८.१ चालू र पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीको हिसाबले बढी खर्च गर्ने दश मन्त्रालयहरु निम्नानुसार छन्:

चालू खर्चतर्फ			पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीतर्फ		
क्र.सं.	मन्त्रालय	प्रतिशत	क्र.सं.	मन्त्रालय	प्रतिशत
१	शिक्षा तथा खेलकूद	२५.९७	१	अर्थ	५२.२३
२	रक्षा	१६.३४	२	भौतिक योजना तथा निर्माण	१३.७९
३	अर्थ	१५.३०	३	स्थानीय विकास	१०.३०
४	गृह	१३.२८	४	रक्षा	५.९८
५	स्वास्थ्य	६.९५	५	जलस्रोत	४.८५
६	स्थानीय विकास	३.९४	६	शिक्षा तथा खेलकूद	३.१०
७	कृषि तथा सहकारी	३.५२	७	गृह	२.२०
८	वन तथा भू-संरक्षण	२.६४	८	विज्ञान तथा प्रविधि	१.७९
९	सूचना तथा सञ्चार	१.७४	९	वन तथा भू-संरक्षण	१.०१
१०	परराष्ट्र	१.७२	१०	स्वास्थ्य	१.००

तालिकामा उल्लिखित दश मन्त्रालयमा मात्र कुल चालू खर्चको ९१.४० प्रतिशत र कुल पूँजीगत तथा साँवा भुक्तानी खर्चको ९६.२५ प्रतिशत खर्च भएको देखियो ।

पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीका आधारमा अर्थ मन्त्रालय प्रथम स्थानमा देखिएतापनि पूँजीगततर्फ साँवा भुक्तानी र ऋण तथा शेयर लगानीको रु.२० अरब ६२ करोड ६१ लाख १७ हजार (कुल पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीको ५०.४६ प्रतिशत) अर्थ मन्त्रालयमा परेको छ । यो रकम कटाउँदा यथार्थमा भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको खर्च सबैभन्दा बढी देखिएको छ ।

१८.२ निकाय/मन्त्रालयमा पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीतर्फबाट खर्च गर्न स्वीकृत भएको रकममा अर्थ मन्त्रालयको विविधबाट भएको निकास समेत अनुमानको शतप्रतिशतभन्दा बढी खर्च गर्ने निकाय/मन्त्रालय निम्नानुसार रहेका छन्:

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	प्रतिशत	क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	प्रतिशत
१	निर्वाचन आयोग	६७०.७०	२	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	६००.५१
३	परराष्ट्र	३६१.५०	४	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	३५५.३१
५	महालेखा परीक्षकको कार्यालय	२९७.३१	६	रक्षा	२२५.५०
७	कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था	२०३.६१	८	श्रम तथा यातायात	१९५.२९
९	मन्त्रपरिषद्	१६४.५०	१०	गृह	१३४.४१
११	भूमिसुधार तथा व्यवस्था	१२२.६७	१२	वन तथा भू-संरक्षण	१२२.४१
१२	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन	११८.८५	१४	अर्थ	१११.२३

१८.३ पूँजीगत खर्च (अर्थ मन्त्रालयको विविध समेत) ५० प्रतिशतभन्दा घटी खर्च गर्ने निकाय/मन्त्रालय निम्न रहेका छन्:

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	प्रतिशत	क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	प्रतिशत
१	स्वास्थ्य	३६.६१	२	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	२०.२०
३	संसद	१४.४८	४	सूचना तथा सञ्चार	९.९६

१९. **खर्च शीर्षक** – यो वर्ष चालू खर्चतर्फ ३० र पूँजीगत खर्चतर्फ १६ खर्च शीर्षक समेत ४६ खर्च शीर्षकहरूमा रकम विनियोजन भएको छ । सोमध्ये १४ शीर्षकमा अनुमानको तुलनामा १०१.५६ देखि ४७४.३४ प्रतिशतसम्म खर्च भएको देखिएको छ । खर्चका शीर्षकअनुसार अनुमान र खर्चको विस्तृत विवरण अनुसूची ८ मा छ ।

२०. **राजस्व** – यो वर्ष ७३ अरब ९२ करोड राजस्व असुल गर्ने अनुमान भएकोमा रु.७० अरब १२ करोड २७ लाख ४२ हजार (अनुमानको ९४.८६ प्रतिशत) असुल भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची ९ मा छ ।

- २०.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको नेपाल राष्ट्र बैङ्कको विवरणअनुसारको राजस्व रकममा क१-६ बेरुजू खातामा जम्मा भएको गैरकर राजस्व आय रु.४५ करोड ३१ लाख ६२ हजार समेत समावेश गर्दा यो वर्षको असुली रु.७० अरब ५७ करोड ५९ लाख ४ हजार हुन आउँछ ।
- २०.२ लेखापरीक्षणलाई उपलब्ध भएसम्मको विवरणका आधारमा यो वर्ष २ हजार १९० सरकारी कार्यालयबाट रु.६८ अरब ३० करोड ८० लाख ३५ हजार राजस्व सङ्कलन भएको देखियो । लेखापरीक्षण गराउने कार्यालयहरूको विवरणअनुसार गत विगत वर्ष बैङ्क दाखिला भएका भौचरबाट यो वर्ष आम्दानी जनाएको रु.२२ करोड ३६ लाख १९ हजार र यो वर्षको नगद मौज्जात रु.१३ करोड ४ लाख २ हजार समेत रु.३५ करोड ४० लाख २१ हजार उक्त रकमबाट कट्टा गरी यो वर्ष बैङ्क दाखिला भएको गत वर्षको नगद मौज्जात रु.२० करोड ८ लाख ७७ हजार थप गर्दा यो वर्ष रु.६८ अरब १५ करोड ४८ लाख ९१ हजार बैङ्क दाखिला भएको देखिन्छ ।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले नेपाल राष्ट्र बैङ्कको विवरणअनुसार रु.७० अरब १२ करोड २७ लाख ४२ हजार राजस्व सञ्चित कोष दाखिला भएको उल्लेख गरेको छ । लेखापरीक्षण भएसम्मको आधारमा रु.६८ अरब १५ करोड ४८ लाख ९१ हजार मात्र राजस्व सञ्चित कोष दाखिला भएको देखिएबाट रु.१ अरब ९६ करोड ७८ लाख ५१ हजार फरक परेको छ ।
- २०.३ कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूले बैङ्क दाखिला भएको राजस्व सम्बन्धमा बैङ्क तथा कार्यालयबीच भौचरहरू भिडान गर्नुपर्ने र नभिकेको रकमको हकमा आवश्यक कारवाही गरी हिसाब मिलान गर्नुपर्ने व्यहोरा गत विगत वर्षका प्रतिवेदनमा दर्शाइएको छ । विगत वर्षहरूमा भौचर भिडान हुन बाँकीमध्ये यो वर्षसम्म भिडान भई खुद भिडान हुन बाँकी हिसाब खुल्ने विवरण कार्यालयहरूले उपलब्ध गराएका छैनन् । यो वर्ष असुल भएको कुल राजस्व रु.७० अरब १२ करोड २७ लाख ४२ हजारमध्ये रु.३ अरब ३७ करोड ५२ लाख ५१ हजार (४.८१ प्रतिशत) को भौचर भिडान हुन सकेको देखिएन । गत वर्ष २.३१ प्रतिशत भौचर भिडान हुन बाँकी रहेको हुँदा यो अनुपात बढेको देखियो ।
- बैङ्कले देखाएको असुली र कार्यालयले देखाएको असुली भिडान हुन नसकेकोमा हिसाब मिलान विवरण तयार गरी यकिन नभएबाट राजस्व दाखिलामा हुने अनियमितता पत्ता लगाउन सकिने अवस्था रहेन ।
- २०.४ लेखापरीक्षण गराएको आधारमा निकाय/मन्त्रालयगत रूपमा कुल राजस्व रु.६८ अरब ३० करोड ८० लाख ३५ हजार असुल भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची १० मा छ ।
२१. **वैदेशिक सहायता (अनुदान)** – यो वर्ष वैदेशिक अनुदान रु.१५ अरब ३५ करोड ७ लाख ३० हजार प्राप्त हुने अनुमान गरेकोमा रु.१४ अरब ३९ करोड ११ लाख ७२ हजार (९३.७५ प्रतिशत) प्राप्त भएको छ । दातागत विवरण अनुसूची ११ मा र क्षेत्रगत विवरण अनुसूची १२ मा छ ।
२२. **वैदेशिक सहायता (ऋण)** – यो वर्ष वैदेशिक ऋण रु.१६ अरब ९५ करोड ९१ लाख ७० हजार प्राप्त गर्ने अनुमान गरेकोमा रु.९ अरब २६ करोड ६१ लाख ३० हजार (५४.६४ प्रतिशत) प्राप्त भएको छ । दातागत विवरण अनुसूची ११ मा र क्षेत्रगत विवरण अनुसूची १२ मा छ ।
२३. **आन्तरिक ऋण** – यो वर्ष आन्तरिक ऋण रु.९ अरब ६ करोड लिने अनुमान भएकोमा रु.८ अरब ९३ करोड ८१ लाख लिएको र ५ वर्षे ऋणपत्र नवीकरण गरेको रु.९ करोड ४२ लाख १३ हजार समेत यो वर्ष रु.९ अरब ३ करोड २३ लाख १३ हजार ऋण उठाएको देखिन्छ । विस्तृत विवरण अनुसूची १३ मा छ ।
२४. **बजेट र खर्चको स्थिति** – निकाय/मन्त्रालयबाट उपलब्ध गराएको केन्द्रीय आर्थिक विवरण अनुसार चालू र पूँजीगत खर्चको अनुमान, सोमध्ये नेपाल सरकारको स्रोत र वैदेशिक सहायता (अनुदान र ऋण) बाट भएको खर्च तथा वैदेशिक सहायताको निकास खर्चको तालिका निकाय/मन्त्रालयको परिच्छेदमा समावेश छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरणका आधारमा स्रोतगत बजेट र खर्चको स्थिति निम्नानुसार छः

विवरण	अनुमान	खर्च	अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत
चालू खर्च	कुल जम्मा	१,१५,२८,९९,००	१,०२,५६,०४,७२
		७०,०९,८४,३१	६९,६८,६४,३४
पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानी	नेपाल सरकार	६०,५८,४६,७७	५५,३१,०३,५२
	वैदेशिक अनुदान	५,७१,५५,९४	४,२२,७९,७५
	वैदेशिक ऋण	३,७९,८१,६०	२,१४,८१,०७
		४५,१९,१४,६९	४०,८७,४०,३८
	नेपाल सरकार	२२,३९,५३,२३	२३,५९,२८,१९
	वैदेशिक अनुदान	९,६३,५१,३६	१०,१६,३१,९६
वैदेशिक ऋण	१३,१६,१०,१०	७,१९,८०,२३	

२४.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र निकाय/मन्त्रालयले देखाएको खर्चमा समष्टिगत फरक निम्नानुसार देखिएको छः

क्र.सं.	विवरण	चालू	पूँजीगत तथा साँवा भुक्तानी	जम्मा
१	महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको विवरण अनुसार	६९,६८,६४,३४	४०,८७,४०,३८	१,०२,५६,०४,७२
२	मन्त्रालयहरूले पेश गरेको केन्द्रीय आर्थिक विवरण अनुसार	६९,४८,६६,२५	४०,४४,९९,४०	१,०९,९३,६५,६५
	मन्त्रालयले घटी देखाएको	१९,९८,०९	४२,४०,९८	६२,३९,०७

२४.२ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा देखाएकोभन्दा सम्बन्धित निकाय तथा मन्त्रालयबाट लेखापरीक्षणको लागि पेश भएको ४५ उपशीर्षकमा रु.१ अरब ५ करोड ८३ लाख ३२ हजार घटी र २१ उपशीर्षकमा रु.७९ करोड ५५ लाख २ हजार बढी खर्च देखाएको छ । बढी फरक पर्नेहरूको उदाहरण निम्न तालिकामा समावेश छ ।

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	घटी		बढी	
		संख्या	रकम	संख्या	रकम
१	अर्थ लगानी	२	२,३३,३४	२	२८,०७,७७
२	अर्थ (विविध)	१०	२,००,०९	२	२१,१५,०७
३	वन तथा भू-संरक्षण	१०	२५,२७,८४	१	९,६३
४	वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि	६	५७,२५,४२	-	-
५	भूमिसुधार तथा व्यवस्था	-	-	१	८,९३,७४
६	भौतिक योजना तथा निर्माण	५	१०,६६,४३	५	३,५०,४९
७	सामान्य प्रशासन	-	-	१	१२,५१,०९
८	स्थानीय विकास	२	५,१३,५०	१	१,२२,८५
९	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	६	२,०९,८५	१	५२,१७

२५. **रकमान्तर** – विनियोजन अध्यादेश, २०६१ ले विनियोजित रकममध्ये कुनैमा बचत हुने र कुनैमा नपुग हुने देखिन आएमा सरकारले बचत हुने शीर्षकबाट नपुग हुने शीर्षकमा रकम सार्न सक्ने, यसरी रकम सार्दा एक शीर्षकबाट सो शीर्षकको जम्मा रकमको दश प्रतिशतमा नबढ्ने गरी कुनै एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकहरूबाट अर्को एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकहरूमा रकम सार्न तथा निकास र खर्च जनाउन सकिने तर पूँजीगत खर्चतर्फ विनियोजित रकम साँवा भुक्तानी खर्च र व्याज भुक्तानी खर्च शीर्षकमा बाहेक अन्यत्र चालू खर्च शीर्षकमा सार्न र साँवा भुक्तानीतर्फ विनियोजित रकम व्याज भुक्तानी खर्च शीर्षकमा बाहेक अन्यत्र सार्न नसकिने व्यवस्था गरेको छ । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ ले एक उपशीर्षकबाट अर्को उपशीर्षकमा रकमान्तर गर्ने अधिकार अर्थ मन्त्रालयलाई दिएको छ । रकमान्तरद्वारा घटाउन सक्ने र बढाउन सक्ने सीमा नतोकी एक उपशीर्षकको रकम सबै भिन्न सक्ने र एक उपशीर्षकमा एकभन्दा बढी

उपशीर्षकको सम्पूर्ण रकम थप गर्न सक्ने व्यवस्थाले बजेट अनुशासन कायम गर्न सहयोग नपुरने व्यहोरा विगतका प्रतिवेदनमा सुझाउ गरिएतापनि यसको कार्यान्वयन हुन सकेको देखिएन । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणका आधारमा रकमान्तर भएका रकमहरूको विश्लेषण गर्दा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

२५.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेश भएको विनियोजनतर्फको केन्द्रीय आय-व्यय हिसाबमा २१७ उपशीर्षकमा ०.०४ देखि १०५१.२८ प्रतिशतसम्मले हुने रु.१५ अरब ५७ करोड ६६ लाख ३१ हजार घटाई ४०४ उपशीर्षकमा ०.०२ देखि २५००० प्रतिशतसम्मले हुने रकम बढाएको देखियो । औसतमा कुल व्यय अनुमानको १३.५१ प्रतिशत थपघट गरेको छ । रकमान्तर गरी थप गरेको विवरण निम्नानुसार छ:

(रु.हजारमा)

रकमान्तर प्रतिशत	उपशीर्षक संख्या	अनुमान	रकमान्तर गरी थपेको रकम	थप प्रतिशत	
				न्यूनतम	अधिकतम
रकमान्तर नगरेको	१,२६१	५३,९९,६९,६७	-	-	-
१० प्रतिशतसम्म	२३४	३३,७२,९८,५१	१,३८,२६,०१	.०२	९.९९
१० देखि माथि २५ सम्म	७१	१३,८८,२४,७४	२,३०,२६,५५	१०.०७	२५.००
२५ देखि माथि ५० सम्म	२५	७,३५,४५,७२	२,०८,९४,९८	२५.०६	५०.००
५० देखि माथि ७५ सम्म	१५	१,९४,०४,५८	१,२४,४५,४५	५०.५१	७५.००
७५ देखिमाथि सतप्रतिशतसम्म	११	९१,२८,२५	७८,६४,९१	७८.३१	९८.९६
सतप्रतिशतभन्दा माथि	४८	३,४७,२७,५३	७,७७,०८,४१	१००.३१	२५०००.००
जम्मा	१,६६५	१,१५,२८,९९,००	१५,५७,६६,३१	-	-

शतप्रतिशतभन्दा बढी रकमान्तर भएका ४८ उपशीर्षकमध्ये भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको लागि पूँजीगत खर्चमा रु.१२ हजार विनियोजन भएकोमा रु.३० लाख (२५,००० प्रतिशत) र भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय अन्तर्गत मुक्त कर्मैया पुनर्स्थापना कार्यक्रममा रु.४ लाख ६० हजार विनियोजन भएकोमा रु.५ करोड ५५ हजार (१०,८८२ प्रतिशत) थप भएको देखिन्छ ।

२५.२ एघार उपशीर्षकहरूमा अन्य उपशीर्षकबाट रकमान्तर थप गरी पुनः रकमान्तर गरी घटाउनाले सुरु अनुमानको तुलनामा शतप्रतिशतभन्दा बढी रकमान्तर गरी घटाएको उदाहरण निम्न तालिकामा समावेश छ ।

(रु. हजारमा)

रकमान्तर प्रतिशत	उपशीर्षक संख्या	अनुमान	रकमान्तर गरी घटाएको रकम	घटाएको प्रतिशत	
				न्यूनतम	अधिकतम
रकमान्तर नगरेको	१४४८	५५,००,४८,६५	-	-	-
१० प्रतिशतसम्म	१०३	३४,३३,४३,९२	७१३७४	०.०४	९.६४
१० देखि माथि २५ सम्म	३७	१०,४७,६३,३१	१,६४,८८,४९	१०.१४	२३.६१
२५ देखि माथि ५० सम्म	३२	४,६८,६७,६६	१,४८,२२,४८	२५.६७	४८.७०
५० देखि माथि ७५ सम्म	१६	३,६३,५९,९२	२,१६,२२,१४	५०.१४	७३.६४
७५ देखिमाथि शतप्रतिशतसम्म	१८	१,८३,९८,१७	१,७१,४३,१८	७५.०१	१००.००
शतप्रतिशतभन्दा माथि	११	५,३१,१७,३७	७,८५,७६,२८	१००.११	१०५१.२८
जम्मा	१६६५	१,१५,२८,९९,००	१५,५७,६६,३१	-	-

कर्मचारी सुविधामा रु.९ करोड ८४ लाख ३७ हजार विनियोजन भएकोमा रु.१ अरब ३ करोड ४८ लाख ४९ हजार (१०५१.२८ प्रतिशत) घटाउनुको साथै रु.१ अरब १६ करोड ५० लाख (११८३.४९ प्रतिशत) थप गरेको देखियो ।

२६. **बजेटभन्दा बढी खर्च** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ४५(क) मा अधिकार प्राप्त अधिकारीले सरकारी रकम खर्च गर्दा सालबसाली विनियोजन ऐनबमोजिम खर्च गर्न स्वीकृत भएका रकमको सीमाभित्र रही खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

विनियोजित रकममा रकमान्तर समेतबाट थपघट भई कायम भएको खुद बजेटको सीमाभित्र रही खर्च गर्नुपर्नेमा १३ निकाय/मन्त्रालयहरूले ३५ उपशीर्षकमा रु.३ अरब ३८ करोड ७३ लाख ८१ हजार खुद बजेटभन्दा बढी खर्च गरेको देखियो । विस्तृत विवरण अनुसूची १४ मा छ ।

● आर्थिक विवरण प्रस्तुति

२७. **केन्द्रीय आर्थिक विवरण** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४ को उपदफा (२) मा लेखाउत्तरदायी अधिकृतले मातहत कार्यालय समेतको प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्पूर्ण आय-व्ययको केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरी महालेखा परीक्षकको कार्यालय समक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उपदफा (६) मा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले तोकेको म्यादभित्र लेखाउत्तरदायी अधिकृतले आर्थिक विवरण पेश गर्न नसके मनासिब माफिकको कारण देखाई म्याद थपको लागि अनुरोध गरेमा ३५ दिनसम्म म्याद थप दिन सक्ने व्यवस्था छ ।

यो वर्षका लागि केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश गर्नुपर्नेम्याद २०६२ कार्तिक मसान्तसम्म तोकिएकोमा विनियोजनतर्फ ९, राजस्व र धरौटीतर्फ १० तथा अन्य आय-व्ययतर्फ ५ मन्त्रालयबाट म्याद नघाई पेश भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची १५ मा छ ।

प्राविधिक सहायता लगायतका सबै सहायता समेत समावेश गरी केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश गर्नुपर्नेमा सम्बन्धित लेखाउत्तरदायी अधिकृतबाट पेश हुन आउन ।

२७.१ अधिकांश निकाय/मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा २०५६/१६ मा प्रकाशित ढाँचामा केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश गरेका छैनन् । सो ढाँचामा पेशकी बाँकीको विवरण पनि खुलाउनुपर्ने व्यवस्था रहेतापनि पेश भएका आर्थिक विवरणमा अद्यावधिक पेशकी बाँकी समावेश भएको नपाइएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा समावेश गरिएकोमा यो वर्ष पनि सुधार भएको पाइएन ।

२७.२ आर्थिक कार्यविधि ऐनले महालेखा नियन्त्रकलाई सञ्चित कोष, आकस्मिक कोषका अतिरिक्त वैदेशिक अनुदान, ऋण सहायता, लगानी, विनियोजन, राजस्व, धरौटी, बजेटमा समावेश नभएका जुनसुकै प्रकारको सहायता वा स्रोतबाट भएको खर्च र अन्य सबै प्रकारका कारोबारको प्रत्येक वर्षको केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरी महालेखा परीक्षकले तोकेको म्यादभित्र पेश गर्नुपर्ने जिम्मेवारी सुम्पेको छ । यो वर्ष २५ प्रकारका केन्द्रीय विवरणहरू पेश गर्न २०६२ पौष मसान्तसम्मको म्याद तोकिएकोमा अन्य आय-व्ययको बाहेक सबै प्रकारका विवरणहरू म्यादभित्रै पेश भएका छन् ।

अर्थ मन्त्रीले आय-व्ययको वक्तव्यका साथमा सार्वजनिक गरेको प्राविधिक सहायताको विवरण (व्यय अनुमानको स्रोत तालिकामा नपरेको) मा ७६ कार्यक्रममा यस्तो सहायता प्राप्त हुने उल्लेख छ । लेखापरीक्षणको क्रममा यी सहायता बाहेक पनि वैदेशिक सहायता प्राप्त गरी खर्च हुने गरेको उदाहरण पाइएको छ । बजेटमा नपरेका यी सबै वैदेशिक सहायताको केन्द्रीय आर्थिक विवरण महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेश भएन ।

● लेखापरीक्षण बक्यौता

२८. **सरकारी कार्यालय** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ मा महालेखा परीक्षकले तोकेको म्यादभित्र आर्थिक विवरण र लेखा दाखिला गर्नुपर्ने, तदनुसार दाखिला गर्न नसकेमा म्याद थप माग गर्नुपर्ने र म्याद थप पनि माग नगर्ने र लेखा दाखिला पनि नगर्नेलाई जरिवाना र विभागीय कारबाही समेत गर्न सकिने व्यवस्था छ । ५५ इकाईले यो वर्षको रु.३ करोड ११ लाख ५५ हजार समेत रु.२ अरब ५६ करोड ४७ लाख १४ हजारको आर्थिक विवरण पेश गरी लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । लेखापरीक्षण बक्यौताको विवरण अनुसूची १६ मा छ ।

२८.१ गतवर्षको बक्यौतासँग तुलना गर्दा रकमगत आधारमा रु.२५ करोड २८ लाख ८२ हजार (८.९८ प्रतिशत) ले र इकाईगत आधारमा ४२८ इकाई (१३.०५ प्रतिशत) ले घटेको छ

२८.२ रकमको आधारमा कुल बक्यौतामध्ये बढी बक्यौता राख्ने १० निकाय/मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	कुल बक्यौताको		क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	कुल बक्यौताको	
		रकम	प्रतिशत			रकम	प्रतिशत
१	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	४७,३५,८१	१८.४७	२	भौतिक योजना तथा निर्माण	४४,९२,३५	१७.५२
३	स्थानीय विकास	३४,०४,२६	१३.२७	४	शिक्षा तथा खेलकूद	२९,०४,८२	११.३३
५	परराष्ट्र	२५,४६,६२	९.९३	६	कृषि तथा सहकारी	२२,०९,३९	८.६१
७	जलस्रोत	१७,१७,७८	६.७०	८	वन तथा भू-संरक्षण	१४,१३,४६	५.५१
९	रक्षा	७,७५,००	३.०२	१०	सर्वोच्च अदालत	४,३३,७७	१.६९

२९. **अन्य बक्यौता** – संगठित संस्थातर्फ २२, समिति र अन्य संस्थातर्फ ६३८ र जिल्ला विकास समितितर्फ ७ समेत ६६७ इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ । गतवर्षसम्म ६५७ इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको थियो ।

३०. **कुल बक्यौता** – इकाईगत आधारमा सरकारी कार्यालय, अन्य संस्था, संगठित संस्था र जिल्ला विकास समिति समेतको हिसाब गर्दा ३ हजार ५१९ इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ ।

विनियोजन, राजस्व र धरोटीतर्फ केही इकाई बाहेक अधिकांशको रकम उल्लेख छ । संगठित संस्था, समिति तथा अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिको रकम उल्लेख हुन नसक्ने हुँदा कुल लेखापरीक्षण बक्यौता अङ्क खुलाउन सकिएन । सरकारी कार्यालयको बक्यौता रकममा उपर्युक्तानुसारका अन्य निकायको पनि बक्यौताको रकम समावेश गर्दा लेखापरीक्षण बक्यौताको अङ्क अभि वृद्धि हुने देखिन्छ ।

● बेरूजु फछ्यौट र सम्परीक्षण

३१. **बेरूजुको जवाफ** – सरकारी कार्यालयतर्फ (बक्यौता बाहेक) बेरूजु भएका मध्ये गत वर्ष ७८.२२ प्रतिशतबाट प्रारम्भिक प्रतिवेदनको जवाफ प्राप्त भएकोमा यो वर्ष ८०.५२ प्रतिशतबाट प्राप्त भएको छ ।

३२. **सरकारी कार्यालय** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १९ मा बेरूजुको सूचना प्राप्त भएको पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित कार्यालयले तोकिए बमोजिम फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउनुपर्ने, सो म्यादभित्र फछ्यौट तथा सम्परीक्षण गराउन नसकेमा कारण उल्लेख गरी म्याद थप माग गर्नुपर्ने, थप गरिएको म्यादभित्र पनि फछ्यौट तथा सम्परीक्षण नगराएमा महालेखा परीक्षकले लेखा उत्तरदायी अधिकृतलाई जानकारी दिने र सो बमोजिमको कारबाही गर्ने जिम्मेवारी लेखाउत्तरदायी अधिकृतको हुने तथा लेखाउत्तरदायी अधिकृतले कारबाही नगरेमा विभागीय मन्त्री वा राज्यमन्त्रीलाई महालेखा परीक्षकले जानकारी दिने व्यवस्था छ । यो वर्ष रु.१ खरब ८९ अरब ५३ करोड २८ लाख १ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा २ हजार ५०० कार्यालयमा रु.१२ अरब ७३ करोड ४२ लाख ३४ हजार (६.७२ प्रतिशत) बेरूजु देखिन आएको छ । लेखापरीक्षणबाट देखिएको बेरूजुमध्ये प्रतिवेदन अवधिसम्म रु.२ अरब ९७ करोड १३ लाख ५० हजार (कुल बेरूजुको २३.३३ प्रतिशत) फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराएबाट यस वर्षको बाँकी बेरूजु सम्बन्धमा बेरूजु फछ्यौट नगर्ने कार्यालयहरूको नामनामेसी समेत उल्लेख गरी कारबाही हुन सम्बन्धित लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूलाई पत्र पठाइएको छ । तत्पश्चात् ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कार्यालयको नामनामेसी र फछ्यौट तथा सम्परीक्षण नगराएको रकमसहितको विवरण सम्बन्धित विभागीय मन्त्री/ राज्यमन्त्री र निकाय प्रमुखलाई जानकारी गराउँदा पनि रु.९ अरब ७६ करोड २८ लाख ८४ हजार (लेखापरीक्षण अङ्कको ५.१५ प्रतिशत) बाँकी रहेको छ । गत विगत वर्षहरूको बेरूजु सम्परीक्षण हुँदा थप भएको बेरूजु रु.१० करोड २ लाख ३९ हजार समेत रु.९ अरब ८६ करोड ३१ लाख २३ हजार फछ्यौट हुन बाँकी छ ।

बेरूजु तथा सम्परीक्षणको निकाय/मन्त्रालयगत विवरण अनुसूची १७ र १८ मा छ ।

३३. **बेरूजु वर्गीकरण र व्याख्या** – लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोराहरूलाई सैद्धान्तिक र लगती बेरूजु देखाउने गरिएको छ । साधारणतः नीति, नियम, कार्य प्रणाली, व्यवस्थापन सक्षमता आदि विषयमा देखिएका कमी कमजोरीहरू पहिल्याई यसमा सुधार ल्याउन अभिप्रेरित गर्ने उद्देश्यले लेखिएका व्यहोराहरूलाई सैद्धान्तिक

बेरूजुका रूपमा दर्शाइएको छ । सैद्धान्तिक बेरूजु सम्बन्धित रकम वर्गीकरणमा समावेश गरिएको छैन । यस बाहेक असुल गर्नुपर्ने, नियमित गर्नुपर्ने, प्रमाण कागजात पेश गर्नुपर्ने, शोधभर्ना लिनु दिनुपर्ने आदि विषयमा कायम भएका लगती बेरूजु निम्नानुसार ३ मुख्य शीर्षकमा वर्गीकरण गरी समावेश गरिएको छः

१. असुल गर्नुपर्ने	२. नियमित गर्नुपर्ने (अनियमित)	३. पेशकी फछ्यौट नभएको
<ul style="list-style-type: none"> हिनामिना र मस्यौट हानि नोक्सानी पारेको अन्य असुल गर्नुपर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> अनियमित भएको प्रमाण कागजात पेश नभएको जिम्मेवारी नसारेको शोधभर्ना नलिएको 	<ul style="list-style-type: none"> कर्मचारी पेशकी अन्य पेशकी

- **हिनामिना र मस्यौट** – तहबिल मस्यौट गरेको, नगदी वा जिन्सी सामान हिनामिना गरेको, नगद जिम्मेवारी नसारेको, कीर्ते वा जाली कागजात पेश गरी कारोबार गरेको, अड्ड वा अक्षर केरमेट गरी बढी भुक्तानी गरेको वा घटी असुल गरेको आदि कारोबारका कलमहरु यस समूहमा पर्दछन् ।
- **हानि नोक्सानी पारेको** – समयमा निर्णय नगरेको वा प्रक्रियागत ढिलाईका कारणले भएको हानि नोक्सानी, लापरबाहीका कारणले भएको हानि नोक्सानी, त्रुटिपूर्ण निर्णयका कारणले भएको हानि नोक्सानी, गर्नुपर्ने काम छुटाएको, गर्न नपर्ने काम गरे गराएको जस्ता बेरूजुका कलमहरु यस समूहमा पर्दछन् ।
- **अन्य असुल गर्नुपर्ने** – प्रचलित कानून बमोजिम लिनुपर्ने भन्दा घटी राजस्व असुल गरेको, असुल भएको रकम सञ्चितकोष वा सम्बन्धित कोषमा दाखिला नगरेको, असुल गरेको रकम आम्दानी नबाँधेको, कानूनबमोजिम लिनुपर्ने जरिवाना, शुल्क वा थप दस्तुर नलिएको, नियम बमोजिम फिर्ता दिन नमिल्ने रकम फिर्ता दिएको, नियमले पाउनेभन्दा बढी भुक्तानी दिएको आदि व्यहोराका बेरूजुहरु यस समूहमा पर्दछन् ।
- **अनियमित भएको** – कानूनद्वारा निर्धारित अधिकार वा सीमा नाघी खर्च गरेको, कानूनले निर्धारित गरेको प्रक्रिया, रीत, अंग पूरा नगरी कारोबार गरेको, आवश्यकताको पहिचान नै नगरी बढी सामान खरिद गरी मौज्जातमा राखेको, नियमसम्मत ढङ्गबाट कारोबार नभएको आदि बेरूजुहरु यस समूहभित्र पर्दछन् ।
- **प्रमाण कागजात पेश नभएको** – आय वा व्ययका कारोबार गर्न कानूनबमोजिम आवश्यक पर्ने प्रमाण कागजात प्रस्तुत नभएका बेरूजुका कलमहरु यस समूहमा पर्दछन् ।
- **जिम्मेवारी नसारेको** – नियमानुसार आगामी वर्षलाई जिम्मेवारी सार्नुपर्ने नगदी जिन्सी जिम्मेवारी नसारेको तथा बक्यौता राजस्वको लगत साल बसाली रूपमा जिम्मेवारी सार्नुपर्नेमा नसारेको वा घटी रकम जिम्मेवारी सारेको बेरूजुका कलमहरु यस समूहमा पर्दछन् ।
- **शोधभर्ना नलिएको** – राजस्व, विनियोजन वा धरौटीबाट सापटी दिई खर्च गरेकोमा शोधभर्ना लिई सम्बन्धित खातामा दाखिला नगरेको वा जिन्सी सापटी दिएकोमा फिर्ता नलिएको आदि बेरूजुका कलमहरु यस समूहमा पर्दछन् ।
- **पेशकी फछ्यौट नभएको** – कर्मचारी, अन्य पदाधिकारी वा संस्था वा व्यक्ति विशेषलाई दिएको पेशकी मध्ये फछ्यौट हुन बाँकी रहेका कलमहरु यस समूहमा पर्दछन् ।

यो वर्ष लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका मध्ये प्रतिवेदन अवधिभरमा सम्परीक्षण भई बाँकी रहेका बेरूजुलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको छः

वर्गीकरण	रकम	प्रतिशत
१. असुल गर्नुपर्ने	१,८८,०६,१३	१९.०७
• हिनामिना र मस्यौट	९,३८	०.०१
• हानि-नोक्सानी पारेको	७,७३,५७	०.७९
• अन्य असुल गर्नुपर्ने	१,८०,२३,१८	१८.२७
२. नियमित गर्नुपर्ने	४,३०,६०,६४	४३.६६
• अनियमित भएको	६७,०७,२४	६.८०
• प्रमाण कागजात पेश नभएको	३,५३,६६,९८	३५.८६
• जिम्मेवारी नसारेको	६,२५,९५	०.६३
• शोधभर्ना नलिएको	३,६०,४७	०.३७
३. पेशकी	३,६७,६४,४६	३७.२७
• कर्मचारी पेशकी	१०,२५,११	१.०४
• अन्य पेशकी	३,५७,३९,३५	३६.२३
जम्मा बेरुजू	९,८६,३१,२३	१००.००

बेरुजू वर्गीकरण अनुसूची १८ र चार्ट नम्बर १ मा छ ।

उपर्युक्त बेरुजूमध्ये प्रथम १० स्थानमा रहेका मन्त्रालयहरू निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	मन्त्रालय	कुल बेरुजूको प्रतिशत	क्र.सं.	मन्त्रालय	कुल बेरुजूको प्रतिशत
१	अर्थ	२९.३७	२	रक्षा	१३.६८
३	भौतिक योजना तथा निर्माण	१०.५१	४	शिक्षा तथा खेलकूद	१०.०८
५	गृह	९.६८	६	स्थानिय विकास	५.७८
७	सूचना तथा सञ्चार	३.७१	८	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	३.६१
९	कृषि तथा सहकारी	२.५७	१०	जलस्रोत	२.४३

यी मन्त्रालयहरूको बेरुजू कुल बेरुजूको ९१.४२ प्रतिशत रहेको छ । (चार्ट नम्बर २ सँग सम्बन्धित)

३४. **अन्य संस्था** – समिति, अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समितिको यो वर्ष रु.५० अरब ८८ करोड २६ लाख ७३ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.४ अरब ६० करोड १६ लाख २९ हजार (लेखापरीक्षण अङ्कको ९.०४ प्रतिशत) बेरुजू देखिन आएको छ ।

३५. **यस वर्षको समष्टिगत बेरुजू** – सरकारी कार्यालय, समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समिति समेतको यस वर्षको लेखापरीक्षणबाट देखिन आएको बेरुजू रु.१४ अरब ४६ करोड ४७ लाख ५२ हजार छ । यो लेखापरीक्षण अङ्कको ६.०२ प्रतिशत हुन आउँछ ।

३६. **बेरुजूको तुलनात्मक स्थिति** – सरकारी कार्यालयतर्फका बेरुजूको विगत ३ वर्षको तुलनात्मक स्थिति निम्नानुसार छ:

प्रतिवेदन	लेखापरीक्षण अङ्क	बेरुजू अङ्क	प्रतिशत
२०६१	१,५२,९०,७१,२७	८,९३,०३,४४	५.८४
२०६२	१,६६,८०,१६,३३	७,२४,२७,०५	४.३४
२०६३	१,८९,५३,२८,०१	९,८६,३१,२३	५.२०

• बेरुजू अङ्कमा सम्परीक्षणबाट कायम भएको बेरुजू पनि समावेश छ । (चार्ट नम्बर ३ सँग सम्बन्धित)

३७. **कुल बेरुजू र सम्परीक्षणको अद्यावधिक स्थिति** – सरकारी कार्यालयतर्फ गत ३ वर्षको फछ्यौट हुन बाँकी बेरुजू र फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराएको स्थिति निम्नानुसार छ:

प्रतिवेदन	अघिल्लो प्रतिवेदनसम्मको बाँकी	सम्परीक्षण भएको		थप भएको समेत बाँकी बेरुजू
		अङ्क	प्रतिशत	
२०६१	३७,१७,६१,००	१२,३४,७७,००	३३.२०	३३,७७,९४,०२
२०६२	३३,७७,९४,०२	१२,४९,२१,२१	३६.९८	२८,५२,९९,८६
२०६३	२८,५२,९९,८६	८,४८,९६,२४	२९.७६	२९,९०,३४,८५

बेरुजू र सम्परीक्षणको अद्यावधिक स्थिति अनुसूची १९ र चार्ट नम्बर ४ मा छ ।

- ३७.१ यस कार्यालयको वार्षिक कार्य तालिका अनुसार यो वर्ष सम्परीक्षण गराई सक्नुपर्ने अवधि २०६२ फागुन मसान्तसम्म तोकिएकोमा सो अवधिसम्म रु.३ अरब ९० करोड ४३ लाख ९३ हजार (कुल बेरुजूको १३.६९ प्रतिशत) मात्र बेरुजू सम्परीक्षण हुन सक्यो । तत्पश्चात पनि सम्परीक्षण गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिएकोले रु.८ अरब ४८ करोड ९६ लाख २४ हजार बेरुजू सम्परीक्षण भएको छ ।
- ३७.२ यो वर्ष एकल डोर खटिएका २८ मध्ये २६ जिल्लाका १९५ कार्यालयले रु.८ करोड ५५ लाख ८१ हजार सम्परीक्षणका लागि अनुरोध गरेकोमा रु.८ करोड ३१ लाख ५३ हजार सम्परीक्षण भएको छ ।
- ३७.३ यो वर्ष सरकारी कार्यालयतर्फ बेरुजू रु.९ अरब ८६ करोड ३१ लाख २३ हजार थप भएको र पुरानो बेरुजू रु.८ अरब ४८ करोड ९६ लाख २४ हजार सम्परीक्षण भएकाले कुल बेरुजूमा रु.१ अरब ३७ करोड ३४ लाख ९९ हजार बढ्न गएको छ ।
- ३७.४ गत विगत वर्षको कुल बेरुजूबाट यो वर्ष सम्परीक्षण भएको रु.८ अरब ४८ करोड ९६ लाख २४ हजारमध्ये रकमको आधारमा बढी सम्परीक्षण गराउने निम्न १० मन्त्रालयको अङ्क रु.७ अरब ६९ करोड २८ लाख १२ हजार (कुल सम्परीक्षण ९०.६२ प्रतिशत) छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालयको नाम	गत प्रतिवेदनसम्मको बाँकी बेरुजू	सम्परीक्षण	मन्त्रालयको बेरुजूको तुलनामा सम्परीक्षण प्रतिशत	कुल सम्परीक्षणको तुलनामा प्रतिशत
१	अर्थ	७,१६,०४,८६	२,१७,९८,०५	३०.४४	२५.६८
२	भौतिक योजना तथा निर्माण	३,५१,६५,६०	९८,५५,७३	२८.०३	११.६१
३	जलस्रोत	२,६९,००,५७	७५,९५,३२	२८.२३	८.९५
४	शिक्षा तथा खेलकूद	२,५३,७३,८५	७१,३९,९५	२८.१४	८.४१
५	स्थानीय विकास	२,३७,१७,५३	६६,९२,४५	२८.२२	७.८८
६	रक्षा	२,३०,६१,५७	६६,२६,४८	२८.७३	७.८१
७	गृह	१,७६,८४,३२	५६,३६,७८	३१.८७	६.६४
८	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	१,५७,२२,१४	४५,१९,२८	२८.७४	५.३२
९	सूचना तथा सञ्चार	६८,९५,७१	३६,५३,२३	५२.९८	४.३०
१०	कृषि तथा सहकारी	१,१२,४९,६५	३४,१०,८५	३०.३२	४.०२
जम्मा		२५,७३,७५,८०	७,६९,२८,१२	-	९०.६२

- ३७.५ मन्त्रपरिषदको २०६२।५।१ को निर्णयमा यो वर्ष सबै निकाय/मन्त्रालयले बेरुजूको ४० प्रतिशत फछ्यौट गर्नुपर्ने लक्ष्य निर्धारण गरी कम्तीमा २८ प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्ने व्यहोरा उल्लेख छ । यस अतिरिक्त मातहत विभाग कार्यालय नभएका र भएका निकाय/मन्त्रालयले चालू वर्ष क्रमशः १ र ६ प्रतिशतभन्दा घटी बेरुजू हुने गरी आर्थिक कारोबार गरेमा सधन्यवाद पुरस्कार दिने र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा राम्रो अङ्क दिने व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ । यो वर्ष सम्परीक्षण गराउनुपर्ने ३१ निकाय/मन्त्रालयमध्ये ७ ले ४० प्रतिशतभन्दा बढी र १९ ले २८ देखि ४० प्रतिशतसम्म बेरुजू फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराएका छन् । बाँकी ५ निकाय/मन्त्रालयको बेरुजू फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउने अनुपात २८ प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ ।

बेरूजु सम्परीक्षणमा रकमगत र प्रतिशतको आधारमा समेत प्रगति हुनुमा वर्षभरि नै सम्परीक्षण गर्ने कार्य जारी राख्नु, स्थलगत रुपमा समेत सम्परीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु, बेरूजु फछ्यौट मूल्याङ्कन र अनुगमन समिति एवं सबै मन्त्रालय/निकाय बेरूजु सम्परीक्षण गराउन सक्रिय रहनु प्रमुख कारकका रुपमा देखिएका छन् ।

३७.६ साविकको बाँकी बेरूजुमध्ये यो वर्ष फछ्यौट भई सम्परीक्षण गराई बाँकी रहेको र यो वर्ष थप भएको समेत हालसम्मको कुल बाँकी बेरूजु रु.२९ अरब ९० करोड ३४ लाख ८५ हजारमध्ये रकमको हिसाबले बढी बेरूजु हुने १० मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	जम्मा बेरूजु अङ्क	कुल बेरूजुको प्रतिशत
१	अर्थ	७,८७,७७,९९	२६.३४
२	भौतिक योजना तथा निर्माण	३,५६,७५,०२	११.९३
३	रक्षा	२,९९,३१,११	१०.०१
४	शिक्षा तथा खेलकूद	२,८१,७३,८५	९.४२
५	स्थानीय विकास	२,२७,२८,८३	७.६०
६	जलस्रोत	२,१७,०६,८९	७.२६
७	गृह	२,१५,३६,३३	७.२०
८	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	१,४७,६२,५३	४.९४
९	कृषि तथा सहकारी	१,०३,७२,२२	३.४७
१०	सूचना तथा सञ्चार	६९,०५,६१	२.३१
जम्मा		२७,०५,७०,३८	९०.४८

३८. समिति तथा अन्य संस्था – विगत ३ वर्षको बेरूजु र सम्परीक्षणको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

प्रतिवेदन	अघिल्लो प्रतिवेदनसम्मको बाँकी	सम्परीक्षण भएको		थप भएको समेत बाँकी बेरूजु
		अङ्क	प्रतिशत	
२०६१	१७,९७,०४,५४	६१,०२,२७	३.४०	२१,१०,७०,७७
२०६२	२१,१०,७०,७७	१,०२,६२,९५	४.८६	२४,६५,०४,१६
२०६३	२४,६५,०४,१६	४,७९,४३,५७	१९.४५	२३,५३,६८,१७

● जिल्ला विकास समितितर्फको बेरूजु उपर्युक्त तालिकामा समावेश छैन ।

गतवर्ष सरकारी कार्यालयतर्फ रु.१२ अरब ४९ करोड २१ लाख २१ हजार र समिति, अन्य संस्थातर्फ रु.१ अरब २ करोड ६२ लाख ९५ हजार समेत रु.१३ अरब ५१ करोड ८४ लाख १६ हजार बेरूजु फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराएकोमा यो वर्ष क्रमशः रु.८ अरब ४८ करोड ९६ लाख २४ हजार र रु.४ अरब ७९ करोड ४३ लाख ५७ हजार समेत रु.१३ अरब २८ करोड ३९ लाख ८१ हजार बेरूजु फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराएबाट समग्रमा गतवर्षको भन्दा रु.२३ करोड ४४ लाख ३५ हजारको घटी सम्परीक्षण गराएका छन् । सरकारी कार्यालय तथा समिति, अन्य संस्थातर्फ समेत कुल सम्परीक्षण प्रगति गतवर्षको हाराहारीमै रहेतापनि सम्परीक्षण प्रगतिको अनुपात सरकारी कार्यालयतर्फ गतवर्षको तुलनामा कम र समिति अन्य संस्थातर्फ बढी देखिएको छ ।

जिल्ला विकास समितितर्फको यो वर्षको बेरूजु रु.९२ करोड ८ लाख ७१ हजार समेत समिति तथा अन्य संस्थाको अद्यावधिक बेरूजुको स्थिति अनुसूची २० मा छ ।

३९. सबै निकायको कुल बेरूजु – सरकारी कार्यालय, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिको फछ्यौट गर्न बाँकी बेरूजु रु.५४ अरब ३६ करोड ११ लाख ७३ हजार छ ।

● पेशकी

४०. सरकारी कार्यालय – गत वर्षसम्मको पेशकी रु.६ अरब ४६ करोड ६० लाख ९४ हजारमध्ये रु.२ अरब ३ करोड १८ लाख ६३ हजार (३१.४२ प्रतिशत) फछ्यौट भएको र यो वर्ष रु.३ अरब ६७ करोड ६४ लाख ४५ हजार थप भएको समेत यो वर्षसम्म कुल पेशकी २५.४३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.८ अरब ११ करोड ६ लाख ७६ हजार पुगेको छ । विगत ३ वर्षको अन्तसम्म सरकारी कार्यालयतर्फ फछ्यौट हुन बाँकी कुल पेशकीको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

वार्षिक प्रतिवेदन	फछ्यौट गर्न बाँकी पेशकी रकम			
	कर्मचारी पेशकी	अन्य पेशकी	जम्मा	वृद्धि प्रतिशत
२०६१	७१,०८,१७	७,६५,३८,३७	८,३६,५६,५४	७.००
२०६२	७०,३५,४१	५,७६,२५,५३	६,४६,६०,९४	(२२.७१)
२०६३	७३,५७,८३	७,३७,४८,९३	८,११,०६,७६	२५.४३

उक्त पेशकी बाँकीको अद्यावधिक विवरण अनुसूची २१ मा छ ।

४१. मन्त्रालयगत पेशकी – यो वर्ष रु.३ अरब ६७ करोड ६४ लाख ४५ हजार (बेरुजूको ३७.२७प्रतिशत) पेशकी बाँकी देखिएको छ । यस वर्षको पेशकीमध्ये बढी पेशकी बाँकी राख्ने १० मन्त्रालय निम्नानुसार छन्ः

क्र.सं.	मन्त्रालय	पेशकी (रु. हजारमा)	कुल पेशकीको प्रतिशत
१	रक्षा	१,२६,३०,७३	३४.३६
२	भौतिक योजना तथा निर्माण	६८,८०,०४	१८.७१
३	गृह	५१,७५,४७	१४.०८
४	स्थानीय विकास	३०,९१,५३	८.४१
५	शिक्षा तथा खेलकूद	३०,७१,१८	८.३५
६	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	२६,१९,६६	७.१३
७	अर्थ	१०,५१,२२	२.८६
८	परराष्ट्र	७,६८,०२	२.०९
९	कृषि तथा सहकारी	५,८९,३०	१.६०
१०	जलस्रोत	३,१५,८५	०.८६
जम्मा		३,६१,९३,००	९८.४५

४२. अद्यावधिक पेशकी – सरकारी कार्यालयतर्फ हालसम्मको पेशकीमध्ये बढी पेशकी बाँकी भएका १० मन्त्रालय निम्नानुसार छन्ः

क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम (रु. हजारमा)	कुल पेशकीको प्रतिशत
१	रक्षा	२,६२,४९,०७	३२.३६
२	भौतिक योजना तथा निर्माण	१,३४,०६,५८	१६.५३
३	गृह	९२,७६,३४	११.४४
४	शिक्षा तथा खेलकूद	८८,०८,९६	१०.८६
५	स्थानीय विकास	६४,२७,९५	७.९३
६	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	५८,७८,३०	७.२५
७	परराष्ट्र	२१,७६,४३	२.६८
८	कृषि तथा सहकारी	१९,४४,६९	२.४०
९	जलस्रोत	१४,९५,८१	१.८४
१०	अर्थ	१२,६७,९६	१.५६
जम्मा		७,६९,३२,०९	९४.८५

चार्ट नम्बर ५ सँग सम्बन्धित छ ।

४३. **अन्य संस्था** – अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समितितर्फ यस वर्षको पेशकी रु.१ अरब ७७ करोड ४ लाख १५ हजार (यो वर्षको बेरूजुको ३८.४७ प्रतिशत) देखिएको छ ।
४४. **कुल पेशकी** – सरकारी कार्यालय र अन्य संस्थातर्फ यस वर्षको फछ्यौट हुन बाँकी पेशकी रु.५ अरब ४४ करोड ६८ लाख ४० हजार छ ।
४५. **कुल अद्यावधिक पेशकी** – सरकारी कार्यालयतर्फ हालसम्म र अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समितितर्फ यो वर्षको फछ्यौट गर्न बाँकी समेत कुल पेशकी रु.९ अरब ८८ करोड १० लाख ९१ हजार देखिएको छ ।

● **असुल गर्नुपर्ने र असुल भएको बेरूजु**

४६. **सरकारी कार्यालय** – यो वर्ष विनियोजन, राजस्व र धरौटीको लेखापरीक्षणबाट असुल गर्नुपर्ने देखिएको रु.१ अरब ९७ करोड ४२ लाख ८ हजारमध्ये लेखापरीक्षणको क्रममा र प्रतिवेदन पठाएपछि रु.९ करोड ३५ लाख ९५ हजार असुल भई रु.१ अरब ८८ करोड ६ लाख १३ हजार असुल हुन बाँकी छ । सोमध्ये असुल गर्न बाँकी बेरूजु बढी हुने १० मन्त्रालयको विवरण निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत	क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत
१	अर्थ	१,१३,२४,४६	६०.२२	२	सूचना तथा सञ्चार	३४,०४,५०	१८.१०
३	जलस्रोत	८,५०,९४	४.५२	४	भूमिसुधार तथा व्यवस्था	६,२३,७४	३.३२
५	कृषि तथा सहकारी	५,३२,५२	२.८३	६	भौतिक योजना तथा निर्माण	३,९४,०४	२.१०
७	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	३,५२,४५	१.८७	८	स्थानीय विकास	३,१७,४१	१.६९
९	वन तथा भू-संरक्षण	२,२८,३४	१.२१	१०	शिक्षा तथा खेलकूद	२,१९,०९	१.१६

उपर्युक्त तालिकाबाट असुल गर्नुपर्ने बेरूजुमध्ये १० मन्त्रालयको रु.१ अरब ८२ करोड ४७ लाख ४९ हजार (९७.०३ प्रतिशत) देखिएको छ ।

४७. **अन्य संस्था** – अन्य संस्था (जिल्ला विकास समिति समेत) तर्फको लेखापरीक्षणबाट यो वर्ष असुल गर्नुपर्ने औल्याएको बेरूजु रु.३८ करोड ७२ लाख ६३ हजार छ ।
४८. **असुल गर्नुपर्ने कुल बेरूजु** – सरकारी कार्यालय र अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समिति समेतमा यो वर्ष रु.२ अरब २६ करोड ७८ लाख ७६ हजार असुल गर्नुपर्ने बेरूजु देखिएको छ ।
४९. **सरकारी कार्यालयतर्फ असुली** – यो वर्ष लेखापरीक्षणको क्रममा रु.३ करोड १ लाख ८६ हजार, प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराएपछि रु.६ करोड ३४ लाख ९ हजार र गत विगत वर्षको बेरूजु सम्परीक्षण गराउने क्रममा रु.१ अरब ३१ करोड ५१ लाख १२ हजार समेत रु.१ अरब ४० करोड ८७ लाख ७ हजार असुल भएको छ । असुली रकममध्ये रकम एवं प्रतिशतको आधारमा बढी असुल गर्ने १० मन्त्रालयको विवरण निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत	क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत
१	अर्थ	७३,०६,९९	५१.९०	२	सूचना तथा सञ्चार	३२,५१,४०	२३.१०
३	भौतिक योजना तथा निर्माण	१०,२०,८८	७.२५	४	कृषि तथा सहकारी	६,५६,४४	४.६६
५	भूमिसुधार तथा व्यवस्था	३,१७,००	२.२५	६	शिक्षा तथा खेलकूद	२,७३,५०	१.९४
७	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	२,४७,२२	१.७५	८	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	२,०८,३४	१.४८
९	वन तथा भू-संरक्षण	२,०३,१०	१.४४	१०	रक्षा	१,१८,७५	०.८४
जम्मा						१,३६,०३,६२	९६.६१

५०. **अन्य निकायतर्फ असुली** – समिति तथा अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितितर्फ यो वर्ष रु.४ करोड २२ लाख ९१ हजार असुल भएको छ ।
५१. **कुल असुली** – सरकारी कार्यालय, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितितर्फ यो वर्ष रु.१ अरब ४५ करोड ९ लाख ९८ हजार असुल भएको छ । यस वर्षको कुल असुलीको विवरण अनुसूची २२ मा छ ।

५२. असुली स्थिति – विगत ३ वर्षको बेरुजू असुली स्थिति निम्नानुसार छः

प्रतिवेदन	असुल भएको (रु.हजारमा)
२०६१	८२,७७,९२
२०६२	८१,०८,५८
२०६३	१,४५,०९,९८

(चार्ट नम्बर ६ सँग सम्बन्धित)

सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्थातर्फ असुल भएको रकम तालिकामा समावेश छैन । उक्त रकम पनि समावेश गर्ने हो भने असुली अङ्कमा वृद्धि हुने देखिन्छ ।

● अग्रिम कर

५३. सरकारी कार्यालय – सरकारी कार्यालय १ हजार ४९ ले यो वर्ष रु.४ करोड ४८ लाख ३३ हजार कर कट्टी नगरेको व्यहोरा औल्याएपछि २७१ कार्यालयले रु.२६ लाख ३१ हजार असुल गरी जानकारी दिएका छन् ।

५४. अन्य निकाय – समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समिति समेत २०२ ले रु.१ करोड ४९ लाख ४३ हजार अग्रिम कर कट्टी नगरेको व्यहोरा औल्याएपछि ८ ले रु.९५ हजार असुल गरेका छन् ।

५५. समष्टिगत स्थिति – यो वर्ष सरकारी कार्यालय, समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिले अग्रिम कर कट्टा नगरेको तथा कट्टा गरेतापनि सञ्चित कोष दाखिला नगरेको रु.५ करोड ७० लाख ५० हजार असुल गर्न बाँकी छ । अग्रिम कर कट्टी नगरेको समष्टिगत स्थिति अनुसूची २३ मा छ ।

विगत ३ वर्षको अग्रिम कर कट्टी नगरेको विवरण निम्नानुसार छः

प्रतिवेदन	अग्रिम कर कट्टी नगरेको (रु. हजारमा)
२०६१	१०,०८,४८
२०६२	१४,०८,२२
२०६३	५,७०,५०

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९० को उपदफा (५) मा अग्रिम कर कट्टी गर्ने व्यक्तिले कर कट्टी नगरेमा वा दाखिला नगरेमा सो कर कट्टी हुने व्यक्ति र सो अग्रिम कर कट्टी गर्ने व्यक्ति दुवैजना संयुक्त रुपमा र छुट्टाछुट्टै रुपमा सो कर रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्न जिम्मेवार हुने व्यवस्था छ । तदनुसार जिम्मेवार व्यक्तिहरु उपर कारबाही गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन नगरेको कारणबाट प्रत्येक वर्ष अग्रिम कर कट्टा नगर्ने तथा कट्टा गरेको अवस्थामा पनि सञ्चित कोष दाखिला नगर्ने प्रवृत्तिले प्रश्रय पाएको देखिएको छ ।

● राजस्व बक्यौता

५६. कुल बक्यौता – निकाय/मन्त्रालयहरुबाट उपलब्ध विवरण र लेखापरीक्षणको क्रममा सङ्कलन भएसम्मको विवरणका आधारमा यो वर्षसम्मको राजस्व बक्यौता रु.२८ अरब ९९ करोड ७९ लाख २५ हजार देखिएको छ । गत वर्षको तुलनामा यो वर्ष राजस्व बक्यौता ३.५१ प्रतिशतले बढेको छ । विगत ३ वर्षको राजस्व बक्यौताको स्थिति निम्नानुसार छः

वार्षिक प्रतिवेदन	बक्यौता रकम (रु. हजारमा)	वृद्धि प्रतिशत
२०६१	३५,८७,६३,१९	६.५९
२०६२	२८,०१,५१,४५	(२१.९१)
२०६३	२८,९९,७९,२५	३.५१

राजस्व बक्यौताको विवरण अनुसूची २४ र चार्ट नम्बर ७ मा छ ।

५७. बढी बक्यौता – कुल बक्यौता रु.२८ अरब ९९ करोड ७९ लाख २५ हजारमध्ये बढी बक्यौता राख्ने ५ निकाय/मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	बक्यौता	
		रकम	प्रतिशत
१	अर्थ	२६,६६,५२,३७	९१.९६
२	सर्वोच्च अदालत	१,९१,०४,९४	६.५९
३	जलस्रोत	१६,४२,४४	०.५७
४	वन तथा भू-संरक्षण	१२,६५,९७	०.४४
५	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन	९,२०,५५	०.३२

उपर्युक्त तालिका अनुसार ५ निकाय तथा मन्त्रालयको बक्यौता कुल बक्यौताको ९९.८८ प्रतिशत रहेको छ ।

अर्थ मन्त्रालयको बक्यौतामध्ये महालेखा नियन्त्रक कार्यालयतर्फ रु.१७ अरब ४४ करोड ५० लाख ६५ हजार (६५.४२ प्रतिशत), आन्तरिक राजस्व विभागतर्फ (मूल्य अभिवृद्धि कर समेत) रु.७ अरब ८ करोड ६८ लाख ३४ हजार (२६.५८ प्रतिशत) र भन्सार विभागतर्फ रु.२ अरब १३ करोड ३३ लाख ३८ हजार (८.०० प्रतिशत) देखिएको छ ।

- मन्त्रालय अन्तर्गत आयकर, साबिकको बिक्रीकर र अन्तःशुल्क निर्धारणबारे करदातालाई चित्त नबुझी पुनरावेदन परेको रकम रु.३ अरब १ करोड ७८ लाख १४ हजार समेत बक्यौतामा रहेको छ ।
- भन्सारतर्फको बक्यौतामध्ये पैठारीकर्ताले तिरेको भारतीय अन्तःशुल्क फिर्ता हुने व्यवस्थाअनुसार रु.२ अरब ८ करोड ८४ लाख ५७ हजार फिर्ता लिन बाँकी छ ।

• कारबाही गर्नुपर्ने रकमको समष्टिगत स्थिति

५८. सरकारी कार्यालय – सरकारी कार्यालयहरूले बेरुजूका अतिरिक्त लेखापरीक्षण बक्यौता, राजस्व बक्यौता, शोधभर्ना प्राप्त गर्नुपर्ने वैदेशिक अनुदान र ऋण लगायतका रकमहरूका सम्बन्धमा यथासमयमै कारबाही गरी असुल फछ्यौट गर्ने एवं अन्य कारबाही गर्ने व्यवस्था मिलाउनु जरुरी हुन्छ । उपलब्ध भएसम्मको विवरण र लेखापरीक्षणको क्रममा सङ्कलन भएसम्मको तथ्याङ्कका आधारमा सरकारी कार्यालयहरूले कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने यो वर्षसम्मको रकम निम्नानुसार रु.६८ अरब ४७ करोड ३ लाख ३२ हजार छ । गत वर्षसम्म यस्तो रकम रु.६५ अरब ८४ करोड ४३ लाख ९८ हजार थियो ।

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	विवरण	रकम
कारबाही गर्नुपर्ने समष्टिगत रकम		६८,४७,०३,३२
बेरुजू र लेखापरीक्षण बक्यौता		३२,४६,८१,९९
१	फछ्यौट गर्न बाँकी बेरुजू (पेशकी समेत)	२९,९०,३४,८५
२	लेखापरीक्षण बक्यौता	२,५६,४७,१४
राजस्व बक्यौता तथा अन्य असुल गर्नुपर्ने		३६,००,२१,३३
३	असुल गर्नुपर्ने राजस्व बक्यौता	२८,९९,७९,२५
४	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक अनुदान	७९,२९,२९
५	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक ऋण	२,५२,०१,७९
६	संगठित संस्थातर्फ अग्रिम कर कट्टा गरेको तर सञ्चित कोष दाखिला नगरेको र अग्रिम कर कट्टा नगरेको	६,१७,४८
७	जमानत बसी दिलाएको ऋणको साँवा ब्याज सरकारले तिरिदिएको तर सम्बन्धित संस्थाहरूबाट असुल नगरेको	१,४५,९३,९९
८	संगठित संस्थाबाट प्राप्त हुनुपर्ने लाभांश	२,२४,९९,७७

यो वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न भएका संगठित संस्थाहरू १७ को वासलातबाट रु.७ अरब ४० करोड ६७ लाख ७३ हजार आयकरबापत व्यवस्था गरेको देखिएको छ । अग्रिम आयकरबापत १३ संस्थाले रु.७ अरब ४८ लाख ८९ हजारमात्र बुझाएको देखिन्छ ।

५९. **अन्य निकाय** – समिति तथा अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितितर्फ कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने बेरुजू रकम रु.२४ अरब ४५ करोड ७६ लाख ८८ हजार छ । यस्तो रकम गत वर्ष रु.२५ अरब ३५ करोड ५ लाख ९९ हजार थियो ।

● लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका प्रमुख व्यहोरा

सरकारी कार्यालयहरूको लेखापरीक्षणबाट दर्शाइएका प्रमुख व्यहोरा प्रतिवेदनको भाग १ मा प्रस्तुत गरिएको छ । ती व्यहोराले आर्थिक प्रशासन र सरकारी आर्थिक कारोबारको स्थितिको चित्रण गर्ने विश्वास लिइएको छ । प्रतिवेदनको भाग १ मा समावेश भएका मध्ये उल्लेख्य केही व्यहोरा देहायमा प्रस्तुत गरिएको छ:

६०. **ऐन, नियमको कार्यान्वयन** – निजामती सेवा ऐन, निजामती सेवा नियमावली, आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली तथा अन्य ऐन नियमहरूमा द्विविधाजनक अर्थ लाग्ने एवं अव्यावहारिक व्यहोरा रहेकोले लेखापरीक्षणमा कठिनाइ पर्नुको साथै बेरुजू वृद्धि हुने स्थिति देखिएका केही व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- ६०.१ निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ख. उपदफा (२) मा मन्त्रालय, सचिवालय, आयोग र विभाग तथा उपत्यकाभित्र रहेका कार्यालयमा कार्यरत निजामती कर्मचारीको हकमा निजामती किताबखाना र जिल्लास्थित कार्यालयका निजामती कर्मचारीको हकमा सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट तलबी प्रतिवेदन पास नगराई तलब खुवाउन नहुने, प्रतिवेदन पास नगरी तलब खुवाएको पाइएमा त्यस्तो कर्मचारीले पाएको तलब भत्ता र अन्य सुविधाबापतको रकम नियुक्ति गर्ने पदाधिकारीबाट सरकारी बाँकी सरह असुल गरिने व्यवस्था छ ।

ऐन लागू भएको एकदशकभन्दा बढी व्यतीत भइसक्दा पनि उपर्युक्त व्यवस्था अधिकांश कार्यालयहरूमा कार्यान्वयन नभएको सम्बन्धमा अनुगमन समेत भएको नदेखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरिएतापनि सुधार भएको पाइँदैन । यस स्थितिमा ऐन अनुसार कार्य नगरी तलब भत्ता खर्च लेखेको रकम बेरुजूमा समावेश गर्ने हो भने तलब भत्ताको ठूलो अंश बेरुजू मान्नुपर्ने हुन्छ । यो वर्षको लेखापरीक्षणको क्रममा प्राप्त भएसम्मको विवरणका आधारमा १९ निकाय/मन्त्रालय मातहतका ६८८ कार्यालयले तलबी प्रतिवेदन पास नगराई रु.३ अरब २ करोड ९३ लाख ८० हजार तलब खर्च लेखेको देखियो ।

यस्तै शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १२६ को उपनियम (१) को देहाय (ड) मा शिक्षकहरूको वार्षिक तलबी प्रतिवेदन शिक्षक किताबखानाबाट पारित गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । विद्यालयका शिक्षकहरूको तलबी प्रतिवेदन पारित नगरी यो वर्ष पनि सबै जिल्ला शिक्षा कार्यालयले तलब भत्ता निकासी दिएको देखियो ।

- ६०.२ सोही ऐनको दफा १८क. मा निजामती कर्मचारीलाई निज कार्यरत रहेको कार्यालयबाट सोही कार्यालयको काममा मात्र अन्य स्थानमा १ वर्षमा ३ महिनासम्म काज खटाउन सकिने र निजामती सेवामा कार्यरत कुनै पनि निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवाको पद नभएको निकायमा काजमा खटाउँदा वा काज फिर्ता गर्दा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । सो विपरीत कुनै निजामती कर्मचारीलाई काजमा खटाएमा त्यसरी काज खटाउने निजामती कर्मचारीले सो अवधिमा खाइपाई आएको तलब भत्ता र अन्य सुविधा बापतको रकम काज खटाउने पदाधिकारीबाट सरकारी बाँकी सरह असुल गरिने व्यहोरा उल्लेख छ । स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २१ को उपदफा (५) मा सेवाका कर्मचारीलाई तीस दिनभन्दा बढी हुने गरी काज खटाउन नसकिने र सोभन्दा बढी हुने गरी काज खटाएमा बढी अवधिको तलब भत्ता काज खटाउने अधिकारीबाट असुल गर्ने व्यवस्था छ । कानूनमा यस्तो व्यवस्था रहेतापनि वर्षमा ३ महिनाभन्दा बढी काजमा खटाउनुपर्ने बाध्यतात्मक स्थितिको सिर्जना हुने गरेको जानकारी प्राप्त भएको छ । यो वर्ष ८ निकाय/मन्त्रालय मातहतका ३२ कार्यालयबाट ६० कर्मचारी कानूनले तोकेको अवधिभन्दा बढी अवधि काज खटाएकोले रु.३८ लाख ७५ हजार कानून विपरीत खर्च भएको देखिएको छ ।

- ६०.३ आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४२ मा सालबसाली लागू हुने आर्थिक ऐन तथा अध्यादेशले यस ऐनमा संशोधन गरी कर लगाउने, निर्धारण गर्ने, बढाउने, घटाउने, छुट दिने वा मिनाहा दिने सम्बन्धी व्यवस्था गरेमा बाहेक अन्य कुनै पनि ऐनले आयकर छुट दिन नपाउने व्यवस्था छ । मन्त्रालय/विभाग तथा आयोजनाहरूले विदेशी परामर्शदातासँग भएको सम्झौतामा आयकर नलाग्ने शर्त समावेश गरी अग्रिम आयकर कट्टी गरेको देखिँदैन । सडक विभाग अन्तर्गतका २ आयोजनाबाट नियुक्त परामर्शदाताबाट रु.६ करोड ७४ लाख ७८ हजार आयकर कट्टा गर्नुपर्ने देखिएको छ । परामर्शदातालाई आयकर नलाग्ने गरी सम्झौता गर्ने अधिकार विभाग र मातहतका आयोजना प्रमुखलाई नभएकोमा पनि कर नलाग्ने गरी सम्झौता भएबाट कर असुल हुन सकेको देखिएन ।
- ६०.४ सोही ऐनको दफा ८(१) मा रोजगारीबाट प्राप्त आयको गणना गर्दा रोजगारदाताबाट दिइएको भुक्तानीहरू सबै समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आर्थिक अध्यादेश, २०६१ को दफा ५४(घ) मा विदेशस्थित कूटनीतिक नियोगमा काम गर्ने कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरूले पाउने वैदेशिक भत्ताको ७५ प्रतिशत रकम करयोग्य आयबाट घटाई बाँकी रहेको रकममा मात्र आयकर प्रयोजनको लागि करयोग्य आयमा गणना गर्ने व्यवस्था छ । परराष्ट्र मन्त्रालय अन्तर्गतका राजदूतावास तथा नियोगमा कार्यरत नियोग प्रमुख लगायत कर्मचारीलाई भुक्तानी गरेको वैदेशिक भत्ता लगायतको पारिश्रमिक र अन्य सुविधा रु.१५ करोड ५१ लाख २२ हजारमध्ये कानूनअनुसार कायम हुने करयोग्य आय रु.४ करोड ३२ लाख ८१ हजारमा कानूनद्वारा निर्धारित दरले रु.१ करोड ३ लाख ८९ हजार अग्रिम कर कट्टा हुनुपर्ने देखिएको छ । गत प्रतिवेदनमा पनि यस प्रकारको कर रु.३ करोड ४१ लाख ६९ हजार असुल गर्नुपर्ने व्यहोरा औल्याएकोमा असुल गरेको देखिएन । यस सम्बन्धमा जीवन निर्वाहका लागि प्रदान गरिएको वैदेशिक भत्तामा कर लगाउनु मनासिब नभएको व्यहोराको जवाफ मन्त्रालय एवं दूतावासहरूबाट प्राप्त भएको छ ।
- ६०.५ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ अनुसार गतवर्ष भुक्तानी दिन बाँकी रकम सम्बन्धमा विशेष कारण एवं परिस्थितिवश नियम ३९ को उपनियम (८) मा उल्लिखित खर्च शीर्षकहरूमा चालू वर्षको बजेटले नखामेको खर्च व्यहोर्नुपर्ने भएमा बिल भरपाई बमोजिमको रकम आगामी वर्षमा भुक्तानी दिनुपर्ने कारण खोली अनुसूची ६ को ढाँचामा भुक्तानी दिन बाँकीको कच्चावारीमा चढाई श्रावण १५ गतेभित्र कार्यालय प्रमुख र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रमाणित गराई राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले सङ्कलन गरी तयार गरेको भुक्तानी दिन बाँकीको विवरणमा २२ निकाय तथा मन्त्रालयले रु.२७ करोड १५ लाख ६५ हजार भुक्तानी दिन बाँकी देखाएको छ ।
- गतवर्षको भुक्तानी दिन बाँकी रहेको रकम दिनुपर्ने हुन आएमा तलब, भत्ता, भाडा, लुगा, खाद्य पदार्थ, चालू ट्रान्सफर अनुदान र सब्सिडी अनुदान, सम्झौताबमोजिम कार्य भएको भवन निर्माण सुधार र सार्वजनिक निर्माण सुधारमा मात्र भुक्तानी दिन बाँकीको कच्चावारीअनुसार चालू वर्षको सम्बन्धित बजेट रकमबाट पुग्ने देखिएमा सम्बन्धित कार्यालयले भुक्तानी दिन सक्ने व्यवस्था छ ।
- नियममा उल्लेख भएका बाहेक खर्च भइसकेको तर बजेटको अभावले भुक्तानी दिन बाँकी, मर्मत तथा अन्य प्राप्त भएका आवश्यक मालसामानहरू तथा टेलिफोन, धारा, बिजुली महसुल जस्ता रकमको कच्चावारी अनुसूची ६ को ढाँचामा प्रमाणित भई भुक्तानी दिएको रकम समेत नियमको परिधिभित्र नपरेकोले बेरुज्मा उल्लेख गर्नुपर्ने स्थिति छ ।
- ६०.६ सोही नियमावलीको नियम २४ उपनियम (३) मा स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम र खर्च गर्ने अख्तियारी सम्बन्धित मन्त्रालयले आर्थिक वर्ष सुरु भएको पन्ध्र दिनभित्र सम्बन्धित कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । नियम ३१ को उपनियम (२) मा अर्थ मन्त्रालयबाट बजेट विवरण र खर्च गर्ने अख्तियारी प्राप्त भएको पन्ध्र दिनभित्र सम्बन्धित सचिवले विभागीय प्रमुखलाई र विभागीय प्रमुखले मातहत कार्यालय प्रमुखलाई कार्यालयगत बजेट विवरण, विकास बजेटको हकमा स्वीकृत कार्यक्रम र खर्च व्यहोर्ने स्रोत खोली खर्च गर्ने अख्तियारी पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ ।

- नियम २४ मा आर्थिक वर्ष सुरु भएको पन्ध्र दिनभित्र अख्तियारी दिइसक्नुपर्ने व्यवस्था भएको, नियम ३१ मा अर्थ मन्त्रालयबाट आफूले प्राप्त गरेको पन्ध्र दिनभित्र दिनुपर्ने व्यवस्था भएबाट द्विविधा परेको देखियो ।
- ६०.७ सोही नियमावलीको नियम १२७ मा जिम्मेवार व्यक्तिले सम्बन्धित विभाग वा मन्त्रालयमा प्रत्येक आर्थिक वर्षको आषाढ महिनाको सेस्ता दाखिला गर्दा सो आर्थिक वर्षमा गएको र विगतको जिम्मेवारी सरेको पेशकीमध्ये फछ्यौट हुन बाँकी रहेको म्याद नाघेको र ननाघेको पेशकीको विवरण फाँटवारीसाथ पेश गर्नुपर्ने र सम्बन्धित विभाग मन्त्रालयले पेशकीको लगत राखी म्यादभित्र फछ्यौट नगर्ने नगराउनेलाई नियम १२५ र १३० बमोजिम कारबाही गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । मातहत कार्यालय समेतबाट गएको पेशकीमध्ये फछ्यौट हुन बाँकीको लगत खडा गरी फछ्यौट गराउनेतर्फ सम्बन्धित विभाग मन्त्रालय सक्रिय भएको नदेखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा यो वर्ष पनि स्थिति यथावत् रहेको देखियो ।
- ६०.८ सोही नियमावलीको नियम ४८ मा वस्तुगत सहायता प्राप्त गरेपछि त्यसको विवरण र मूल्य खुलाई आम्दानी बाँधी मूल्य खुलेको विवरण महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाई तालुक विभाग वा मन्त्रालयलाई जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था छ । यसरी जानकारी प्राप्त भएपछि मन्त्रालय वा विभागले सोको लगत राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । तर मातहत आयोजना कार्यालयमा वस्तुगत सहायता स्वरूप प्राप्त सामानको लगत मन्त्रालय तथा विभागले नराखेको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा यो वर्ष पनि सुधार भएको देखिएन ।
- ६०.९ सोही नियमावलीको नियम ५४ मा प्रत्येक कार्यालयले कार्यालय बसेको घरजग्गाको लगत तथा कार्यालय अन्तर्गतको सरकारी घरजग्गाको लगत राखी सोको विवरण तालुक मन्त्रालय, विभाग र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । अधिकांश कार्यालयहरूले नियमसम्मत ढाँचामा घरजग्गाको लगत नराखेको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा स्थिति यथावत् रहेको देखियो ।
- ६०.१० आर्थिक ऐन, २०५३ को दफा २२ मा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिएको मितिदेखि लागू हुने गरी काठमाडौं उपत्यकाभित्र बिक्री वितरण हुने पेट्रोल मट्टीतेल र डिजेलमा प्रतिलिटर ५० पैसाका दरले नेपाल आयल निगमको बिक्री परिमाणमा प्रदूषण शुल्क लगाई असुल गर्ने व्यवस्था भएको र त्यसपछिका आर्थिक ऐन एवं अध्यादेशले यसलाई निरन्तरता दिएको छ । सोअनुसार असुल गरेको शुल्क छुट्टै कोष खडा गरी कोषमा जम्मा गर्ने र वातावरण संरक्षणका लागि प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने कार्यमा खर्च गर्ने व्यवस्था छ । तर हालसम्म मिति नतोकिएकोले शुल्क उठाउने कार्य भएको देखिएन ।
- ६०.११ आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २० मा लेखापरीक्षणबाट देखिएको मस्यौट, हिनामिना भएको रकम वा तोकिएको कार्यविधि अपनाई नियमित हुन नसकेका बेरुज रकम जिम्मेवार व्यक्तिबाट असुल गर्नुपर्ने, असुल हुन नसकेमा त्यस्तो रकमको लगत केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका बेरुजमध्ये करोडौं रकम असुल हुन बाँकी रहेतापनि रु.७ करोड ६५ लाख ७७ हजारमात्र केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा लगत कसेको देखियो । यसबाट असुल गर्नुपर्ने बेरुजको लगत केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा पठाउने कार्य प्रभावकारी रूपमा हुन सकेको देखिएन ।
- ६०.१२ सार्वजनिक निर्माण, मर्मत, सम्भार वा सुधार कार्य सुरु गरिसकेपछि प्राविधिक दृष्टिकोणले केही कुरा थपघट गर्न आवश्यक देखिएमा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ६३ उपनियम (८) मा स्वीकृत बजेटको अधीनमा रही कुल लागत अनुमानको १५ प्रतिशतसम्म विभागीय प्रमुखले थपघट गर्न सक्ने व्यवस्था छ । सोभन्दा बढी प्रतिशत थपघट गर्नुपरेमा नियमावलीको नियम ६३ उपनियम (८ख) अनुसार गठित समितिबाट स्वीकृति लिनुपर्ने प्रावधान छ । यस्तैगरी नियम ७३ उपनियम (३) मा ठेक्का सम्भौता भई काम सुरु गरिसकेपछि ठेक्का सम्भौताको पन्ध्र प्रतिशतभन्दा बढी खर्च हुने गरी भेरिएसन आदेश दिनु नहुने, दिएमा स्वीकृत गर्ने अधिकारीले तिर्नुपर्ने उल्लेख छ र नियम ७३ उपनियम (४) मा सोभन्दा बढी भेरिएसन गर्नुपरेमा समितिको स्वीकृति लिनुपर्ने उल्लेख छ । एउटामा लागत अनुमानको आधारमा भेरिएसन गर्ने र अर्कोमा ठेक्का सम्भौताको आधारमा भेरिएसन गर्ने व्यवस्थाले गर्दा निर्णयकर्ताले आफ्नो अनुकूल व्याख्या गर्न सक्ने देखिएकोले एउटै विषयमा दुई थरी नियम आकर्षित हुने व्यवस्था कायम राख्नु उचित देखिएन ।

यसैगरी परामर्शदातालाई परामर्श सेवाको कार्यमा भेरिएसन गर्ने सम्बन्धमा नियममा व्यवस्था नभएतापनि भेरिएसन आदेशबाट काम गराएको देखिएको छ ।

• विनियोजन

विनियोजनतर्फको लेखापरीक्षणको क्रममा कार्यालयमा प्राप्त रकम तोकिएको काम बाहेक अन्य प्रयोजनमा खर्च गरेको, अग्रिम आयकर कट्टा नगरेको, बिल भरपाईभन्दा बढी खर्च लेखेको जस्ता अनियमितता देखिएका छन् । यसका केही प्रमुख उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

६१. **काल्पनिक कार्यालय** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ६ मा पेशकी खर्च वा विनियोजन ऐन जारी भएपछि स्वीकृत बजेटअनुसार अर्थ मन्त्रालयले दिएको अख्तियारीको आधारमा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको आदेशबमोजिम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले रकम निकासी दिनुको साथै सम्बन्धित कार्यालयको नाममा बैङ्क खाता सञ्चालन गर्ने कर्मचारीको दस्तखत नमूनासहित खाता खोल्न स्वीकृत दिनुपर्ने व्यवस्था छ ।

शिक्षा विभागबाट जारी भएको कर्मचारी दरबन्दी, खर्च गर्ने अख्तियारी, कर्मचारीलाई काजमा खटाएको विवरण, परियोजना सञ्चालन सम्बन्धी कार्यतालिका, काठमाडौं, ललितपुर र भक्तपुर जिल्लाका सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्ने गरिबीका रेखामुनिका जेहेन्दार विद्यार्थीहरूलाई आवश्यक फर्निचर, किताब, कापी, मासिक शुल्क, शैक्षिक सामग्री आदि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण खर्च गर्न जिल्लामा छुट्टै कार्यालय खोली नियमानुसारको लेखापरीक्षण समेत गराउने विषयको सम्झौता समेतका नक्कली कागजपत्रहरू तयार गरी गरीबका लागि अनिवार्य शिक्षा परियोजना नामको काल्पनिक कार्यालय खडा गरी खाता खोल्ने स्वीकृति तथा निकासी माग गरे अनुरूप कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय काठमाडौं र भक्तपुरबाट क्रमशः नेपाल राष्ट्र बैङ्क थापाथली तथा नेपाल बैङ्क लिमिटेड भक्तपुरमा खाता खोल्ने आदेश दिनुको साथै क्रमशः रु.५४ लाख ९० हजार र रु.३७ लाख निकासी दिएको मध्ये क्रमशः रु.५४ लाख ८० हजार र रु.२२ लाख ५० हजार खर्च लेखेको देखियो ।

नयाँ कार्यालय खुलेको, कागजात प्राप्त भएका बखत समेत कार्यालयको अभिलेख भिडान, लेखापालनकर्ताको छानबिन, निकासी मागपत्रसाथ प्राप्त भएका वैदेशिक स्रोत परिचालनका विषयमा कोष प्रशासनको स्वीकृतिजस्ता कागजात परीक्षणमा सतर्कता नअपनाउनुजस्ता कारणबाट आन्तरिक नियन्त्रण पक्ष कमजोर देखियो । यस्तै कमजोरीका कारण रु.७७ लाख ३० हजार नोक्सान भएको छ । यस सम्बन्धमा सो परियोजनाको काल्पनिक कार्यालयका प्रमुख व्यक्तिलाई सबुद प्रमाणसहित पक्राउ गरी ठगीको आरोपमा जिल्ला अदालत भक्तपुरको आदेशमा थुनामा राखी कारबाही भइरहेको जवाफ कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय भक्तपुरबाट प्राप्त भएको छ भने क्षेत्रीय कोष निर्देशनालय काठमाडौंबाट जवाफ नै प्राप्त हुन आएन ।

६२. **अन्य प्रयोजनमा खर्च** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २७ उपदफा (१) मा कार्यालयमा प्राप्त हुन आएको रकम तोकिएको काममा मात्र खर्च गर्न पाइने व्यवस्था छ । तोकिएको काम बाहेक अन्य काममा खर्च गरेको देखिएमा जिम्मेवार व्यक्तिबाट यस्तो खर्च रकम असुल गरी विभागीय कारबाही समेत गर्न सकिने व्यवस्था भएतापनि ५ मन्त्रालय र मातहतका विभागहरूले तालुक कार्यालयको हैसियतले मातहत कार्यालयलाई इन्धन, मर्मत, फर्निचर खरिद जस्ता असम्बन्धित काममा भुक्तानी गर्न लगाई कम्तीमा रु.२ लाख ६२ हजारदेखि बढीमा रु.२५ लाख ७५ हजारसम्म गरी कुल रु.५६ लाख ५२ हजार खर्च गरेको देखियो ।

६३. **जिन्सी व्यवस्थापन** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ ले मालसामान खरिद, सरकारी सम्पत्तिको जिम्मा, त्यसको लगत र संरक्षण, सोको निरीक्षण एवं मर्मत सम्भार सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । मालसामान खरिदमा प्रतिवर्ष सरकारको ठूलो लगानी हुनुको साथै वैदेशिक सहायताबाट पनि यस्ता सामान प्राप्त हुने गर्दछ ।

खरिद भएका सामान आम्दानी बाँध्ने तथा जिन्सी निरीक्षण गर्ने कार्य प्रायः सबै कार्यालयबाट भएको देखिन्छ । तर जिन्सी आम्दानी जनाउँदा सामानको नाप, साइज, गुणस्तर, मूल्य आदि नखुलाउनु, वैदेशिक

सहायतामा प्राप्त सामान जिन्सीमा आम्दानी नजनाउनु, कार्यालय खारेज हुँदा तथा गाभिँदा जिन्सी हस्तान्तरण नगर्नु, जिन्सी निरीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार मर्मत एवं लिलाम नगर्नु, वस्तुगत सहायतामा प्राप्त सामानको जानकारी नियमानुसार तालुक कार्यालयमा नगराउनु, जिन्सीको केन्द्रीय लगत नराखनुजस्ता कमी कमजोरीका कारण समग्र रूपमा जिन्सी व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन सकेको पाइँदैन ।

६४. **क्षति** – मन्त्रपरिषद्को २०५९/११/२२ को निर्णयमा सरकारी कार्यालय, संघ, संस्था, समिति, स्थानीय निकायहरूमा आक्रमण, विस्फोटन तथा आगजनीबाट नगदी जिन्सी सेस्ता तथा भौतिक संरचनाको हानि-नोक्सानी भएमा सो क्षति यकिन गरी लेखा तयार गर्ने कार्यविधि तोकिएको छ । सो अनुरूप क्षति यकिन समितिले पेश गरेको प्रतिवेदनको आधारमा कार्यालय प्रमुखले क्षति भएको नगदी, जिन्सी तथा भौतिक संरचनाको मिनाहा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ अनुसार गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । लेखापरीक्षणमा उपलब्ध भएसम्मको विवरणको आधारमा यो वर्ष १० निकाय/मन्त्रालय अन्तर्गतका कार्यालयहरूमा आक्रमण, विस्फोटन तथा आगजनी भएको कारणबाट नगद रु.१ लाख २१ हजार, रु.२४ करोड १७ लाख ६२ हजारको सेस्ता, रु.१ करोड २४ लाख ३० हजारका सरसामान र रु.६ करोड ५५ लाख ९१ हजारको भौतिक सम्पत्ति समेत रु.३१ करोड ९९ लाख ४ हजार बराबरको क्षति भएको विवरण पेश भएतापनि उपर्युक्त कार्यविधि अनुसार अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट मिनाहा भएको देखिएन ।
६५. **परामर्श सेवा** – परामर्श सेवा लिने सम्बन्धमा वैदेशिक सहायता नीति, २०५९ मा ऋण सहयोगको रकमबाट परामर्शदाता तथा विदेशी विशेषज्ञहरूको सेवामा हुने खर्चलाई कम गरिने व्यहोरा उल्लेख छ । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ८१ मा आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन, डुइङ, डिजाइन, निर्माण कार्यको रेखदेखजस्ता कार्यका लागि परामर्श सेवा लिन आवश्यक भएमा उपलब्ध विभागीय दक्ष प्राविधिक वा जनशक्ति, यन्त्र औजारहरू बजेट समेतको विचार गरी त्यस्तो सेवा लिन सकिने उल्लेख छ । परामर्शदाताले आयोजनाबाट प्राप्त गरेको वा आयोजनाको बजेटबाट खरिद गरी प्रयोग गरेका सामान आयोजना सम्पन्न भएपछि फिर्ता लिई जिन्सी आम्दानी गर्दा सामानको नाप, साइज, गुणस्तर खुल्ने विवरण, मूल्य आदि उल्लेख नगरी आम्दानी बाँच्ने गरेको, निर्माण कार्य तालिकासँग तालमेल नमिलाई सुपरिवेक्षणका लागि परामर्शदाता नियुक्त गरेको, सम्भौतामा उल्लिखित मानिसमहिनाभन्दा बढी अवधि परामर्शदातालाई काममा लगाएको, जटिल प्राविधिक विषय नभएको परिस्थितिमा पनि परामर्शदाताहरू नियुक्ति गर्ने गरेको, आयोजनामा पर्याप्त सवारीसाधन हुँदाहुँदै थप सवारीसाधन भाडामा लिई परामर्शदातालाई उपलब्ध गराएको पनि देखिएको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका केही प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ६५.१ मेलम्ची खानेपानी आयोजनामा यो वर्षसम्म कुल रु.२ अरब ९९ करोड ४४ लाख ८५ हजार खर्च भएको मध्ये सार्वजनिक निर्माणमा रु.७७ करोड ८८ लाख १७ हजार (२६ प्रतिशत) र परामर्श सेवामा रु.१ अरब ५४ करोड ३६ लाख ५७ हजार (५१.५५ प्रतिशत) खर्च भएको देखिन्छ । सार्वजनिक निर्माण कार्यमा अपेक्षित प्रगति नभएको अवस्थामा समेत परामर्श सेवा खर्च निरन्तर भइरहेकोले सार्वजनिक निर्माण कार्यमा भएको खर्चको तुलनामा परामर्श सेवाबापतको खर्च बढी देखिएको छ ।
- ६५.२ सोही आयोजनामा कार्यरत व्यवस्थापन परामर्शदाताका दुई विशेषज्ञको पारिश्रमिकबापत स्थानीय मुद्रातर्फ सम्भौताभन्दा रु.१४ लाख बढी भुक्तानी दिएको छ । परामर्शदातालाई स्थानीय मुद्रातर्फ आउट अफ पकेट खर्चबापत सम्भौतामा उल्लेख भएको भन्दा सवारीसाधन सञ्चालन खर्चमा रु.१३ लाख ४२ हजार, फिल्ड भिजिटतर्फ टेक्निकल सपोर्ट स्टाफको पर डियमबापत रु.५७ हजार र छोटो अवधिको एकोमोडेशन र लिभिङ अलाउन्सबापत रु.१ लाख ६७ हजार समेत रु.१५ लाख ६६ हजार बढी भुक्तानी दिएको देखियो ।
- परामर्शदातालाई विदेशी मुद्रा पारिश्रमिकतर्फ सम्भौतामा समावेश नभएका एक संस्थागत विशेषज्ञ, एक टनेल विशेषज्ञ र अर्का एक विशेषज्ञ समेतको पारिश्रमिकबापत यो वर्षसम्म अमेरिकी डलर ५ लाख ९९ हजार ८८० को हुने रु.४ करोड २५ लाख ५५ हजार भुक्तानी गरेको छ ।
- ६५.३ सोही आयोजनाका जनसम्पर्क परामर्श सेवाको लागि एक संयुक्त उपक्रमका परामर्शदातासँग अमेरिकी डलर ५५ हजार २२० र रु.१० करोड ३५ लाख ५१ हजारमा सम्भौता भएको देखिन्छ । सो सम्भौतामा आउट

अफ पकेट खर्चमा स्थानीय मुद्रातर्फ प्रोभिजनल सम आइटममा कन्टिन्जेन्सी समेत एकमुष्ट रु.६ करोड १० लाख ९४ हजार समावेश गरेको देखियो । यो रकम स्थानीय मुद्रातर्फको कुल सम्भौता रकम रु.१० करोड ३५ लाख ५१ हजारको ५८.९९ प्रतिशत छ । प्रोभिजनल समबापतको रकम आवश्यकता अनुसार कार्य गराउनको लागि मात्र भएकोले एकमुष्ट ठूलो रकम समावेश गर्नु उपयुक्त होइन ।

६५.४ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ८१(२३) मा विदेशी वा स्वदेशी परामर्शदाताले समयमा सम्भौता गर्न नआएमा वा शर्तबमोजिम काम नगरी ढिला गरेमा वा सन्तोषजनक काम नगरेमा वा प्राविधिक त्रुटि गरेको कारणबाट दायित्व बढेमा हुने कारबाही जस्तै हर्जाना वा कालोसूचीमा नाम समावेश गर्ने शर्त सम्भौतामा उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । प्रगन्ना कूलो सिंचाई आयोजनाले परामर्श सेवा लिन एक संयुक्त उपक्रमसँग गरेको सम्भौतामा परामर्शदाताले प्राविधिक त्रुटि गरेको कारणबाट दायित्व बढेमा हुने कारबाही सम्बन्धमा केही पनि उल्लेख गरेको पाइएन । निज परामर्शदाताले तयार पारेको ड्रइङ डिजाइन त्रुटिपूर्ण भएबाट परेको कुल नोक्सानी यकिन नभए तापनि कालापानी प्रगन्ना मूल नहरमा बनाएको सिल्ट इन्जेक्ट र स्पील प्रयोगमा आउन नसकेको हुँदा त्यसमा लागेको निर्माण खर्च रु.६७ लाख ३६ हजारको कुनै उपादेयता भएन । सम्भौतामा हर्जाना सम्बन्धी व्यवस्था नगर्नु र परामर्शदाताबाट प्राविधिक त्रुटि गरेको कारणबाट बढ्न गएको दायित्व यकिन गरी कारबाही नगर्नुलाई उचित मान्न सकिने ।

६५.५ सडक मर्मत तथा विकास आयोजना र सडक सञ्जाल विकास आयोजनाको लागि ऋण सम्भौताको रकममध्ये परामर्श सेवा बापत निम्नानुसार रकम छुट्याएकोमा आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन र ऋण सम्भौतामा पनि परामर्शदाताको सेवाको लागि रकम छुट्याउँदा उच्च प्रविधियुक्त कार्य गर्न सक्ने प्राविधिकको अभाव, प्रविधि हस्तान्तरण आदि जस्ता आधारहरू स्पष्ट नगरेकोले परामर्श सेवाको आवश्यकता रहेको व्यहोरा यकिन गर्न सकिने ।

(एस.डी.आर. हजारमा)

विवरण	सडक मर्मत तथा विकास आयोजना			सडक सञ्जाल विकास आयोजना		
	सम्भौता ऋण रकम	परामर्श सेवा	प्रतिशत	सम्भौता ऋण रकम	परामर्श सेवा	प्रतिशत
सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन/समझदारीपत्रअनुसार	४,०१,००	६९,१७	१७.२५	८,१७,००	८०,००	९.७९
ऋण सम्भौताअनुसार	४,०१,००	७३,००	१८.२१	३,५६,८६	४४,२१	१२.३९
संशोधित ऋण सम्भौताअनुसार	४,०१,००	८९,४२	२२.३०	-	-	-

सडक मर्मत तथा विकास आयोजनामा हालसम्म रु.३ अरब ५७ करोड ४८ लाख ९६ हजार खर्च भएकोमध्ये परामर्श सेवाबापत रु.७१ करोड ६ लाख ५६ हजार (१९.८८ प्रतिशत) खर्च भएको छ । यसै गरी सडक सञ्जाल विकास आयोजनामा हालसम्म रु.५६ करोड २२ लाख ५२ हजार खर्च भएकोमध्ये परामर्श सेवाबापत रु.२१ करोड ८१ लाख ९५ हजार (३८.८१ प्रतिशत) खर्च भएको छ । साधारण सडक तथा पुलहरूको सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत सर्वेक्षण तथा डिजाइन, सडक रिसिलिङ कार्यको रेखदेखजस्ता कार्यका लागि समेत परामर्शदाता नियुक्त गर्ने र आयोजना लागतको ठूलो भाग नै खर्च गर्ने गरेबाट परामर्शदाता माथिको निर्भरतामा वृद्धि हुँदै गएको गत विगतको स्थितिमा सुधार भएको पाइएन ।

६६. **शान्ति सुरक्षा खर्च** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ३५ उपनियम (४) मा विशेष खर्च वा शान्ति सुरक्षा तथा गुप्तचर सम्बन्धी बिल भरपाई देखाउन उचित नहुने खर्च नेपाल सरकारले खर्चको सीमा समेत उल्लेख गरी तोकेको अधिकारीले खर्च गरी तोकेको अधिकारीबाट समर्थन गराइराख्नुपर्ने व्यवस्था छ । शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने प्रयोजनको निमित्त एक पटकमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले रु.२ हजार, क्षेत्रीय प्रशासकले रु.१० हजार, सचिवले रु.२० हजार, मन्त्रीले रु.५० हजारसम्म र त्यसभन्दा बढी खर्च गर्नु परेमा प्रधानमन्त्रीको स्वीकृतिमा खर्च गर्ने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट सीमा निर्धारण भएको छ । विगत ३ वर्षमा गृह तथा रक्षा मन्त्रालय मातहतका कार्यालय समेतबाट निम्नानुसार शान्ति सुरक्षाबापत खर्च भएको देखियो:

मन्त्रालय	आर्थिक वर्ष		
	२०५९।६०	२०६०।६१	२०६१।६२
गृह	२,४५,८७	१,९७,५६	२,४७,३५
रक्षा	८२,२७	८२,४३	५,१५,४२
जम्मा	३,२८,१४	२,७९,९९	७,६२,७७

यो वर्ष गृह मन्त्रालयबाट प्रधानमन्त्री, गृहमन्त्री र गृह सचिवको आदेशले भएका खर्च रु.९० लाख ४२ हजारको सम्बन्धमा खर्चलाई प्रमाणित गर्ने बिल भरपाई तथा उपर्युक्त नियमानुसारका कागजात पेश गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन । उक्त खर्च सम्बन्धमा नियम अनुसार लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने व्यहोरा गत विगत प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्दै आएकापनि स्थिति यथावत् छ ।

कारोबारको संवेदनशील पक्षलाई दृष्टिगत गरी निश्चित तहको पदाधिकारी (उच्च तह) बाट मात्र यस्तो शान्ति सुरक्षा सम्बन्धी खर्चको लेखापरीक्षण हुने व्यवस्थाको लागि सहमति भएको छ । रक्षा मन्त्रालय मातहतका निकायबाट खर्च भएको रु.५ करोड १५ लाख ४२ हजार, प्रहरी महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी महानिरीक्षक र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागका प्रमुख अनुसन्धान अधिकृततर्फको खर्च रु.१ करोड ५६ लाख ९३ हजार समेत रु.६ करोड ७२ लाख ३५ हजारको लेखापरीक्षण भएको छ । सो बाहेक गृह मन्त्रालय लगायत अन्य निकायहरूबाट खर्च भएको रु.९० लाख ६२ हजारको विधिसम्मत लेखा पेश गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन । लेखापरीक्षण नगराएको व्यहोरा गतवर्ष औल्याएपछि सचिवको आदेशमा खर्च भएका रकमको खर्च प्रयोजन समेत खुल्ने गरी लेखा राख्न थालनी गरी सकिएको व्यहोरा गत वर्षको लेखापरीक्षणमा जानकारी दिइएतापनि यो वर्ष पनि लेखा पेश भएन ।

६७. **हेलिकोप्टर भाडा** – गृह मन्त्रालय एवं मातहत कार्यालयहरूबाट सरकारी तवरबाट हुने राहत, उद्धार, शान्ति सुरक्षा लगायतका विभिन्न कार्यका लागि २०५५।५६ देखि विभिन्न हवाई कम्पनीका हेलिकोप्टर भाडामा लिएको देखिन्छ । यस्तो सेवाबापत गतवर्ष रु.११ करोड ६६ लाख ३७ हजार, यो वर्षको रु.१२ करोड ९९ लाख ७ हजार समेत हालसम्म रु.१ अरब २५ करोड ५१ लाख ४२ हजार खर्च भएको देखियो ।

यो वर्ष खर्च भएको स्रेस्ता तत्कालीन भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगमा गएको व्यहोरा जनाई लेखापरीक्षणमा पेश भएन । यसरी हरेक वर्ष करोडौं रकम खर्च हुँदै गएको स्थितिमा मन्त्रालयले अन्य विकल्पको खोजी गर्नु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरिएकोमा स्थिति यथावत् छ ।

६८. **विरङ्ग चुल्हो सञ्चालन** – विद्युत सेवा उपलब्ध भएका नेपाली सेनाका सम्पूर्ण इकाइहरूमा एक आपूर्तकबाट विरङ्ग चुल्हो प्रयोग गर्न मन्त्रपरिषदबाट २०५६।१।३ मा निर्णय भए अनुरूप मट्टीतेलबाट सञ्चालन हुने सो चुल्हो प्रयोग गर्ने निर्णय गरी चुल्होको मर्मत कार्य समेत ठेकेदारबाट गराउँदै आएको छ । उक्त चुल्हो आपूर्तककै स्वामित्वमा रहने, ढुवानी, मर्मत, विद्युत खर्च र चुल्हो सञ्चालन गर्न लाग्ने जनशक्ति र सोको खर्च लगायतको कामको लागि सेवा बापत प्रतिखेताला प्रतिदिन रु.१।७४ का दरले र मट्टीतेलबापत प्रतिखेताला प्रतिदिन रु.४।८० (मट्टीतेलको मूल्यमा परिवर्तन भएअनुरूप थपघट हुने) समेत ठेकेदारलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने गरी ५।५ वर्षमा उक्त चुल्हो सञ्चालनको समष्टिगत पुनरावलोकन गर्दै निरन्तरता दिने गरी २०६० आषाढ मसान्तसम्म सेवा सञ्चालन गर्ने उल्लेख छ । तत्पश्चात् २०६३ आषाढ मसान्तसम्म र त्यस पछि मूल्याङ्कनको आधारमा २०६५ आषाढ मसान्तसम्मको लागि सञ्चालन गर्ने गरी सम्झौता भएको छ । तदननुरूप निज आपूर्तकलाई मर्मत तथा सेवा शुल्क र मट्टीतेल खर्चबापत गतवर्षसम्म रु.३९ करोड ८६ लाख ९५ हजार भुक्तानी गरेकोमा यो वर्ष मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.१५ करोड २१ लाख समेत रु.५५ करोड ७ लाख ९५ हजार भुक्तानी दिएको देखियो ।

सैनिक व्यापकभित्रको चुल्हो ठेकेदारको अधिनमा रहनु, ऐन नियम विपरीत प्रतिस्पर्धा बेगर ५ वर्षसम्म लगातार एकै कम्पनीबाट सेवा लिनु, बजार मूल्य अनुसार मट्टीतेलको रकम भुक्तानी गर्ने कार्य

- सम्बन्धमा कुनै विकल्पको खोजी नगर्नु जस्ता कार्य कानूनसम्म त नभएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा यसको विकल्प खोजी नगरी हालसम्म स्थिति यथावत् रहेको छ ।
६९. **अभिलेख संरक्षण** – वैदेशिक सहायता अनुदान, ऋण, प्राविधिक सहायता एवं नेपाल सरकारको स्रोतबाट पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन, सम्भाव्यता अध्ययन, ड्रइङ्ग, डिजाइन, लागत अनुमान र निर्माण कार्य सम्पन्न भएपछि निर्माण अनुसारको (एज-विल्ट) ड्रइङ्ग, कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन जस्ता दस्तावेज तयार गर्ने गरिएको छ । यसरी तयार भएका दस्तावेजको अद्यावधिक लगत तयार गरी सम्पत्तिको रूपमा व्यवस्थित गरिराख्नुपर्नेमा सो बमोजिम भएको पाइँदैन । अतः महत्वपूर्ण दस्तावेजहरूको कम्प्युटर प्रति समेत तयार गरी अभिलेख राख्ने एवं संरक्षण गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा यो वर्ष पनि सुधार भएको देखिएन ।
७०. **मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १४ मा प्रत्येक दर्ता भएको व्यक्तिले तोकिए बमोजिमको अवस्थामा बाहेक कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्रापकलाई तोकिएको ढाँचामा बीजक दिनुपर्ने र दफा १५ मा दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाउन नहुने व्यवस्था छ । ऐनको दफा २९ ले ऐनको दफा १४ उल्लङ्घन गरेमा प्रत्येक पटक पाँच हजार रुपैयाँ जरिवाना गरी लाग्ने कर समेत असुल गरिने एवं दफा १५ उल्लङ्घन गरेमा उठाएको कर र सोको शतप्रतिशत जरिवाना गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । नियमावली, २०५३ को नियम १७ ले कर बीजकको ढाँचा तोकेको, नियम ६क.मा ठेक्का दिने सरकारी निकायले गरेको ठेक्का सम्झौता र मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानीको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दिई करको भुक्तानी ठेकेदारलाई गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष ७ निकाय/मन्त्रालय मातहतका २१ कार्यालयले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका ३० फर्म/व्यक्तिबाट काम गराई मूल्य अभिवृद्धि कर रु.३ लाख ६० हजार भुक्तानी दिएको, १३ निकाय/मन्त्रालय मातहतका ११५ कार्यालयले तोकिएको ढाँचामा बीजक जारी नगर्ने २६८ फर्म/व्यक्तिलाई मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४ करोड ६२ लाख ९४ हजार भुक्तानी दिएको छ । त्यस्तै ९ मन्त्रालय मातहतका १३१ कार्यालयले ४९२ फर्म/व्यक्तिलाई मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४ करोड ४१ लाख ३ हजार भुक्तानी दिएकोमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई जानकारी दिएको देखिएन । यसबाट मूल्य अभिवृद्धि करबापत भुक्तानी भएको रकम सञ्चित कोष दाखिला नहुने अवस्था देखियो ।
७१. **आर्थिक सहायता** – मन्त्रपरिषद्को २०५७/११७ को निर्णय र द्वन्दबाट पीडितलाई राहत वितरण सम्बन्धी निर्देशिका २०६१ मा विद्यमान द्वन्दका कारण हताहत भएका नेपाल प्रहरी तथा सशस्त्र प्रहरी बलका कर्मचारीहरूका परिवारलाई प्रतिमृतक रु.७ लाख ५० हजारका दरले, अन्य व्यक्तिका आश्रित परिवारलाई रु.१ लाख ५० हजारका दरले, सुरक्षा कारवाहीको क्रममा दुर्घटना भई मृत्यु भएका निर्दोष नागरिकका परिवारलाई प्रतिमृतक रु.१ लाखका दरले र सुरक्षा फौजले प्रयोग गरेको भाडाको सवारीसाधनका चालकको मृत्यु भएमा मृतकको आश्रित परिवारलाई रु.२ लाखका दरले आर्थिक सहायता दिने व्यवस्था छ । यसका अतिरिक्त अङ्गभङ्ग भएका नेपाल प्रहरीतर्फका प्रहरीहरूलाई अस्पतालमा उपचार गराउँदा लागेको सम्पूर्ण खर्च, एक बिरामी कुरुवालाई दैनिक रु.७५ र बिरामी अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएको ३ महिनासम्म फलोअपमा रहँदा दैनिक रु.१०० का दरले आर्थिक सहायता दिन सक्ने समेत व्यवस्था छ । अन्य आर्थिक सहायताबापत प्रतिव्यक्ति रु.२ हजारसम्म र प्रति संघ संस्थालाई रु.१० हजारसम्म दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । मन्त्रपरिषद्को निर्णय अनुरूप सचिव र मन्त्रीको आदेशबाट यस वर्ष गृह मन्त्रालयबाट रु.२५ करोड ६६ लाख ५७ हजार आर्थिक सहायता दिएको देखियो ।
७२. **औषधि उपचार** – यो वर्ष औषधि उपचारबापत कमजोर आर्थिक अवस्था भएका तथा राजनैतिक कार्यकर्तालाई रु.२ हजारदेखि रु.१ लाख ६२ हजारसम्मका दरले मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट रु.४० लाख ६० हजार, प्रधानमन्त्री सहायता कोष सञ्चालक समितिको निर्णयबाट रु.२ लाख ५४ हजार, प्रधानमन्त्रीको तोक आदेशअनुसार रु.२७ लाख ५० हजार समेत रु.७० लाख ६४ हजार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयबाट आर्थिक सहायता दिएको छ ।

मन्त्रपरिषद्को २०५९/११/२९ को निर्णय एवं त्यसपछिका पटके निर्णयको आधारमा स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट ९ व्यक्तिलाई रु.१ लाख ५० हजारदेखि रु.५ लाखसम्मका दरले रु.२७ लाख ८५ हजार र अन्य १५० लाई रु.५० हजारसम्मका दरले रु.४७ लाख ५१ हजार समेत कुल रु.७५ लाख ३६ हजार स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट औषधि उपचारबापत आर्थिक सहायता दिएको छ ।

यस अतिरिक्त मन्त्रपरिषद्को २०६१/६/१४ को निर्णयानुसार राजपरिवारका एक सदस्यको औषधि उपचारबापत खर्च भएको रु.१ करोड २२ लाख ४७ हजार परराष्ट्र मन्त्रालयमार्फत शोधभर्ना भुक्तानी भएको देखियो ।

उपर्युक्त निकायहरूबाट यो वर्ष कुल रु.२ करोड ६८ लाख ४७ हजार औषधि उपचारबापत आर्थिक सहायता वितरण भएको देखियो ।

७३. **छात्रवृत्ति** - द्वन्दमा परी मृत्यु भएका सर्वसाधारण जनताका सन्ततिको वैयक्तिक वृत्ति विकासका लागि मन्त्रपरिषद्बाट २०५७/१/५ मा भएको निर्णयले प्राथमिक तहदेखि स्नातकोत्तर तहसम्मको लागि रु.१० हजारदेखि २० हजारसम्म प्रतिविद्यार्थी वार्षिक रुपमा एकमुष्ट छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था गरेको छ । यस वर्ष ५२ जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई रु.१ करोड २२ लाख ८२ हजार पेशकी उपलब्ध गराएको मध्ये रु.५२ हजार मात्र फछ्यौट गरेकोले बाँकी रकमको अवस्था स्पष्ट भएन ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूले सम्भव भएसम्म समारोहको आयोजना गरी नाबालक भए अभिभावक र बालिकको हकमा सम्बन्धित छात्रछात्रालाई तोकिएको रकम एकमुष्ट छात्रवृत्ति दिनुपर्ने व्यवस्था छ । उपर्युक्त अनुसार दुई वर्षमा निकास भएका छात्रवृत्ति रकममध्ये ४ जिल्ला प्रशासन कार्यालयले २६ विद्यार्थीलाई रु.२ लाख ५० हजार मात्र रकम बुझाएको प्रमाण पेश गरेको देखियो ।

दार्चुला, सिपटीका एक मृतकको कक्षा ८ मा अध्ययनरत छोराको नाममा निज अध्ययनरत रहेको विद्यालयको नामसम्म पनि नखुलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमार्फत भुक्तानी पाउने गरी रु.१ लाख ४० हजार छात्रवृत्ति उपलब्ध गराएकोमा छात्रवृत्ति प्रदान गर्न विद्यालयको सिफारिस र मृतकका परिवारले आर्थिक सहायता पाएको प्रमाण समेत पेश भएन । कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई छात्रवृत्तिबापत एकमुष्ट रु.१४ हजार दिनुपर्नेमा रु.१ लाख ४० हजार उपलब्ध गराएको व्यहोरा लेखापरीक्षणले औल्याएपछि रु.१ लाख २६ हजार सञ्चित कोष दाखिला गरेको छ भने बाँकी रकमको भरपाई प्रस्तुत भएन । सो कार्यालयलाई विगत वर्षमा छात्रवृत्ति वितरण गर्न दिएको रकममध्ये रु.१ लाख १४ हजार पनि यो वर्ष सञ्चित कोष दाखिला गरेको छ । अन्य जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा समेत त्यस्तो स्थिति हुन सक्ने भएकाले सो सम्बन्धमा यकिन गर्न मन्त्रालयबाट आवश्यक कारबाही हुनुपर्ने देखियो ।

७४. **नियम संशोधन** - आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी (संशोधन सहित) नियमावली, २०५६ को नियम ५९(ग) मा प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएका स्वदेशी उद्योगले आफ्नो उत्पादन बिक्री प्रयोजनका लागि सार्वजनिक गरेको मूल्यमा खरिद गर्दा दरभाउपत्र वा बोलपत्रद्वारा खरिद गर्न आवश्यक नपर्ने तर सरकारी स्वामित्वमा नभएका स्वदेशी उद्योगबाट उत्पादित मालसामानको हकमा त्यस्ता मालसामान नियम ५९क. बमोजिमको समितिबाट प्रकाशित सूचीभित्र हुनुपर्ने उल्लेख छ । यो नियमावली २०६० मा दोस्रो संशोधन हुनु पूर्व नियम ५९(छ) मा प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकर दर्ता प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरेको फर्म वा कम्पनीले आफूले उत्पादन गर्ने वा कारोबार गर्ने कुनै उत्पादनको अधिकृत बिक्रेताको प्रमाण सहित निश्चित ब्राण्ड र गुणस्तरको सामानको मूल्य एवं सो मूल्य कायम रहने अवधि तोकरी राष्ट्रियस्तरको पत्रपत्रिकामा सार्वजनिक गरेको भए यसरी सार्वजनिक गरेको उल्लिखित अवधिभित्र एक तह माथिको अधिकारीलाई जानकारी दिएको पन्ध्र दिनपछि उक्त फर्म वा कम्पनीबाट खरिद गर्न सिलबन्दी दरभाउपत्र वा बोलपत्र आवश्यक नपर्ने तर सोही गुणस्तरको मालसामान एकभन्दा बढी फर्म वा कम्पनीबाट उत्पादन भई मूल्यमा प्रतिस्पर्धा हुन सक्ने अवस्थामा त्यस्तो फर्म वा कम्पनीहरूमध्ये कम्तीमा तीनवटाबाट प्रतिस्पर्धाको आधारमा खरिद गर्नुपर्ने व्यवस्था थियो ।

नियमावलीको दोस्रो संशोधन हुँदा नियम ५९(छ) भिकिएकोले ५९क. बमोजिम गठित समितिले परीक्षण गरी सिफारिस गरेको आधारबाट मात्र मालसामान खरिद गर्दा एकभन्दा बढी फर्म वा कम्पनीबाट उत्पादन भई मूल्यमा प्रतिस्पर्धा हुन सक्ने अवस्थामा पनि प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई हटाएको छ । यस वर्ष यसै प्रक्रियाद्वारा प्रहरी प्रधान कार्यालयले स्लिपिङ ब्याग, नीलो ऊनी जर्सी, पंचु, वर्सादी जस्ता सामान ६ आपूर्तकबाट रु.७ करोड ९९ लाख ६५ हजारको र सशस्त्र प्रहरी बल प्रधान कार्यालयले एकेलिक स्लिपिङ ब्याग, पंचु, वर्सादी, बडी प्रोटेक्टर, वेभ इक्वीपमेण्ट जस्ता सामान ३ आपूर्तकबाट रु.५ करोड ७४ लाख ६४ हजारको सोभै खरिद गरेको देखियो ।

७५. **बढी खर्च** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ११(१) मा जिम्मेवार व्यक्तिले प्रत्येक कारोबार स्पष्ट देखिने गरी प्रचलित कानूनले तोकेबमोजिमको रीत पुऱ्याई लेखा तयार गरी गराई राख्नुपर्ने उल्लेख छ । ऐनको दफा १५ मा कारोबारको लेखा ठीकसँग नराखेको कारणबाट नेपाल सरकारलाई कुनै हानि नोक्सानी तथा क्षति हुन गएमा त्यसरी पर्न गएको हानि नोक्सानी तथा क्षतिपूर्ति जिम्मेवार व्यक्तिबाट सरकारी बाँकी सरह असुल उपर गरिने व्यवस्था छ । राष्ट्रिय अनुसन्धान जिल्ला कार्यालय, सुनसरीले तलब, भत्ता र खाद्यान्न तथा आहार खर्च शीर्षकमा बिल भरपाई बेगर रु.२ लाख ५१ हजार खर्च लेखेको देखियो । त्यस्तै दुई कर्मचारीको २०६१ भाद्र र २०६२ वैशाख महिनाको तलब, भत्ता र राशन खर्च भुक्तानी दिँदा रु.२४ हजार दोहोरो खर्च लेखेको व्यहोरा लेखापरीक्षणबाट औल्याएपछि हाल तालुक विभागबाट छानबिन गर्दा रु.४ लाख ४ हजार असुल गर्ने ठहर गरी कारवाही अगाडि बढाएको जानकारी प्राप्त भएको छ ।

७६. **हिनामिना** – जिल्ला शिक्षा कार्यालय, ललितपुरका एक लेखापालले अवकाश प्राप्त शिक्षकको सञ्चित विदाको रकम भुक्तानी गर्दा २० प्राथमिक विद्यालयका र २१ निम्न माध्यमिक विद्यालय तथा माध्यमिक विद्यालयका शिक्षकहरूको विद्यालयबाट प्राप्त विदाको अभिलेख, शिक्षक नियुक्ति मिति, सञ्चित विदाका दिनहरू केरमेट र थप गरी वास्तविक सञ्चित विदा दिनभन्दा बढी दिन देखाई रु.२० लाख ४९ हजार बढी खर्च लेखेको तथा २४ विद्यालयलाई प्रशासनिक अनुदानबापत खर्च लेखेको रु.२ लाख ६४ हजार सम्बन्धित विद्यालयको खातामा दाखिला नगरी हिनामिना गरेको व्यहोरा लेखापरीक्षणबाट औल्याएपछि विभिन्न मितिमा सुद सहित रु.१२ लाख २८ हजार सञ्चित कोषमा तथा रु.२ लाख ६४ हजार उक्त २४ विद्यालयको खातामा जम्मा गरेको छ । बाँकी रु.८ लाख २१ हजार सुदसहित असुल गर्नुको साथै मस्यौट गर्ने उपर कानूनी कारवाही हुनुपर्दछ ।

त्यस्तै जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, स्याङजाका एक सह लेखापालले २०६१ भाद्रको तलब, भत्ता भुक्तानी गर्न पशु स्वास्थ्य घुमती कोषको खाताबाट भिकेको रु.१ लाख ९१ हजार हिनामिना गरेकोमा कानूनी कारवाही गरिदिन २०६२/६१/३ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा अनुरोध गरेकोसम्म देखियो ।

७७. **वस्तुगत सहायता** – दातृराष्ट्रले वस्तुगत सहायता उपलब्ध गराउने र उक्त सामान बिक्रीबाट प्राप्त रकम समकक्षी कोषमा जम्मा गरी विनियोजन भएअनुसार कृषि प्रसार कार्यमा खर्च गर्ने व्यवस्था भएअनुरूप फ्रेन्च सहायता अन्तर्गत दातृ राष्ट्रबाटै खरिद एवं ढुवानी लागत व्यहोरी २०६१/६२ मा प्राप्त भएको ८ हजार मेट्रिकटन गहुं खरिदमा रु.१० करोड ८० लाख एवं ढुवानी र अन्यमा रु.१० करोड ६ लाख २० हजार समेत दाता राष्ट्रको रु.२० करोड ८६ लाख २० हजार खर्च भएको स्टेरिड कमिटीको माइन्टबाट देखिन्छ । उक्त गहुं बिक्रीबाट रु.६ करोड ३१ लाख ५९ हजार आम्दानी भएको मध्ये खाद्य संस्थानले पाउने कमिशन रु.१ करोड ५७ लाख ९० हजार कट्टा गरी रु.४ करोड ७३ लाख ६९ हजार सरकारलाई प्राप्त भएको देखियो ।

७८. **नियन्त्रण व्यवस्था** – बीउ विजन ऐन, २०४५ को दफा १२.१.१ मा बिक्री वितरण गरिने सूचीकृत बीउ विजनको उम्रने शक्ति र शुद्धताको न्यूनतम हद तोक्ने व्यवस्थाअनुसार गुणस्तर निर्धारण तथा व्यवस्था उप-समितिले हद तोकेको छ । दफा १३.१.२ मा तोकिएको उम्रने शक्ति तथा शुद्धताको न्यूनतम हद अनुकूल नभएको बीउ विजन बेच्न, राख्न, साट्न वा कुनै तरिकाले कसैलाई दिन नहुने व्यवस्था छ । सोही ऐनको दफा १९.१ मा दफा १३ उल्लङ्घन गरेमा रु.३ हजारसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था छ । यो वर्ष बीउ विजन

गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र र ५ क्षेत्रीय बीउ विजन प्रयोगशालाले बजार निरीक्षण गरी सङ्कलन गरेको ३ हजार ६६३ बीउ विजनको नमूना परीक्षण गर्दा ३ हजार २०७ (८७.५५ प्रतिशत) नमूना न्यूनतम स्तरभित्र परेका, ४५६ (१२.४५ प्रतिशत) नमूना न्यूनतमभन्दा कम गुणस्तरको भएको उल्लेख छ । बीउ विजनजस्तो संवेदनशील वस्तुमा न्यूनतम हदभन्दा कम गुणस्तरको बिक्री भइरहेको अवस्थामा पनि कानूनअनुसार कारबाही भएको पाइएन ।

७९. **सञ्चालक फरार** – सहकारी विभागबाट प्राप्त विवरणअनुसार २०५५ देखि २०६१ सम्म ९६ सहकारी संस्थाका सञ्चालकहरू संस्था बन्द गरी फरार रहेका छन् । सोमध्ये ६० सहकारी संस्थाका सञ्चालकहरूले शेयर र निक्षेप गरी रु.२५ करोड १४ लाख हिनामिना गरेको विवरण प्राप्त भएको छ । बाँकी ३६ सहकारी संस्थाले हिनामिना गरेको विवरण विभागले अद्यावधिक गरेको पाइएन । प्राप्त विवरणमा २ सहकारी संस्थाका सञ्चालकले आंशिक रकम फिर्ता गरेको उल्लेख छ तर फिर्ता गरेको रकमको जानकारी दिएको छैन । यसरी सदस्य तथा गैरसदस्यबाट शेयर पूँजी र निक्षेप रकम हिनामिना गर्ने गरेकोले हिनामिना गर्नेलाई प्रचलित कानूनबमोजिम कारबाही गरिदिन विभाग र सहकारी कार्यालयहरूद्वारा जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा अनुरोध गर्ने गरेको पनि छ । तर कारबाही भई निक्षेपकर्ता र शेयरहोल्डरलाई रकम फिर्ता गराउन सकेको छैन । यस्तै व्यहोरा वार्षिक प्रतिवेदन, २०६१ मा औल्याइएतापनि सुधार भएको देखिएन ।

८०. **ठेक्का स्वीकृति** – सुरुङ निर्माणको लागि आवश्यक सुन्दरीजल, सिन्धु, ग्यालथुम र अम्वास्थान सहितको २३.९ किलोमिटरको ४ सुरुङ पहुँच मार्ग (एडिट एक्सेस रोड) निर्माणको लागि विगत वर्षमा रु.९० करोड ७५ लाखको लागत अनुमान स्वीकृत गरी एक ठेकेदारसँग रु.४५ करोड ६१ लाख ८२ हजारमा ठेक्का सम्झौता भएकोमा मेलम्ची खानेपानी विकास समितिको २०६१।२।१ को निर्णयबाट निजको ठेक्का तोडिएको छ । तत्पश्चात् उक्त ४ पहुँच मार्गमध्ये सिन्धु र ग्यालथुम समेत १९.८ किलोमिटर सुरुङ प्रवेश मार्ग निर्माणको लागि पुनः रु.९७ करोड २० लाख ३ हजारको लागत अनुमान स्वीकृत गरी अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्रको प्रक्रियाबाट एक संयुक्त उपक्रमका ठेकेदारसँग २०६१।१०।१२ मा कन्टेन्जेन्सी रु.७ करोड समेत रु.९५ करोड ८५ लाख ९६ हजारमा ठेक्का सम्झौता भएको छ ।

सुरुङ पहुँच मार्ग निर्माणको लागि साबिक ठेकेदारबाट १० सवारीसाधनहरू आपूर्ति भई आयोजनामा मौजुदा रहेको र हालको स्वीकृत लागत अनुमानको अनुसूची ३ दफा नं.२ मा सवारीसाधन आपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था लागत अनुमानमा समावेश नगरिएको व्यहोरा उल्लेख भएतापनि बिल अफ क्वान्टिटीमा ३ सवारीसाधन आपूर्ति गर्नुपर्ने व्यहोरा समावेश गरी बोलपत्र गरेबाट ठेकेदारको दरअनुसार रु.८२ लाख ५० हजार लाग्ने गरी सम्झौता भएबाट बढी व्ययभार पर्ने गरी सम्झौता गरेको देखियो ।

समितिको गठन आदेश, २०५५ को दफा ४(१)(घ) मा मन्त्रपरिषद्बाटै हुने निर्णय बाहेक सम्पूर्ण अधिकार समितिले प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था छ । तथापि प्रस्तुत सुरुङ प्रवेश मार्ग निर्माणको बोलपत्र स्वीकृति सम्बन्धी फाइल मन्त्रालयबाट मन्त्रीको तह हुँदै प्रधानमन्त्रीबाट बोलपत्र स्वीकृतिको लागि सहमति प्राप्त गरी कार्यकारी निर्देशकले २०६१।१०।१० मा स्वीकृत गरेको देखियो ।

८१. **सुविधा** – मन्त्रपरिषद्को २०६१।१।१२ को निर्णयमा आफ्नै घरमा बस्ने वा घरभाडामा लिई बस्ने मन्त्रपरिषद्का उपाध्यक्षका लागि फ्लोरिड/फर्निसिडबापत एक पटक एकमुष्ट रु.२ लाख उपलब्ध गराउने र गार्ड क्वाटर निर्माण कार्य शहरी विकास तथा भवन विभागबाट गराउने व्यहोरा उल्लेख छ । पुलचोकस्थित मन्त्री निवासमा 'ए', 'बी', 'सी', 'डी' ब्लकका १२ भवन खाली रहेको अवस्थामा पनि यो वर्ष मन्त्रपरिषद्का एक उपाध्यक्षको निजी निवासमा ब्यारेक घर, सचिवालय भवन एवं ग्यारेज निर्माणमा रु.११ लाख ४४ हजार, फ्लोरिड/फर्निसिडबापत रु.२ लाख र धारा, विद्युत र टेलिफोन महसुलबापत रु.१ लाख ४३ हजार समेत रु.१४ लाख ८७ हजार खर्च लेखेको देखियो । सरकारी लगानीबाट निजी जग्गामा निर्माण गरिएका ती संरचनाको स्वामित्व कसको हुने हो सो व्यहोरा समेत स्पष्ट गरेको पाइएन ।

मन्त्रपरिषद्का अर्का उपाध्यक्षलाई उपर्युक्त निर्णयानुसार फ्लोरिड/फर्निसिडबापत एकमुष्ट रु.२ लाख र पुनः मन्त्रपरिषद्को २०६१।१।३१ को निर्णयबाट फर्निचरबापत रु.९१ हजार, निवासमा टेलिफोन ट्रान्सफर

सम्बन्धी यन्त्र (ईपीवी एक्स) जडानबापत रु.८८ हजार, धारा, विद्युत र टेलिफोन महसुलबापत रु.१ लाख ५१ हजार, घरभाडाबापत मासिक रु.६० हजारका दरले रु.२ लाख ३६ हजार, सो घर रंग रोगन र गार्ड क्वाटर मर्मत सुधारका लागि रु.२ लाख ८६ हजार समेत रु.१० लाख ५२ हजार खर्च लेखेको छ । घर मर्मत एवं रंग रोगन गर्ने सम्बन्धमा घरधनीसँग भएको सम्झौतामा केही उल्लेख भएको देखिँदैन ।

८२. **घरभाडा** – भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयले मन्त्री, राज्यमन्त्री, प्रतिनिधिसभाका उपभामुख, राष्ट्रियसभाका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष तथा सहायकमन्त्रीहरूको घरभाडा २०६१।३।२१ देखि लागू हुने गरी मासिक रु.१७ हजारका दरले उपलब्ध गराउने निर्णय हुन प्रस्ताव पेश गरेकोमा प्रस्तावित प्रस्तावको सट्टामा मन्त्रपरिषद्बाट माननीय मन्त्रीहरूलाई घरभाडाबापत मासिक रु.२५ हजार र राज्यमन्त्री, प्रतिनिधिसभाका उपसभामुख, राष्ट्रियसभाका उपाध्यक्ष तथा सहायकमन्त्रीहरूको लागि मासिक रु.२० हजार घर भाडा उपलब्ध गराउने गरी २०६१।९।२२ मा निर्णय भएको छ । भवन निर्माण सम्भार डिभिजन, काठमाडौंले २०६१।३।२१ देखि नै मन्त्रपरिषद्को उक्त निर्णय अनुरूप वृद्धि भएको २०६१।९।२२ सम्मको घरभाडा रकम प्रतिनिधिसभाका उपसभामुख, ३ मन्त्री, ४ राज्यमन्त्री र ४ सहायकमन्त्री समेतलाई रु.३ लाख ५७ हजार भुक्तानी दिएको देखियो । प्रस्तावित प्रस्तावको सट्टामा भनी भाडा दरमा वृद्धि गर्ने निर्णय भएको हुँदा वृद्धि भाडा दर निर्णय मितिदेखि मात्र लागू हुनुपर्नेमा २०६१।३।२१ देखि नै वृद्धि भएको मानी रु.३ लाख ५७ हजार खर्च लेखेको देखियो ।

८३. **गुणस्तर** – स्वास्थ्य मन्त्रालय मातहतका विभाग तथा कार्यालयहरूले विभिन्न फर्महरूबाट औषधि, उपकरण खरिद गर्न गरेका सम्झौताहरूमा औषधि, उपकरण गुणस्तरयुक्त भए नभएको यकिन गरी तोकिएको प्राविधिक कर्मचारी तथा संस्थाले लिखित प्रतिवेदन पेश गरेपछि मात्र भुक्तानी दिने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । विदेशबाट आयात हुने औषधिको उत्पादन प्रक्रियाको निरीक्षण गरी गुणस्तर हेर्न तथा स्वदेशमा औषधि सम्बन्धी व्यवसायलाई नियमन गर्न मन्त्रालय मातहतमा औषधि व्यवस्था विभाग पनि रहेको छ । यो वर्ष मन्त्रालय माहत आयुर्वेद विभागले रु.२ करोड ६० हजार स्वास्थ्य सेवा विभाग मातहत विस्तारित खोप एवं राष्ट्रिय पोलियो खोप कार्यक्रमको लागि उपकरणबापत रु.९ करोड १५ लाख ४१ हजार तथा औषधि उपकरण आपूर्ति कार्यक्रमका लागि रु.१४ करोड ६६ लाख ३० हजारको औषधि र उपकरण खरिद गरेको छ । त्यस्तै विभिन्न कार्यक्रम तथा जिल्लास्तरबाट पनि औषधि, उपकरण खरिद हुने गर्दछ । गत विगत वर्षमा पनि औषधि खरिदमा ठूलो धनराशि खर्च भएको देखियो । बोलपत्र, दरभाउपत्रद्वारा विभाग तथा कार्यालयमा प्राप्त भएका औषधि, मेसिनरी औजार, उपकरण जस्ता सामानहरूको गुणस्तर परीक्षण नगराई भुक्तानी दिएको तथा परीक्षण गराएकोमा पनि तत्काल व्यक्ति तोकिएको परीक्षण गराउने गरेको देखियो ।

उपचारसँग सम्बन्धित औजार उपकरण एवं औषधि जस्तो संवेदनशील विषयमा पनि गुणस्तर यकिन गर्ने संयन्त्रको विकास नगर्नु उचित भएन ।

८४. **कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ८७ मा काम सम्पन्न भएपछि कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन तयार गरी बोलपत्र स्वीकृत गर्ने अधिकारी समक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने, कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन प्राप्त भएको ४५ दिनभित्र जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य नभएमा स्वतः स्वीकृत भएको मानिने, विभागीय प्रमुखले आवश्यक देखेमा जाँचबुझ गर्न वा जाँचबुझको लागि प्राविधिक कर्मचारीको टोली खटाउन सक्ने व्यवस्था छ । यसरी भएको कार्य रु.१० लाखसम्मको भए कार्यालय प्रमुख आफैले वा प्राविधिक खटाई जाँची जाँचाई स्वीकृत गरी एक तह माथिको निकायलाई जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । नियम ९४ ले सम्पन्न भएका कार्यको अभिलेख राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । निर्माण कार्यको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न विभागीय प्रमुखबाट जाँचबुझ नगराउनुको अतिरिक्त सम्पन्न कामको मर्मत सम्भारमा सहायक हुने ड्रइड, डिजाइन र स्पेसिफिकेशनको अभिलेख अद्यावधिक रूपमा व्यवस्थित गरी राखेको पनि पाइएन ।

८५. **ब्याज** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ९३(क) मा ठेकेदारले बिल पेश गरेको ३० दिनभित्र जाँच गरी भुक्तानी दिनुपर्ने, सो म्याद नाघी अर्को ३० दिन पछि पनि भुक्तानी नभएमा वार्षिक १० प्रतिशतका दरले ब्याज समेत भुक्तानी दिनुपर्ने व्यवस्था छ । ठेक्का सम्झौतामा पनि तोकिएको अवधिमा

बिलको भुक्तानी नभए ब्याज भुक्तानी गर्नुपर्ने शर्त राखेको पाइन्छ । यो वर्ष उक्त प्रावधानअनुसार ३ डिभिजन सडक कार्यालयले रु.७५ लाख ३ हजार पुल निर्माण कार्यक्रमबाट ब्याजबापत भुक्तानी गरेको छ ।

बजेट व्यवस्था नभएको कारण ब्याज भुक्तानी गर्नुपरेको जानकारी कार्यालयबाट प्राप्त भएको छ । एक वर्षमा पूरा नहुने कामको लागि एकभन्दा बढी वर्षमा काम गर्ने गराउने गरी ठेक्का बन्दोबस्त गर्नुपर्ने हुन्छ । ठेक्का सम्भौता भई ठेकेदारले गरेको कामको भुक्तानी गर्न पछिल्ला वर्षमा बजेट व्यवस्था नहुँदा ठेकेदारलाई ब्याज भुक्तानी गर्नु परी प्रत्यक्ष नोक्सानी हुने गर्दछ । यसको साथै काम सम्पन्न हुने अवधि लम्बिदा मूल्य वृद्धिको भार व्यहोर्नुपर्ने, योजना/कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने प्रतिफल प्राप्तमा ढिलाई हुने, ठेकेदारको कार्य कुशलतामा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने साथै सरकारी कार्यालयबाट लिएको ठेक्काको भुक्तानी नै सुनिश्चित नभई विश्वसनीयतामा पनि असर पर्ने देखिएको छ ।

८६. **सडक मर्मत धरौटी** – धारा जडान, टेलिफोन केवल विस्तार, ढल निकास आदि प्रयोजनको लागि सडक खन्नुपर्दा सडक मर्मत गरी साबिक अवस्थामा ल्याउन लाग्ने खर्च डिभिजन सडक कार्यालयमा बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । डिभिजन सडक कार्यालयहरूले यस्तो रकम धरौटी खातामा जम्मा गरी सडक मर्मत कार्यमा खर्च गर्ने गरेका छन् ।

उपत्यकास्थित तीन डिभिजन सडक कार्यालयले यो वर्ष सडक खन्न अनुमति दिई प्राप्त गरेको धरौटी रकम रु.१ करोड ३३ लाख १० हजारमध्ये सडक मर्मतमा रु.६० लाख ५७ हजार खर्च गरेको छ । यस्तो काम आवश्यकता अनुसार दरभाउपत्र तथा अमानतबाट गर्ने गरिएको छ । सडक मर्मतमा खर्च गर्ने गरी लिएको रकम र ठेकेदारबाट लिने धरौटी कारोबारको प्रकृति र प्रयोजन फरक फरक भएकोले अलग सेस्ता खडा गर्नु आवश्यक छ । यसरी सडक खन्ने अनुमति दिई सो मर्मत गर्न आवश्यक रकम लिएको अवस्थामा यथाशीघ्र मर्मत गर्नु जरुरी हुन्छ । डिभिजन सडक कार्यालयहरूबाट यसरी खनिएका सडकहरू मर्मत गरिसक्ने अवधि तय गरी सोहीअनुरूप कार्य सम्पन्न गर्ने प्रक्रिया बसालेको पाइँदैन । सडक खन्न अनुमति दिएको मध्ये खनिएको, मर्मत भइसकेको र मर्मत हुन बाँकी रहेको स्थानको अभिलेख तयार गर्ने कार्य गरेको पनि देखिएन ।

८७. **सवारीसाधन भाडा** – सडक संजाल विकास आयोजनाका लागि जिप ७, डबल क्याप पिकअप १४ समेत २१ सवारीसाधनको ५०४ भेहिकल महिना विभिन्न निर्माण कार्यका ठेकेदारसँग भाडामा लिने गरी भाडाबापत रु.३ करोड ५४ लाख ५६ हजार समावेश गरी २०६१ फागुनमा ठेक्का बन्दोबस्त भएको छ ।

सम्भौताअनुसार प्रतिमहिना प्रतिसवारीसाधन जिपको सरदर रु.९५ हजार र पिक अपको रु.५८ हजार भाडाबापत खर्च हुने देखिन्छ । आयोजनासँग भएका सवारीसाधनमध्ये ५ जिप, ३ पिक अप अन्य निकायले प्रयोग गरिरहेका छन् । ती सवारीसाधन फिर्ता लिई सञ्चालन गरेमा जिपको भाडाबापत भुक्तानी गर्नुपर्ने रु.१ करोड ७६ लाख बचत हुने देखिन्छ ।

८८. **काठ दाउरा सङ्कलन** – जिल्ला वन कार्यालयहरूले वार्षिक कार्ययोजनाबमोजिम राष्ट्रिय वन क्षेत्रबाट फिक्न सकिने ढलापडा, सुखड खडा तथा दरियावुर्दीबाट प्राप्त काठ दाउरा समेत सङ्कलन र घाटगद्दी गर्दा लाग्ने खर्चको स्रोतको व्यवस्था र सङ्कलन गर्न अपनाउनुपर्ने प्रक्रिया अझैसम्म तय गरेको देखिएन । केही कार्यालयहरूले काठ दाउरा सङ्कलनको लागि रकम विनियोजन गर्ने र विनियोजित बजेटले भ्याएसम्मको काठ, दाउरा सङ्कलन गराई लिलाम बिक्रीपछि सङ्कलनमा लागेको खर्च ठेकेदारबाट असुल गरी राजस्वमा जम्मा गर्ने गरेको छ । जिल्ला वन कार्यालय चितवन, मकवानपुर, सर्लाही, धनुषा, महोत्तरी, बारा, पर्सा, रौतहटले काठ दाउरा सङ्कलनको लागि दातृ संस्थाले उपलब्ध गराएको चक्रीय कोषको रकम उपयोग गर्दै आएका छन् । केही कार्यालयहरूले धरौटी रकमबाट काठ दाउरा सङ्कलनमा खर्च गर्ने र काठ दाउरा बिक्री पश्चात् सो रकम धरौटीमा शोधभर्ना गर्ने गरेका छन् । जिल्ला वन कार्यालय मोरङ र भापाले जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिमा रहेको कोष (बैङ्क मौज्जात) उपयोग गरी काठ दाउरा अमानतमा सङ्कलन गर्ने र लिलाम बिक्री पश्चात् शोधभर्ना गर्ने गरेको छ । जिल्ला वन कार्यालय बारा, सिन्धुली, रुपन्देहीले काठ दाउरा सङ्कलन गर्नुपर्ने परिमाण र घाटगद्दी गर्नुपर्ने स्थानको सूचना प्रकाशन गरी बोलपत्रको माध्यमबाट ठेक्का प्रथाद्वारा

गराउने र सङ्कलन खर्च भुक्तानी गर्नु पर्दा काठ खरिदकर्ताबाट असुल गरी भुक्तानी दिने गरेको छ । जिल्ला वन कार्यालय कैलाली र कञ्चनपुरले सम्बन्धित रेन्जपोष्टका वन प्राविधिकबाट अमानतमा काठ दाउरा सङ्कलन गराई सङ्कलन खर्च काठ दाउरा लिलाम बिक्री पश्चात निजहरूलाई शोधभर्ना दिएको छ । यो वर्ष यस्ता सङ्कलन खर्चबापत रु.१ करोड ६१ लाख ९९ हजार शोधभर्ना दिएको देखियो ।

८९. **दोहोरो निकास** – यो वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न भएका ७५ जिल्ला शिक्षा कार्यालयमध्ये ३३ कार्यालयले प्राथमिक विद्यालयतर्फ रु.५९ लाख ९४ हजार र निम्न माध्यमिक तथा माध्यमिकतर्फ रु.२६ लाख ८८ हजार समेत रु.८६ लाख ८२ हजार शिक्षक शिक्षिकाहरूको तलब, भत्ता, मसलन्द र प्रशासनिक खर्च दोहोरो तथा दरबन्दी बेगर विद्यालयहरूलाई बढी निकास दिएको व्यहोरा लेखापरीक्षणले औल्याएपछि ४ कार्यालयले रु.१ लाख २ हजार सञ्चित कोष दाखिला गरेका छन् ।

जिल्ला शिक्षा कार्यालय, गोरखाको लागि प्राथमिक शिक्षा विकास कार्यक्रम अन्तर्गत १९ बाल विकास केन्द्रको लागि म्याचिङ्ग फण्ड स्थापना गर्न प्रत्येक विद्यालयलाई रु.१० हजारका दरले अनुदान निकास दिनुपर्नेमा ३ विद्यालयलाई रु.२७ हजारका दरले रु.८१ हजार र १ विद्यालयलाई रु.१८ हजार समेत रु.९९ हजार सम्बन्धित विद्यालयको खातामा जम्मा गरिदिएबाट रु.५९ हजार बढी निकास दिएको छ । त्यस्तै जिल्ला शिक्षा कार्यालय, अछामले सामुदायिक स्वामित्वको प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम (कोप) अन्तर्गत ६ विद्यालयलाई रु.६ लाख ४२ हजार अनुदान निकास दिनुपर्नेमा रु.९ लाख ६० हजार दिएबाट रु.३ लाख १८ हजार बढी अनुदान दिएको व्यहोरा औल्याएपछि एक विद्यालयबाट रु.५३ हजार फिर्ता दाखिला भएको छ ।

प्रत्येक वर्ष दोहोरो तथा बढी खर्च लेख्दै जाने र लेखापरीक्षणले औल्याएपछि रकम असुली गरी दाखिला गर्ने प्रवृत्तिमा नियन्त्रण गर्नको लागि लेखाउत्तरदायी अधिकृतलाई गतवर्षभै यस वर्ष पनि पत्र लेखेकोमा कारवाहीको जानकारी प्राप्त भएन ।

● राजस्व

यो वर्ष आय-व्ययको सार्वजनिक जानकारी वक्तव्य मार्फत राजस्वका प्रस्तावहरू सार्वजनिक गर्दा मुख्यतया निकासी प्रवर्धन गर्ने, राजस्व प्रशासनलाई सरल, भन्फटरहित र करदाता मैत्री बनाउन, करको दायरा विस्तार गरी करका नयाँ क्षेत्रहरूको पहिचान गर्ने तथा करका दरहरूमा सामयिक समायोजन गर्ने, कर फिर्ता प्रक्रियालाई सरल र पारदर्शी बनाउने जस्ता नीति सार्वजनिक गरेको छ ।

राजस्व लेखापरीक्षणको क्रममा करदातासँग सम्बन्धित कागजात आदिको परीक्षण गर्दा अग्रिम कर कट्टा नगरेको, लाभांश कर असुल नगरेको, पाउनेभन्दा बढी खर्च छुट दिएको, घटी आमदानी देखाएको, जर्ती मिनाहा नभएका मदिराजन्य पदार्थबाट अन्तःशुल्क असुल नभएको आदि व्यहोरा देखिएका छन् । त्यस्तै सरकारलाई प्राप्त हुनुपर्ने रोयल्टी तथा भाखा नाघेको साँवा ब्याजको नियमित अनुगमन गरी असुल नगरेको, राहादानी एवं भिसा स्टीकरको सम्बन्धमा नियन्त्रण खुकुलो रहेको पाइयो । लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा प्रतिवेदनको भाग १ मा समावेश गरिएको छ । तीमध्ये केही प्रमुख व्यहोराहरू उदाहरणका रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरिएका छन्:

९०. **राजस्व लेखा** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १२ उपदफा (२) मा राजस्वको लगत तथा लेखा राख्ने, फाँटवारी पेश गर्ने, लेखापरीक्षण गराउने र त्यसको अभिलेख राख्ने उत्तरदायित्व कार्यालय प्रमुखको हुने व्यवस्था छ । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १० मा राजस्व तथा राजस्वको रूपमा प्राप्त हुने सरकारी रकम प्राप्त भएपछि सम्बन्धित कार्यालयले आमदानी बाँध्नुपर्ने, नियम १५ मा प्रत्येक कार्यालयले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ३५ दिनभित्र लगती राजस्वमध्ये असुली र असुल हुन बाँकी रकम तथा हसवली राजस्वको कच्चावारी समेत भिडाई राजस्वको आर्थिक विवरण तयार गरी पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- ९०.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौँ क्षेत्र नम्बर २ को कार्यक्षेत्रभित्रका टेलिफोन सेवा प्रदायकहरूबाट संकलन भएको टेलिफोन स्वामित्व शुल्क रु.४ करोड २२ लाख १२ हजार र ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रबाट सङ्कलन भएको रु.२ करोड १७ लाख ८८ हजार ती कार्यालयले कानूनअनुसार राजस्व आमदानी

जनाई सोको लेखा खडा गरी लेखापरीक्षण समेत गराउनुपर्नेमा सो रकम आर्थिक विवरणमा समावेश गरेको छैन । कार्यालयमा प्राप्त भएको राजस्वको लेखा एवं आर्थिक विवरण तयार गरी लेखापरीक्षण नगराउनाले कार्यालयबाट पेश भएको आर्थिक विवरणले वास्तविक अवस्थाको चित्रण नगरेको स्पष्ट हुन्छ । उक्त रकम कर राजस्व नभई स्वामित्व शुल्क भएकोले सो रकमलाई आर्थिक विवरणमा समावेश गर्न नमिल्ने जवाफ आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नम्बर २ बाट प्राप्त भएको छ । तर कार्यालयमा प्राप्त राजस्व आर्थिक विवरणमा समावेश गरी लेखापरीक्षण नगराउनु उचित होइन ।

- ९०.२ विदेशस्थित नेपाली राजदूतावास तथा नियोगहरूले असुल गरेको राजस्व मन्त्रालयमा पठाएअनुसारको रकम सञ्चित कोष दाखिला गरी सोही आधारमा राजस्वको लेखा तयार गर्ने गरेको देखियो । राजस्व असुली, नियोगको खातामा दाखिला, मन्त्रालयमा ट्रान्सफर समेतको विवरण नियोगहरूले पठाउने गरेतापनि मन्त्रालयले रकम प्राप्त भई सञ्चित कोष दाखिला भएको रकमलाई मात्र असुलीमा देखाउने गरेकोले आर्थिक विवरणबाट वास्तविक राजस्व असुलीको चित्रण नहुने भएको छ ।

प्रत्येक राजदूतावास तथा नियोगहरूको वार्षिक आम्दानी रकमलाई असुलीमा, असुली रकममध्ये मन्त्रालयमा प्राप्त भई सञ्चित कोषमा दाखिला भएको रकमलाई दाखिलामा र राजदूतावास तथा नियोगमा बाँकी रहेको मौज्जात रकमलाई नगद बाँकीमा समावेश गरी मन्त्रालयले लेखा तयार गरी सोहीअनुसार आर्थिक विवरण तयार गरिनु आवश्यक भएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा स्थिति यथावत् छ ।

९१. **राजस्वको लगत** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १२ को उपदफा (२) मा राजस्वको लगत तथा लेखा राख्ने, फाँटवारी पेश गरी लेखापरीक्षण गराउने र त्यसको अभिलेख राख्ने उत्तरदायित्व कार्यालय प्रमुखको हुने व्यवस्था छ । अन्य कार्यालयबाट सरिआएको राजस्व बक्यौताको करदातागत लगत नराखेको, कर दाखिला गर्न करदातालाई आदेश दिएको रकम लगतमा नजनाएको, लगत हराएको, नासिएको जस्ता व्यहोरा देखिएका छन् । यस सम्बन्धी प्रमुख उदाहरण निम्नानुसार छन्:

- ९१.१ जुनसुकै आन्तरिक राजस्व कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रहे तापनि वार्षिक रु.१५ करोडभन्दा बढी कारोबार हुने करदाता ठूला करदाता कार्यालय अन्तर्गत रहने व्यवस्था भएकोमा २०६२।६३ देखि कारोबारको हद बढाई वार्षिक रु.२५ करोडभन्दा बढी कारोबार भएका करदाता मात्र यो कार्यालय अन्तर्गत रहने व्यवस्था भएको छ । उपर्युक्त व्यवस्था अनुरूप अन्य कार्यालयबाट ठूला करदाता कार्यालयमा सरेका करदाताबाट असुल गर्न बाँकी राजस्व बक्यौता रु.१ अरब ७७ करोड २९ लाख ४८ हजारको लगत ठूला करदाता कार्यालयमा सरेको व्यहोरा जनाई अन्य आन्तरिक राजस्व कार्यालयले लगत बक्यौता घटाएका छन् भने ठूला करदाता कार्यालयले करदातागत लगत राखेको छैन । यसरी कार्यालयहरूबाट सरी आएका रकम एकमुष्ट लगतमा समावेश गरी आर्थिक विवरणको लगत बाँकीमा देखाएतापनि करदातागत लगतको अभावमा असुल गर्न कठिनाई पर्ने हुँदा यसतर्फ गम्भीर हुन आवश्यक देखिएको छ ।

ठूला करदाता कार्यालयको माग असुली किताबअनुसार विशेष शुल्क रु.२ करोड ९ लाख ४७ हजार लगत कायम भएको देखिन्छ भने आर्थिक विवरणमा रु.२ करोड २ लाख १७ हजार समावेश गरेबाट रु.७ लाख ३० हजार फरक परेको छ । यस्तै करदाताहरूले भुक्तानीमा कर कट्टी गरेको रकम दाखिला नगरी आफैसँग राखेको रु.२ करोड ७१ लाख २२ हजार दाखिला गर्न करदातालाई आदेश दिएकोमा त्यस्ता रकम राजस्व बक्यौतामा समावेश गरी आर्थिक विवरणमा समावेश गरेको देखिएन ।

- ९१.२ सो कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रहेको एक करदाताको २०५८।५९ को संशोधित कर निर्धारण कार्यालयले २०६१।५।२ मा गरी करदाताले दाखिला गर्नुपर्ने बाँकी कर तथा शुल्क रु.५ लाख ६९ हजार आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नम्बर १ मा दाखिला गर्न करदातालाई आदेश दिएको तर सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई माग लगत कायम गर्न जानकारी दिएको देखिएन ।

- ९१.३ तत्कालीन मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यालय, काठमाडौंले २०५७।५।८ को आर्थिक विवरणमा असुल गर्न बाँकी देखाएको बिक्रीकर तथा अन्तःशुल्क बक्यौता रु.६ करोड ७६ लाख ५१ हजारलाई आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नम्बर ३ ले आर्थिक विवरणमा समावेश गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन । लगतमा समावेश

भएका मध्ये अन्य कार्यालयको क्षेत्रमा परेका करदाताबाट असुल गर्नुपर्ने बक्यौता लगत सम्बन्धित कार्यालयमा सरेको पनि देखिएन । उक्त रकम आर्थिक विवरणमा समावेश गर्नुपर्ने व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा औल्याइएकोमा यो वर्ष पनि समावेश गरेको देखिएन । साबिकमा नासिने अवस्थामा रहेको सो लगत लेखापरीक्षणको क्रममा माग गर्दा प्रस्तुत नभएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरिएकोमा यो वर्ष पनि प्रस्तुत भएन । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर र वीरगञ्जको आर्थिक विवरणमा लगत बाँकी देखाएको रकममध्ये क्रमशः रु.३ करोड १८ लाख ६५ हजार र रु.४ करोड १७ लाख ८० हजारको करदातागत लगत रहेको देखिएन ।

९१.४ आन्तरिक राजस्व विभागले प्रकाशित गरेको २०६१/६२ को वार्षिक प्रतिवेदनमा यो वर्षसम्म मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ अरब ६६ करोड २४ लाख ८ हजार असुल हुन बाँकी रहेको व्यहोरा उल्लेख छ । सो रकम राजस्वको आर्थिक विवरणको असुल हुन बाँकी राजस्व लगतमा समावेश गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन ।

९१.५ अर्थ मन्त्रालयबाट संस्थान निजीकरण भए पश्चात् यो वर्षको मात्र ब्याज र हर्जाना रु.१५ करोड ९१ लाख ५९ हजार तथा यो वर्षसम्मको रु.३६ करोड ३२ लाख ९ हजार असुल गर्न बाँकी देखिएतापनि राजस्वको आर्थिक विवरणको लगत बाँकीमा समावेश गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन ।

९२. **राजस्व बक्यौता** – राजस्व बक्यौताको लगत व्यवस्थित, अद्यावधिक र प्रमाणित अवस्थामा राखी नियमित रूपमा असुल गर्ने प्रयास हुनु जरुरी भएको व्यहोरा यस अधिका प्रतिवेदनहरूमा पनि उल्लेख गर्दै आएको हो तापनि यसतर्फ सशक्त प्रयास भएको देखिएन । बक्यौता राजस्वको अद्यावधिक र व्यवस्थित लगत राखी असुल गर्न बाँकी रकम राजस्वको आर्थिक विवरणमा समावेश गरी लेखापरीक्षण गराउनुपर्नेमा केही कार्यालयले राजस्व बक्यौताको लगत राखेका छैनन्, राख्नेहरूले पनि लगत अद्यावधिक गरी बक्यौतासहित समग्र राजस्व आर्थिक विवरणमा समावेश गरी लेखापरीक्षण गराएका छैनन् ।

त्यस्तै ऋण लगानीको भाखा नाघेको साँवा ब्याज रकम यकिन गरी असुल गर्नुपर्ने राजस्वको लगतमा समावेश गर्नुको साथै विवरण प्रस्तुत गरी लेखापरीक्षण गराउनुपर्नेमा नगराएको व्यहोरा विगत वर्षहरूदेखि औल्याउँदै आएकोमा भाखा नाघेका रकमको बिलिङ्ग गरी राजस्व लगत कायम गर्ने व्यवस्था प्रारम्भ भएतापनि पूर्ण रूपमा भाखा नाघेका साँवा ब्याज समावेश गरी लगत अद्यावधिक गर्न सकेको देखिएन ।

९३. **तथ्याङ्क व्यवस्था** – करदाताको कारोबार सम्बन्धी सूचना सङ्कलन गरी व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट २०५८ मा निर्देशिका जारी भएको छ । सो निर्देशिकाअनुसार प्रत्येक महिनामा भन्सार प्रज्ञापनपत्र सङ्कलन गर्ने, आसिकुडा लागू भएका भन्सार कार्यालयबाट अभिलेखको सञ्चार गर्ने, भन्सार, राजस्व अनुसन्धान, सरकारी कार्यालय वा अन्य कुनै निकायहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं सूचनाहरू सङ्कलन तथा छानबिन गर्नुपर्ने व्यहोरा पनि उल्लेख छ । एक करदाताको खर्च अर्को करदाताको आम्दानी, एकको दायित्व अर्कोको सम्पत्ति हुन सक्ने हुँदा कर प्रशासनमा करदाताबीचको हिसाब भिडान गर्न अन्तर कार्यालय सूचना प्रवाहको ठूलो महत्व रहन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूले यस्ता सूचना तथा तथ्याङ्क प्राप्त गरी अभिलेख राख्ने र कर परीक्षणको क्रममा भिडान गर्ने कार्य गरेको नदेखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा यो वर्ष पनि स्थिति यथावत् छ ।

९४. **कर किस्ता** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५ मा वार्षिक २ हजारभन्दा बढी कर बुझाउनुपर्ने करयोग्य आय भएका प्रत्येक व्यक्तिले चालू आय वर्षको पाँच महिनाभित्र सो वर्षका लागि सम्बन्धित व्यक्तिको निर्धारणयोग्य आय तथा करयोग्य आयको अनुमान उल्लेख गरी सोको विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । सोअनुसार विवरण पेश नगरेमा दफा ११७ उपदफा (१) अनुसार निर्धारणयोग्य आय रकमको शून्य दसमलव एक प्रतिशत प्रतिवर्षका दरले हुने रकम वा एक हजार रुपैयाँ प्रतिवर्षका दरले हुने रकममध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम शुल्क लाग्ने व्यवस्था छ । यो वर्षसम्म आन्तरिक राजस्व कार्यालय २२ मा दर्ता भएका १ लाख ९५ हजार ४९८ करदातामध्ये अनुमानित आय विवरण दाखिला गर्नुपर्ने करदाताको लगत कुनै कार्यालयले राखेको देखिएन । अनुमानित आय विवरण दाखिला भएको करदाताको लगत ५ कार्यालयले राखेको छ । ती कार्यालयमा २ हजार ६३८ करदाताले अनुमानित आय विवरण पेश गरेका छन् । जुन ती कार्यालयमा

दाखिला हुनुपर्ने ४१ हजार ५७८ को ६.३४ प्रतिशत मात्र छ । बाँकी १७ कार्यालयमा तत्सम्बन्धी अभिलेख राखेको देखिएन । अनुमानित आय विवरण नबुझाएतापनि दफा ११७ उपदफा (१) अनुसार लाग्ने शुल्क नलिएको र संशोधित कर निर्धारण भएका आय विवरणमा समेत सो शुल्क नलिएका कारण कानूनबमोजिम उठ्नुपर्ने राजस्व उठ्न सकेको देखिएन ।

९५. **आय विवरण** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ देहाय (ड) मा प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित संगठित वा असंगठित संस्था, समिति, संस्था वा समाज, दर्ता भए वा नभएको साभेदारी फर्म र व्यक्तिहरुको समूह, सहकारी संस्था, संयुक्त उद्यम, अवकाश कोष वा ट्रस्ट समेतलाई आयकर प्रयोजनको लागि कम्पनी सरह व्यवहार गरिने व्यहोरा उल्लेख छ । ऐनको दफा २ देहाय (ध) को खण्ड (१) अनुरूप नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्थाले कर छुट पाउने संस्थाका रूपमा विभागमा दर्ता हुन सक्ने व्यवस्था छ । दफा ९६ मा प्रत्येक व्यक्तिले आय वर्ष समाप्त भएको ३ महिनाभित्र आय विवरण दाखिला गर्नुपर्ने, दफा ९९ उपदफा (२) मा कुनै व्यक्तिले आय विवरण दाखिला नगरेमा आय विवरण दाखिला नभएसम्मका लागि आय विवरण पेश गर्नुपर्ने मितिमा निजको आम्दानीको स्रोतमा कट्टी गरेको रकम तथा किस्ताबन्दीमा दाखिला गरेको रकमको योग बराबर निजको सो वर्षको कर मानिने व्यवस्था छ ।

ऐनको प्रावधानअनुसार सबै संगठित संस्था, विश्वविद्यालय, विकास समिति, परिषद् एवं बोनस ऐन, २०३० को दफा १३ अनुसार नेपाल सरकारले गठन गरेको राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोष समेत कम्पनी सरह आय विवरण पेश गर्नुपर्ने निकायको रूपमा रहे तापनि ती संस्थाहरुले आय विवरण पेश गरेको नदेखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा यो वर्ष पनि त्यस्ता संस्थाहरुबाट आय विवरण पेश गराउने प्रयास भएको पाइएन ।

९६. **कर निर्धारण** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ मा दफा ९९ वा १०० बमोजिम कर निर्धारण भएका व्यक्तिको करको दायित्व ऐनको उद्देश्यबमोजिम न्यायोचित आधारमा समायोजन गर्न आय विवरण पेश गरेको मिति वा संशय कर निर्धारण गरिएको सूचना दिएको मितिले चार वर्षभित्र संशोधित कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय २२ बाट प्राप्त विवरण अनुसार यो वर्ष दर्ता भएका ९७ हजार ८८० आय विवरणमध्ये २ हजार ५४० (२.५९ प्रतिशत) मात्र परीक्षणका लागि छनौट भएको छ । पूर्ण कर परीक्षणका लागि गत वर्षहरुमा छनौट भई परीक्षण हुन बाँकी रहेबाट जिम्मेवारी सरेका ३ हजार ६ र यो वर्ष छनौट भएका समेत ५ हजार ५४६ करदाताको पूर्ण कर परीक्षण गर्नुपर्नेमा १ हजार ६१६ विवरण छानबिन एवं पूर्ण कर परीक्षण गरेको देखियो । यो वर्ष दर्ता भएका ९७ हजार ८८० आय विवरणको अनुपातमा हेर्दा १.६५ प्रतिशतमात्र कार्यालयबाट कर परीक्षण भएको देखियो । गतवर्ष दर्ता भएका आय विवरणको १.९४ प्रतिशत कर परीक्षण भएको आधारमा परीक्षण अनुपात घटेको देखियो । यो वर्ष कर परीक्षण भएका विवरणबाट रु.३७ करोड ५३ लाख १५ हजार (कुल आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर असुलीको १.२८ प्रतिशत) थप राजस्व असुल गर्ने गरी संशोधित कर निर्धारण भएको देखिएको छ ।

यसैगरी आयकर ऐन, २०३१ अनुसार पेश भएका आय विवरण कार्यालयले अनिवार्य रूपमा फछ्यौट गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेतापनि सो ऐनअनुसार पेश भएका आय विवरणमध्ये १३ कर कार्यालय अन्तर्गत ४ हजार ९६६ विवरण छानबिन एवं फछ्यौट गर्न बाँकी रहेको विवरण प्राप्त भएको छ । बाँकी ९ कार्यालयमा तत्सम्बन्धी अभिलेख रहेको देखिएन ।

९७. **शुल्क र ब्याज** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १२२ मा ऐनको दफा ११७, १२० र १२१ अनुसार लाग्ने शुल्क तथा दफा ११८ र ११९ अनुसार लाग्ने ब्याज विभागले निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा ७२(२) अनुसार कार्यालय पनि विभागकै अंगको रूपमा रहने हुँदा कार्यालयको कार्यक्षेत्रका करदाताको शुल्क र ब्याजको निर्धारण कार्यालयबाट हुनु पर्ने र ऐनको दफा १२२(४) अनुसार कार्यालयले निर्धारण गरेको शुल्क र ब्याजको लिखित सूचना करदातालाई दिनुपर्ने हुन्छ । यस्तो सूचना ऐनको दफा १०२ बमोजिम जारी गरिने संशोधित कर निर्धारणको सूचनासँग संलग्न गरी पठाउनसकिने व्यवस्था छ ।

कार्यालयहरूले कर परीक्षण गरी संशोधित कर निर्धारण आदेश जारी गरेका करदाताको मात्र शुल्क र ब्याज निर्धारण गरेको देखियो । यो वर्ष कर परीक्षण नगरिएका कुनै पनि करदाताको शुल्क र ब्याज निर्धारण भएको देखिएन । करदाताले आय वर्ष समाप्त भएको तीन महिनाभित्र आय विवरण पेश गर्न नसकेमा म्याद थप माग गर्न सक्ने र थप म्याद अवधिमा आय विवरण पेश नगरेमा वा म्याद थप नै नभई ढिला आय विवरण दाखिला गरेमा लाग्ने शुल्क, अनुमानित आय विवरण नबुझाएमा लाग्ने शुल्क, भुक्तानीमा कर कट्टी गरेको विवरण नबुझाएमा लाग्ने शुल्क, किस्ता रकम, भुक्तानीमा कट्टा भएको कर, निर्धारित कर समयमा नबुझाएमा लाग्ने ब्याजको निर्धारण गर्न पूर्ण कर परीक्षण गर्न जरुरी नहुने र विवरणको सामान्य परीक्षण (न्यापिड अडिट) बाट त्यस्तो शुल्क असुल गर्न सकिने भएतापनि यस्तो शुल्क र ब्याज निर्धारण भएको देखिएन । यस सम्बन्धमा देखिएका केही उदाहरण निम्नानुसार छन्:

- ९७.१ यो वर्ष लेखापरीक्षणको क्रममा विस्तृत कर परीक्षण नभएका केही करदाताले पेश गरेका आय विवरणको सामान्य परीक्षण गर्दा ५ आन्तरिक राजस्व कार्यालयको कार्यक्षेत्रका १४ करदाताबाट आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११७(१) बमोजिम लाग्ने शुल्क रु.१ लाख ९९ हजार, ४ कार्यालयको कार्यक्षेत्रका १९ करदाताले भुक्तानी गर्दा कर कट्टी गर्नुपर्नेमा कट्टी एवं दाखिला नगरी आय विवरण पेश गरेबाट असुल गर्नुपर्ने कर तथा शुल्क रु.२६ लाख ८७ हजार, करदाता स्वयंले निर्धारण गरेको भन्दा १५ करदाताले रु.९ लाख ९६ हजार घटी दाखिला गरेको देखिएको छ ।
- ९७.२ ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रही मदिरा तथा पेयजन्य पदार्थको कारोबार गर्ने एक करदाताले २०५९/६० को कर योग्य आय रु.१ करोड कायम गरी रु.२४ लाख ७१ हजार कर घोषणा गरेकोमा आय विवरण ढिला बुझाएबापतको शुल्क रु.६ लाख ३१ हजार समेत रु.३१ लाख २ हजार राजस्व लाग्ने देखाई आय विवरण पेश गरेको देखियो । करदाताले तिरेको कर रु.३८ लाखबाट निर्धारण गरेको कर रु.३१ लाख २ हजार घटाउन माग गरेको छ । कार्यालयबाट विस्तृत कर परीक्षण पश्चात् संशोधित कर निर्धारण गर्दा करयोग्य आय रु.१ करोड ४४ लाख ८७ हजार कायम भएकोले थप करयोग्य आय रु.४४ लाख ८७ हजारको थप हुन गएको कर रु.११ लाख २२ हजारमा दफा १२० (क) को शुल्क रु.५ लाख ६१ हजार निर्धारण हुनुपर्नेमा रु.२ लाख ४५ हजारमात्र निर्धारण भएकोले रु.३ लाख १६ हजार घटी शुल्क निर्धारण भएको देखियो ।
- ९७.३ त्यस्तै आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५७ अनुसार राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्ने करदाताको पुनरावेदन जिकिर पूरै वा आंशिक रूपमा नठहर्ने गरी निर्णय भएमा त्यसरी जिकिर नठहर्ने गरी भएको निर्णयको हदसम्मको रकममा दफा ३७(३) बमोजिम लाग्ने शुल्क बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयले राजस्व न्यायाधिकरणको आदेशबमोजिम ५ करदाताको ५ आय वर्षको पुनः कर निर्धारण गर्दा उक्त शुल्क रु.३९ लाख ८ हजार माग गरेको देखिएन ।
- ९७.४ आयकर ऐन, २०३१ को दफा ६०(३) मा स्वयं कर निर्धारण गर्ने करदाताले पेश गरेको विवरण भुठ्ठा नभई कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनका लागि खर्च मिनाहा पाउन नसक्ने र आयतर्फ समावेश हुनुपर्ने रकमको सम्बन्धमा मात्र त्रुटि गरेको देखिएमा त्यस्तो त्रुटिबाट घटन गएको रकम असुल गरी सोको ५० प्रतिशत जरिबाना गरिने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रही तेल उत्पादन सम्बन्धी काम गर्ने एक करदाताले २०५७/५८ मा रु.१३ लाख ९७ हजार कर लाग्ने गरी स्वयं कर विवरण पेश गरेकोमा कार्यालयले रु.२१ लाख ३० हजार लाग्ने निर्णय गरेबाट करदाताले रु.७ लाख ३३ हजार घटी निर्धारण गरेको देखियो । घटन गएको करको ५० प्रतिशतले हुने जरिबाना रु.३ लाख ६७ हजार निर्धारण गर्नुपर्नेमा कार्यालयबाट पुनः कर निर्धारण हुँदा दफा ६०(३) को जरिबाना रु.२ लाख २४ हजार मात्र निर्धारण गरेबाट नपुग रु.१ लाख ४३ हजार घटी निर्धारण भएको देखियो ।
९८. **अग्रिम कर** – अग्रिम कर कट्टा गर्नुपर्ने व्यक्तिले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८७, ८८ र ८९ अनुसार भुक्तानीमा कर कट्टी गर्नुपर्ने र सो अनुसार अग्रिम कर कट्टी नगरेको भए पनि कर कट्टी हुनुपर्ने समयमा सो कर कट्टी गरिएको मानिने व्यवस्था दफा ९० उपदफा (३) मा र अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले कट्टी गरेको वा कट्टा गर्नुपर्ने रकम महिना सकिएको १५ दिनभित्र कर कार्यालयमा दाखिला

गरिसक्नुपर्ने व्यहोरा दफा ९० उपदफा (४) मा छ । समयमा कर दाखिला नगर्ने करदाताबाट दफा ११७ उपदफा (३) र दफा ११९ अनुसार शुल्क तथा ब्याज गणना गरी असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि ऐनले गरेको छ ।

आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुरको कार्यक्षेत्रमा रहेका एक करदाताले लेखापरीक्षण शुल्क, बीमा प्रिमियमबापत रु.२५ लाख ५२ हजार भुक्तानी दिँदा अग्रिम कर रु.३ लाख २० हजार कट्टी गरेको देखिएन । यस्तै अन्य ७ आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट कर निर्धारण भएका २६ करदाताबाट मात्र अग्रिम आयकर रु.३० लाख ३० हजार असुल हुन बाँकी देखिएको छ ।

९९. **लाभांश कर** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ को उपदफा (२) मा बासिन्दा व्यक्तिले नेपालमा स्रोत भएको लाभांश भुक्तानी गर्दा भुक्तानी रकमको ५ प्रतिशतका दरले लाभांश कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । लाभांश वितरण गर्दा लाभांस कर कट्टी नगरेको अवस्थामा पनि कार्यालयबाट यस्तो कर असुल नगरेका उदाहरणको रूपमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरको कार्यक्षेत्रमा रही पस्मिनाको सामान उत्पादन एवं बिक्री कारोबार गर्ने एक करदाताले २०६०/६१ मा लाभांश रु.२ करोड ३६ लाख वितरण गर्दा कट्टा गरेको लाभांश कर रु.११ लाख ८० हजार राजस्व खातामा दाखिला नगरी भुक्तानी गर्न बाँकी दायित्वमा समावेश गरेकोलाई लिन सकिन्छ । त्यस्तै आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौँ क्षेत्र नम्बर ३ को कार्यक्षेत्रमा रहेको एक फर्मास्यूटिकल्सको २०६०/६१ को आय विवरण साथ संलग्न कागजातबाट करदाताले गत वर्षसम्मको सञ्चित नाफा रु.५६ लाख ६ हजारमध्ये यस वर्ष चार सञ्चालकको नाममा रु.३० लाख बाँडफाँड गरी पूँजीकरण गरेको देखियो । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५३ को उपदफा (४) देहाय (ख) अनुसार मुनाफाको पूँजीकरण भएमा पनि लाभांश वितरण गरेको मानिने हुनाले ऐनको दफा ८८ को उपदफा (२) देहाय (क) बमोजिम ५ प्रतिशतले हुने रु.१ लाख ५० हजार लाभांश कर असुल गरेको पनि देखिएन ।
१००. **द्वास खर्च** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १९ मा कुनै आय वर्षमा व्यवसाय वा लगानीबाट भएको आयको गणना गर्ने प्रयोजनको लागि व्यवसाय वा लगानीबाट सो व्यक्तिको आय आर्जन गर्न सो वर्षमा आफ्नो स्वामित्वमा रही प्रयोग गरेको द्वासयोग्य सम्पत्तिको द्वास भएबापत अनुसूची २ बमोजिम द्वास खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । अनुसूची २ बमोजिम करदाताले करयोग्य आय गणना गर्दा अघिल्लो वर्षको खुद सम्पत्तिमा यो वर्षको थप खरिद जोडी त्यसबाट सो समूहको कुनै सम्पत्तिको उक्त वर्षमा भएको निसर्गबाट प्राप्त रकम घटाई आउने द्वास आधारमा तोकिएको दरले तोकिएको वर्गको द्वास खर्च दाबी गर्न पाउने व्यवस्था छ । सम्पत्तिको वर्ग फरक पारी घटी/बढी दरमा द्वास कट्टी गरेको, छुट नपाउने द्वास कट्टी छुट लिएको, स्वामित्वमा नभएका सम्पत्तिको द्वास कट्टी छुट लिएको, चालू वर्ष पौष मसान्तपछि खरिद भएका सम्पत्तिको पूरै मूल्य द्वास आधारमा थप गरी द्वास कट्टी लिएको देखिएको छ । कानूनले पाउनेभन्दा बढी द्वास खर्च कट्टी लिएबाट ३ आन्तरिक राजस्व कार्यालय अन्तर्गतका ५ करदाताबाट कर र शुल्क रु.३ लाख ७४ हजार घटी असुल भएको देखियो ।
१०१. **मौज्दात मूल्याङ्कन** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १५ को उपदफा (३) मा कुनै आय वर्षमा कुनै व्यापार व्यवसायको व्यापार मौज्दातको सुरु मूल्य गत आर्थिक वर्षको अन्तको सो व्यापार मौज्दातको अन्तिम मूल्य हुने, उपदफा (४) मा अन्तिम मौज्दात मूल्याङ्कन गर्दा लागत वा बजार मूल्य जुन घटी हुन्छ सोही आधारमा गर्नुपर्ने, उपदफा (६) मा व्यापार मौज्दातको लागत गणना गर्ने तरिका एक पटक छनौट गरिसकेपछि विभागको लिखित अनुमतिविना परिवर्तन गर्न नपाइने, उपदफा (७) मा लागत मूल्याङ्कन गर्दा प्रत्यक्ष खर्चहरू जोडी लागत मूल्य कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आय विवरण साथ संलग्न लेखापरीक्षक समेतबाट प्रमाणित वित्तीय विवरण परीक्षण गर्दा मौज्दात मूल्याङ्कन प्रणालीको आधार खुलाएको पाइँदैन । यस्ता आय विवरणमा उल्लिखित मौज्दात मूल्याङ्कन रकमलाई थप छानबिन बेगर आन्तरिक राजस्व कार्यालयले मान्यता दिने गरेबाट ४ कार्यालय अन्तर्गतका ४ करदाताबाट रु.२० लाख ९१ हजार घटी राजस्व असुल भएको देखिएको छ ।
१०२. **अवास्तविक खर्च** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ मा कुनै आय वर्षमा कुनै व्यवसाय वा लगानीबाट भएको आय गणना गर्ने प्रयोजनका लागि कारोबारसँग सम्बन्धित व्यक्तिबाट सोही वर्षमा व्यवसाय वा लगानीबाट आय आर्जन हुने कार्यमा भएका खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । भारतबाट डी.आर.पी.

- अन्तर्गत आयात गरिने वस्तुमा लाग्ने भन्सार महसुलबाट भारतीय अन्तःशुल्क बराबरको रकम घटाई बाँकी भन्सार महसुलमात्र बुझाउनुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनका लागि वस्तुको मूल्य कायम गर्दा पूरै भन्सार महसुल जोडनुपर्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नम्बर २ को कार्यक्षेत्रमा रही डी. आर.पी.अन्तर्गतका वस्तु आयात गरी बिक्री गर्ने एक करदाताले २०६०।६१ मा पैठारी गरेका वस्तुको लागत खर्च देखाएको रु.४ करोड ३२ लाख ४४ हजारमा भन्सारले कायम गरेको मूल्य रु.३ करोड ६२ लाख ३१ हजार, भारतीय अन्तःशुल्क रु.२८ लाख ९५ हजार र अन्य खर्च रु.४१ लाख १८ हजार समेत समावेश गरेको देखियो । भारतीय अन्तःशुल्क रु.२८ लाख ९५ हजार खरिद मूल्यमा र मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनका लागि दावी गरिएको भन्सार महसुलमा पनि समावेश भएकोले दोहोरो खर्च दावी गरेको देखिएबाट सो रकममा आयकर ऐनअनुसार लाग्ने कर र विशेष शुल्क समेत रु.११ लाख २९ हजार र सोमा लाग्ने ब्याज समेत घटी असुल भएको देखिएको छ ।
१०३. **कमिशन खर्च** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ मा कुनै व्यक्तिले कुनै आय वर्षमा व्यवसाय वा लगानीबाट भएको आय गणना गर्ने प्रयोजनका लागि व्यवसाय वा लगानीबाट आय आर्जन हुने कार्यमा सो आय वर्षमा सो व्यक्तिबाट भएको खर्चहरू कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय लहानको कार्यक्षेत्रमा रही कारोबार गर्ने एक करदाताले २०५९।६० मा एक इन्टरप्राइजेजतर्फको बिक्री कारोबार रु.१ करोड २९ लाख ७२ हजारको २० प्रतिशतले हुने रु.२५ लाख ९४ हजार र अर्को एक प्रा.लि.को बिक्री रु.२ करोड १० लाख ७३ हजारको २० प्रतिशतले हुने रु.४२ लाख १५ हजार आय वर्षको अन्त्यमा एकमुष्ट एक/एक व्यक्तिलाई कमिशन दिएको व्यहोरा जनाई खर्च छुट लिएको देखियो । उक्त दुईकरदाताबाट बिक्री भएका सामानहरू कमिशन पाउने व्यक्तिहरूलाई बिक्री गरेको प्रमाणित हुने आधार, वितरणको कारोबार गर्ने तथा कमिशन लिने दिने सम्बन्धमा भएको सम्झौता प्रस्तुत नहुनुको साथै कमिशन पाउने व्यक्ति यस्ता कारोबार गर्ने गरी आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता भएको समेत देखिएन । यस्तो अवस्थामा पनि कर प्रशासनबाट थप छानबिन नभएबाट सोमा लाग्ने कर तथा शुल्क रु.२६ लाख ५५ हजार घटी असुल भएको देखिएको छ ।
१०४. **अवकाश योगदान** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६३ मा अवकाश कोष राख्न चाहने बासिन्दा व्यक्तिले अवकाश कोष राख्ने स्वीकृतिका लागि निवेदन दिएमा विभागले स्वीकृति प्रदान गर्ने, यस्तो अवकाश कोषमा जम्मा गरेको अवकाश योगदान आफ्नो करयोग्य आयको गणना गर्दा घटाउन पाउने, नागरिक लगानी कोष र कर्मचारी सञ्चय कोषले अवकाश कोष सञ्चालन गरेमा त्यस्तो स्वीकृति लिइरहनु नपर्ने व्यवस्था छ । स्वीकृत अवकाश कोषको हिताधिकारी प्राकृतिक व्यक्तिले कुनै आय वर्षमा सो कोषमा गरेको अवकाश योगदान आफ्नो करयोग्य आयको गणना गर्दा घटाउन पाउने व्यवस्था पनि ऐनले गरेको छ । दुई आन्तरिक राजस्व कार्यालय अन्तर्गतका दुई करदाताले स्वीकृत अवकाश कोषमा जम्मा नगरेको रकम पनि कर निर्धारण गर्दा खर्च कट्टी दिएबाट रु.११ लाख घटी राजस्व असुल भएको देखिएको छ ।
१०५. **ब्याज खर्च** – आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४१(ज) मा जगेडा कोष र यस्तै खुद मुनाफाबाट छुट्याइएको अन्य रकम खुद आय निर्धारण गर्दा कट्टी गर्न नपाइने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रहेको एक बैङ्कले २०५६।५७ मा कर्मचारी सम्बन्धी जीवन बीमा, निवृत्तिभरण, उपदान, औषधि उपचारजस्ता कोषहरूमा व्यवस्था गरेको रु.६७ करोड स्वयं खुद आयमा समावेश गरेको र त्यस्ता कोषबाट भुक्तानी भएको रु.१ करोड ४६ लाख २२ हजार कर प्रयोजनमा खर्च दावी गरेकोलाई पूर्ण कर परीक्षणबाट मान्यता दिएको छ । तीनै कोषहरूमा आम्दानी बाँध्ने गरी ब्याज खर्च दावी गरेको रु.१ करोड ४८ लाख ९१ हजारलाई पनि मान्यता दिएको देखियो । कर प्रयोजनका लागि खर्च छुट नहुने कोषमा जम्मा हुने गरी दिएको ब्याज रकम खर्च छुट दिन नमिल्ने भएबाट उक्त रकम खुद आयमा समावेश गरी ३० प्रतिशतले हुने आयकर रु.४४ लाख ६७ हजार, सरचार्ज रु.२ लाख २३ हजार, ऐनको दफा ६०(३) को जरिवाना रु.२२ लाख ३४ हजार समेत रु.६९ लाख २४ हजार घटी असुल भएकोमा सो खर्चमा ब्याज कर कट्टी भइसकेको व्यहोरा जनाई असुलीतर्फ कारवाही गरेको देखिएन ।

१०६. **जगोडा कोष** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५९ को उपदफा (१क) मा बैकिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले जोखिम व्यहोर्ने कोषमा राखेको असुल हुन बाँकी ऋण रकमको बढीमा पाँच प्रतिशतसम्मको रकम खर्चको रूपमा कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ। दफा ४० को उपदफा (३)(ग) अनुसार खराब कर्जामा वर्गीकरण भएको अवस्थामा निसर्ग भएको मानिने र दफा ४१(क)(१) अनुसार निसर्गबापत सो समयमा उक्त सम्पत्तिको बजार मूल्य बराबरको रकम प्राप्त भएको मानी दफा ३७ अनुसारको लाभ वा नोक्सानी निकाल्नुपर्ने व्यवस्था छ। दफा ४० को उपदफा (३)(ग) अनुसार निसर्ग भइसकेको कर्जालाई उठ्न बाँकी कर्जामा रहिरहेको मान्दा उक्त कर्जा र दफा ३७ अनुसारको नोक्सानी समेत एकै वर्ष दोहोरो खर्च कट्टी हुने अवस्था रहन्छ। कर्जा नै निसर्ग भएको मान्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था भएको अवस्थामा कर्जाको जोखिम व्यवस्था बाँकी रहेको मान्न नमिल्नेमा जोखिम व्यहोर्ने कोषबाट अपलेखन गरेका खर्च तथा निसर्ग भएको कर्जाका लागि जोखिम व्यवस्था गरेको खर्च कट्टी लिएको देखिएको छ। ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रही बैकिङ्ग कारोबार गर्ने ४ करदाताले जोखिम व्यहोर्ने कोषको सीमा गणना गर्दा खराब कर्जामध्ये उपर्युक्त व्यवस्थाअनुसार निसर्ग मानी बाँकी कर्जा र जोखिम व्यहोर्ने कोषको तुलना गर्नुपर्नेमा सम्पूर्ण कर्जा (कर प्रयोजनका लागि निसर्ग भइसकेको समेत) लाई जोखिम व्यहोर्ने कोषसँग तुलना गरी सो कोषमा व्यवस्था गरेबापतको खर्च कट्टी लिएकोलाई कार्यालयले मान्यता दिएबाट रु.७ करोड ३५ लाख ९२ हजार घटी राजस्व असुल भएको देखिएको छ।

१०७. **बोनस व्यवस्था** – बोनस ऐन, २०३० मा कर प्रयोजनका लागि कायम हुने व्यवसायको खुद आयको १० प्रतिशत रकम बोनसबापत छुट्याउनपर्ने व्यवस्था छ। ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रही बैकिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्ने एक करदाताको २०५८।५९ मा बोनस खर्च रु.१ करोड ४१ लाख ५४ हजार समेत करयोग्य आय रु.१३ करोड ८८ लाख ७५ हजार देखिएकोले बोनस खर्च पछि कर प्रयोजनका लागि कायम हुने खुद आय रु.१२ करोड ६२ लाख ५० हजारको १० प्रतिशतले हुने रु.१ करोड २६ लाख २५ हजार बोनसबापत खर्च कट्टी गर्न पाउनेमा रु.१ करोड ४१ लाख ५४ हजार खर्च कट्टी दिएकाले आयकर, शुल्क र विशेष शुल्क समेत रु.७ लाख ३४ हजार घटी असुल भएको देखियो।

सोही कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा रहेको अर्को एक बैङ्कले २०५७।५८ को नाफा नोक्सान खातामा खर्च लेखी बोनस व्यवस्था गरेको रु.४३ लाख ७० हजारलाई कार्यालयबाट कर परीक्षण हुँदा मान्यता दिएको छ। बैङ्कहरूको नियमनकारी संस्था नेपाल राष्ट्र बैङ्कले उक्त खर्च राइट ब्याक गर्न निर्देशन दिएको र बैङ्क सञ्चालक समितिको २०५९।४।१२ मा बसेको बैठकबाट राष्ट्र बैङ्कको निर्देशन पूरा गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको देखिन्छ। करदाताले २०५९।९।३० मा पेश गरेको कर विवरणमा राष्ट्र बैङ्कले राइट ब्याक गर्न आदेश दिई सकेपछि पनि खर्च कट्टी दाबी गरी आय विवरण पेश गरेकोमा कर परीक्षण हुँदा बैङ्कको निर्देशन र सञ्चालक समितिको प्रतिबद्धतातर्फ ध्यान नदिई सो खर्च कट्टीलाई मान्यता दिएको देखियो। यस्तो खर्च कर प्रयोजनका लागि छुट नपाउने हुँदा यसबाट कर तथा जरिवाना रु.१९ लाख ६६ हजार घटी असुल भएको देखिएको छ।

१०८. **मर्मत खर्च** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १६ मा व्यवसाय वा लगानीको आय गणना गर्दा सो व्यवसाय वा लगानीबाट आय आर्जन गर्न सो वर्षमा स्वामित्वमा भएको र प्रयोग गरिएको ह्रासयोग्य सम्पत्तिको मर्मत सुधार गर्न भएको खर्चमध्ये सो वर्षको अन्तमा रहेको सम्पत्तिको समूहको ह्रास आधार रकमको ५ प्रतिशतसम्म खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ। ऐनले तोकेको सीमाभन्दा बढी तथा दोहोरो मर्मत खर्च कट्टी दिएबाट ठूला करदाता कार्यालय मातहतका ३ करदाताबाट रु.२६ लाख ९५ हजार घटी असुल भएको देखिएको छ।

१०९. **जर्ती** – अन्तःशुल्क नियमावली, २०५२ को नियम २३ को उपनियम (१) मा मदिरा उत्पादन गर्ने इजाजतपत्रवालाले कम्तीमा वर्षमा एक पटक आफूसँग रहेको मौज्जात अन्तःशुल्क अधिकृत वा निजले खटाएको कर्मचारीबाट जाँच गराउनुपर्ने, वाष्पीकरण, दुर्वोधीकरण, चुहावट वा बोटलमा मदिरा भर्दा कमी हुन आएमा त्यस्तो मौज्जात कमी हुनाको कारण समेत खोली मासिक विवरणमा उल्लेख गरी मिनाहाका

लागि अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष पेश गर्नुपर्ने र अन्तःशुल्क अधिकृतले १५ दिनभित्र जाँच गर्दा मौज्जात कमीको कारण मनासिब देखेमा दुई प्रतिशतसम्म मिनाहा दिन सक्ने, दुई प्रतिशतभन्दा बढी भएमा विभागमा सिफारिस गर्नुपर्ने र विभागले सो सिफारिसको आधारमा मिनाहा दिनसक्ने व्यवस्था छ ।

यो वर्ष ६ आन्तरिक राजस्व कार्यालयको कार्यक्षेत्रका मदिरा उत्पादन गर्ने १० डिस्टिलरीहरूले पेश गरेको अन्तःशुल्क सम्बन्धी विवरण अनुसार तयारी मदिरा उत्पादन एवं बोटलिङ गर्ने क्रममा जर्ती गएको देखाएकोमा कारबाही गरी टुङ्गो लगाएको नदेखाएबाट घटी उत्पादन देखिएका मदिरामा लाग्ने अन्तःशुल्क रु.१ करोड ७५ लाख १ हजार असुल गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

त्यस्तै अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३.क. मा वियर भर्दा टुटफुट वा विग्रिएर क्राउन कर्क प्रयोग हुन नसक्ने अवस्था भई मौज्जातमा कमी भएमा मासिक विवरणमा उल्लेख गरी मिनाहाको लागि अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष पेश गर्नुपर्ने, ४ प्रतिशतसम्म अन्तःशुल्क अधिकृतले मिनाहा दिन सक्ने र सोभन्दा बढी मिनाहा दिनु परेमा विभागमा सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुरको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने तीन ब्रुअरीले २०६१।६२ मा क्राउन कर्कको मौज्जातमा कमी भएको विवरण पेश गरी कार्यालयबाट मिनाहा गराएको छैन । मिनाहा नभएको कारणबाट मौज्जात कमी देखिएका क्राउन कर्क उत्पादनमा प्रयोग भई बोटलबन्दी हुन सक्ने वियर ७ लाख ३५ हजार १२५ लिटरमा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ अनुसार प्रतिलिटर रु.४५।- का दरले लाग्ने अन्तःशुल्क रु.३ करोड ३० लाख ८१ हजार तथा सोमा लाग्ने शुल्क समेत असुल गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

११०. **घटी मौज्जात** – आन्तरिक राजस्व कार्यालय वीरगञ्जको कार्यक्षेत्रमा रहेको एक डिस्टिलरीले पेश गरेको २०६१ श्रावणदेखि २०६२ वैशाख महिनासम्मको मासिक प्रतिवेदनअनुसार ६५ यू.पी. शक्तिको मदिरा गत वर्षको मौज्जात २ हजार ४०६ एल.पी.लिटर र यस वर्षको उत्पादन ४ हजार ९०४ एल.पी.लिटर समेत ७ हजार ३१० एल.पी.लिटरमध्ये बिक्रीको लागि निकासी गरेको ३ हजार ३०७ कटाई बाँकी ४ हजार ८७ एल.पी.लिटरमा जर्ती ८४ एल.पी.लिटर कटाउँदा अन्तिम मौज्जात ४ हजार ३ एल.पी.लिटर बाँकी हुनु पर्ने देखिन्छ । तर डिस्टिलरीले १ हजार ५९७ एल.पी.लिटर मात्र मौज्जात देखाएकोले २ हजार ४०६ एल.पी.लिटर मौज्जात घटी देखिएको छ । त्यस्तै रेक्टिफाइड स्पिरिट १ हजार ८६० लिटर अर्थात् ३ हजार ८७ एल.पी.लिटर गत वर्षको बाँकी मौज्जात जिम्मेवारी सारेको देखिएन । मौज्जात घटी देखाएको मदिरा तथा जिम्मेवारी नसारेको स्पिरिटमा लाग्ने अन्तःशुल्क तथा मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१० लाख २७ हजार असुल हुनुपर्ने देखियो ।

१११. **साँवा, ब्याज** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट भाखा नाघेको साँवा ब्याज असुल गर्न बिलिङ गर्ने कार्य सुरु गरे तापनि असुली कार्य प्रभावकारी हुन सकेको छैन । राजस्व बक्यौताको लगत अद्यावधिक नगरेको, ऋण लगानीको हिसाब वास्तविक नभएको, ब्याज असुल नगरी साँवामात्र असुल गरेको, भाखा नाघेको साँवा ब्याज सबै समावेश गरी राजस्वको आर्थिक विवरण तयार नगरेको जस्ता कमी कमजोरी यो वर्ष पनि देखिएको छ । कार्यालयले पेश गरेको आर्थिक विवरणअनुसार यो वर्षसम्म ४० संस्थाको भाखा नाघेको साँवा ब्याज रु.१७ अरब ३६ करोड ७७ लाख २० हजार पुगेको छ ।

नेपाल सरकारबाट ऋण लगानी भएका सार्वजनिक संस्थाहरूमध्ये सम्भौताका शर्त अनुसार तोकिएको समयमा साँवा ब्याज नबुझाउने सबै संस्थाबाट असुल गर्नुपर्ने साँवा ब्याजको लगत खडा गरी त्यस्तो रकम राजस्व बक्यौताको रूपमा आर्थिक विवरणमा समावेश गर्नुपर्नेमा ती संस्थाको रकम मात्र असुल गर्न बाँकी लगती राजस्वको रूपमा आर्थिक विवरणमा समावेश गरेको छ ।

११२. **आन्तरिक नियन्त्रण** – राजस्व असुली कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन भन्सार कार्यालयहरूले जाँचपास गरेका प्रज्ञापनपत्रमा संलग्नभन्दा अन्य कर्मचारीबाट पुनरावलोकन गर्ने गरी आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था लागू गरेको छ । यो वर्ष ५ भन्सार कार्यालयले जाँचपास गरेका प्रज्ञापनपत्रको आन्तरिक जाँचबाट रु.४३ लाख ९२ हजार राजस्व छुट भएको पत्ता लागेपछि रु.२० लाख २५ हजार असुल भएको देखियो । असुल गर्न बाँकीमध्ये रु.२२ लाख १६ हजार (९३.६२ प्रतिशत) त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल भन्सार कार्यालयको र रु.१ लाख ५१ हजार

(६.३८ प्रतिशत) वीरगञ्ज भन्सार कार्यालयको रहेको छ । केही भन्सार कार्यालयमा आन्तरिक जाँचबाट पत्ता लागेका छुट राजस्वको लगत नराखेकोले नियन्त्रण व्यवस्थाको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न सकिएन ।

११३. **बैङ्क ग्यारेन्टी** – आर्थिक अध्यादेश, २०६० को अनुसूची १ को दफा ८ उपदफा (३) मा बण्डेड वेयर हाउसको इजाजत प्राप्त उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादन प्रतीतपत्रको माध्यमबाट विदेशमा निकासी गर्ने भएमा निकासी गर्ने परिमाण जतिको मालवस्तु उत्पादन गर्न आवश्यक कच्चा पदार्थ वा सहायक कच्चा पदार्थको पैठारी गर्दा दरबन्दीबमोजिमको भन्सार महसुल एक वर्षको बैङ्क ग्यारेन्टी लिई सोको आधारमा लगतमा राखी पैठारी गर्न दिनसकिने व्यवस्था छ । त्यसरी पैठारी भएको कच्चा पदार्थबाट ११ महिनाभित्र तयारी वस्तु निकासी प्रक्रिया पूरा गरी बैङ्क ग्यारेन्टी फुकुवाको लागि निवेदन गरिसक्नुपर्ने अन्यथा पैठारी गरेको दिनमा लाग्ने भन्सार महसुलमा ५० प्रतिशत थप गरी महसुल असुल गरिने व्यवस्था छ ।

दफा ८ उपदफा (१०) मा बैङ्क ग्यारेन्टी जारी गर्ने बैङ्क वा वित्तीय कम्पनीहरूले बैङ्क ग्यारेन्टीको म्याद समाप्त हुनुभन्दा एक महिना अगावै सम्बन्धित भन्सार कार्यालयलाई पूर्व सूचना दिनुपर्ने, जुन कार्य वा प्रयोजनको लागि बैङ्क ग्यारेन्टी दिएको हो सो कार्य पूरा नभएमा सम्बन्धित भन्सार कार्यालयले बैङ्क ग्यारेन्टी बापतको रकम दाबी गरेमा तुरुन्त भुक्तानी दिनुपर्ने र यसरी दाबी गरेको १५ दिनसम्म पनि भुक्तानी नगर्ने बैङ्क वा वित्तीय कम्पनीहरूबाट ग्यारेन्टी दिएको रकम सरकारी बाँकी सरह असुल गरी भविष्यमा त्यस्ता बैङ्क वा वित्तीय कम्पनीहरूको बैङ्क ग्यारेन्टी स्वीकार नगर्न सकिने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

११३.१ यो वर्ष वीरगञ्ज, भैरहवा र त्रिभुवन विमानस्थल, तातोपानी, मेची भन्सार कार्यालय समेतले ९२ बैङ्क ग्यारेन्टीबापतको रु.५ करोड २४ लाख ११ हजार उपलब्ध गराइदिन म्यादभित्र सम्बन्धित बैङ्कहरूसँग माग दाबी गरेकोमा उक्त रकम प्राप्त भएको देखिएन ।

११३.२ भैरहवा भन्सार कार्यालयमा बैङ्क ग्यारेन्टी राखी सामान आयात गर्ने १५ पार्टीले रीतपूर्वकको प्रमाण पेश नगरेकाले निजहरूको बैङ्क ग्यारेन्टी रकमबाट रु.१ करोड १२ लाख ९४ हजार र वीरगञ्ज भन्सार कार्यालयमा विभिन्न ८ पार्टीहरूले १६ बैङ्क ग्यारेन्टीबाट औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा सहायक कच्चा पदार्थ आयात गरेकोमा निर्धारित समयमा तयारी सामान निर्यात गर्न नसकेकोले पेश गरेको बैङ्क ग्यारेन्टीबाट रु.५६ लाख ५८ हजार समेत रु.१ करोड ६९ लाख ५२ हजार असुल गर्नुपर्ने व्यहोरा त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयको निर्णयमा उल्लेख छ । निर्णयानुसार रकम असुल गर्न विमानस्थल भन्सार कार्यालयले वीरगञ्ज र भैरहवा भन्सार कार्यालयलाई पत्र लेखेको पनि देखियो । उक्त पत्रानुसार बैङ्क ग्यारेन्टीबाट भन्सार महसुल तथा थप जरिवाना समेत असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्नेमा भैरहवा भन्सारबाट रु.४५ लाख ५८ हजार मात्र असुल भएको देखिएकोले बाँकी रु.१ करोड २३ लाख ९४ हजार असुल गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

११३.३ त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयले विभिन्न ६ बैङ्कसँग रहेको बैङ्क ग्यारेन्टी रकम रु.१६ लाख ४५ हजारको म्याद समाप्त भइसक्दा पनि दाबी गरेको देखिएन ।

११४. **रोयल्टी** – दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम २६ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ११ मा दूरसञ्चार र प्रसारण सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति प्राप्त संस्था वा व्यक्तिले आफ्नो वार्षिक कुल आमदानीको ४ प्रतिशतले हुने रकम प्रत्येक वर्ष रोयल्टीको रूपमा सरकारलाई बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन, फ्रिक्वेन्सी मोडुलेशन, रेडियो, टेलिभिजन र केबुल टेलिभिजन सञ्चालन गर्ने संस्थाहरूबाट यो वर्ष रोयल्टी रु.३८ करोड ७५ लाख ८ हजार असुल भए तापनि प्रचलित कानूनबमोजिम सेवा सञ्चालन गर्न अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाहरूले सेवा सञ्चालनबापत गरेको वार्षिक कुल आमदानीमा असुल हुनुपर्ने र बाँकी रोयल्टीको अद्यावधिक लगत सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले नराखेको हुनाले वास्तविक रोयल्टी आमदानी र असुल हुन बाँकी रकम यकिन गर्ने आधार भएन । सेवा सञ्चालकको संख्या र रोयल्टीबाट प्राप्त हुने आमदानी बढ्दै गइरहेको वर्तमान स्थितिमा रोयल्टीको लगत यथार्थ र अद्यावधिक गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ११ को उपनियम (१) र दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम २६ मा अनुमति प्राप्त संस्थाले वार्षिक कुल आयको ४ प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीको रूपमा सरकारलाई बुझाउनपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष नेपाल टेलिभिजनले रु.२२ करोड ३६ लाख ७८ हजार, रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिले रु.९ करोड ४ लाख २ हजार र नेपाल टेलिकमले रु.८ अरब १८ करोड ९६ लाख ४९ हजार आम्दानी गरेको वार्षिक वित्तीय विवरणमा उल्लेख छ । ती संस्थाहरूले नियमको उक्त व्यवस्थाअनुसार कुल आम्दानीको ४ प्रतिशतले हुने रु.३४ करोड १ लाख ४९ हजार रोयल्टी दाखिला गरेको पाइएन ।

११५. **राजस्व बाँडफाँड** – गोश्वारा हुलाक कार्यालयबाट प्रदान गरिने सेवाहरूको गुणस्तर र कार्यस्तरमा समय सापेक्ष सुधार गरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाई सेवा विस्तार गर्ने उद्देश्यले मन्त्रिपरिषद्को २०५६।३।३१ को निर्णयानुसार गोश्वारा हुलाक कार्य सञ्चालन कोष स्थापना भएको छ । पोष्ट बक्सबापतको धरौटी रकमबाट रु.१ करोड तथा २०५४।५।५ को कुल राजस्व आम्दानी रु.७ करोड २१ लाख ९५ हजारलाई आधार मानी प्रत्येक वर्ष सोभन्दा बढी राजस्व आम्दानी गरेमा सो बढी रकमको ३० प्रतिशत रकम कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था छ । गोश्वारा हुलाक कार्यालयले गत ५ वर्षमा आर्जन गरेको राजस्व र कार्य सञ्चालन कोषमा जम्मा गरेको रकम निम्नानुसार देखिएको छ:

(रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	कुल राजस्व आम्दानी	सीमाभन्दा बढीको राजस्व	कार्य सञ्चालन कोषमा दाखिला राजस्व
२०५७/५८	११,०६,६०	३,८४,६४	१,१५,३०
२०५८/५९	१०,१६,१६	२,९४,२१	८२,५१
२०५९/६०	१०,४१,७५	३,१९,८०	९५,९४
२०६०/६१	९,३७,८०	२,१५,८५	६४,७५
२०६१/६२	९,९५,३५	२,७३,४०	८१,९९

सञ्चित कोष दाखिला हुनुपर्ने राजस्व रकम छुट्टै कोषमा राखी खर्च गर्ने व्यवस्था गर्नुको साथै लामो समयसम्म कोषमा रकम जम्मा गर्न लिएको आधारमा समेत पुनरावलोकन नगर्नु उचित भएन ।

११६. **सडक सम्भार दस्तुर** – आर्थिक अध्यादेश, २०६१ को दफा १८ को उपदफा (१) मा शहरी सडक निर्माण तथा सम्भार गर्नको लागि कार, जिप, भ्यान, माईक्रो बस दर्ता गर्दाका बखत प्रतिसवारी मूल्यको १.५ प्रतिशतका दरले शहरी सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तुर लगाई असुल गरिने तथा सोही दफाको स्पष्टीकरणमा मूल्य भन्नाले आन्तरिक खरिदको हकमा मूल्य अभिवृद्धि कर सहितको बीजक मूल्य र पैठारीको हकमा भन्सार महसूल, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा भन्सार बिन्दुमा लाग्ने सबै प्रकारका दस्तुर र शुल्क समावेश भएको मूल्य सम्झनुपर्ने व्यवस्था छ ।

सवारीसाधन पैठारी गर्दा भन्सारले कायम गरेको मूल्यमा लाग्ने सबै प्रकारको कर, महसूल आदि समावेश भई भन्सार प्रज्ञापनपत्रमा उल्लेख भएको कुल मूल्यमा सडक सुधार दस्तुर शुल्क असुल गर्नुपर्ने व्यहोरा अर्थ मन्त्रालयको २०६२।६।१३ को पत्रमा उल्लेख छ । यो वर्ष पनि ९ अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालयले डी.आर.पी. प्रक्रियामार्फत पैठारी भएका सवारीसाधनहरूको सडक निर्माण, सम्भार तथा सुधार दस्तुर असुल गर्दा भारतीय अन्तःशुल्क रकम मूल्यमा समावेश नगरेको कारणले रु.२७ लाख ४८ हजार दस्तुर असुल गर्न छुट गरेको देखियो ।

११७. **सवारीसाधन कर** – आर्थिक अध्यादेश, २०६१ को अनुसूची-३ को दफा ४ मा नेपाल राज्यमा दर्ता भई भाडामा चल्ने सवारीसाधनहरूलाई प्रमाणित मोडेलको आधारमा प्रत्येक वर्षका लागि लाग्ने सवारीसाधन करको ५ प्रतिशतका दरले र अन्य सवारीसाधनहरूलाई २.५ प्रतिशतका दरले १० वर्षसम्म छुट दिने व्यवस्था छ ।

प्रत्येक वर्ष ५ र २.५ प्रतिशतका दरले मात्र छुट दिनुपर्नेमा अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालयहरूले भाडामा चल्ने र अन्य सवारीसाधनहरूमा क्रमशः ५ र २.५ प्रतिशतका दरले प्रत्येक वर्ष छुट थप्दै क्रमशः ५० र २५ प्रतिशतसम्म छुट दिएको देखियो । त्यस्तै १० वर्ष पुरानो भाडामा चल्ने

सवारीसाधनमा ५० प्रतिशत र अन्य सवारीसाधनमा २५ प्रतिशत सवारीसाधन करमा छुट दिने गरेकोले सवारीसाधन कर छुट भएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा औल्याएकोमा सुधार भएको देखिएन ।

अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालयहरूमा दर्ता भएका केही सवारीसाधन कर असुलीको सेस्ता परीक्षण गर्दा यो वर्ष बागमती समेत ११ कार्यालयले रु.१ करोड १९ लाख ६२ हजार सवारीसाधन कर असुल गर्न छुट गरेको देखियो ।

यातायात व्यवस्था विभागबाट प्राप्त सवारीसाधन दर्ताको विवरण अनुसार २०६१/६२ सम्म विभिन्न किसिमका भाडाका र अन्य समेत ४ लाख ७२ हजार ७९५ सवारीसाधन दर्ता भएको मध्ये सवारीसाधन कर ऐनले छुट दिएका (सरकारी, संस्थान एवं विदेशी नियोग आदिका नाममा दर्ता भएका) सवारीसाधन बाहेक बाँकीको सबै कर असुलीको कारोबारको छानबिन गर्ने हो भने राजस्वबापत ठूलो रकम छुट भएको पत्ता लाग्न सक्ने देखिन्छ ।

११८. **राहदानी तथा भिसा स्टीकर** – राहदानी नियमावली, २०५९ को नियम १७ मा परराष्ट्र मन्त्रालयले अधिकृतस्तरको कर्मचारीबाट कम्तीमा वर्षको एक पटक जिल्ला प्रशासन कार्यालयको राहदानी वितरण तथा अभिलेख व्यवस्था निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्ने गराउने र त्यस्तो निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणको प्रतिवेदन प्राप्त गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । मन्त्रालयको जिन्सी अभिलेख अनुसार यो वर्ष ४ लाख ९२ हजार राहदानी आम्दानी जनाएकोमा विभिन्न नेपाली राजदूतावासहरू, गृह मन्त्रालय आदिलाई ३ लाख ३३ हजार राहदानी पठाई १ लाख ५९ हजार थान बाँकी रहेको पाइयो । मन्त्रालयबाट विदेशस्थित नेपाली राजदूतावास तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा पठाएको राहदानीको आवधिक आम्दानी खर्चको विवरण प्राप्त गर्ने, अनुगमन एवं निरीक्षण गर्ने, वितरित संख्याको आधारमा राजस्व हिसाब भिडाउने र बाँकीको यथार्थ स्थिति यकिन गर्ने व्यवस्था अवलम्बन गरेको देखिँदैन । मन्त्रालयले राहदानी आम्दानी, खर्च र बाँकीको यथार्थ अवस्था भल्कने अभिलेख तोकिएको ढाँचामा व्यवस्थित रूपमा राखेको पनि छैन । यस्तो स्थितिबाट राहदानी आम्दानी, खर्च र बाँकीको यथार्थता यकिन गर्न सकिनेन ।

त्यस्तै अध्यागमन विभागबाट भिसा स्टीकर मन्त्रालयलाई प्राप्त भएपछि मन्त्रालयले त्यस सम्बन्धी आय-व्यय हिसाब (राजदूतावास तथा नियोगहरूमा पठाएको समेत) को अद्यावधिक लेखा राखेको पाइएन । यो वर्ष अध्यागमन विभागबाट मन्त्रालयलाई प्राप्त भिसा स्टीकरको संख्या, दर सम्बन्धी विवरण र मन्त्रालयले राजदूतावास तथा नियोगहरूलाई पठाएको फिहरिस्त लेखापरीक्षणको क्रममा माग गरिएकोमा प्रस्तुत भएन । दूतावास तथा नियोगहरूबाट अवैतनिक नियोगहरूमा पठाएको भिसा स्टीकरमध्ये विक्री भएको र बाँकीको विवरण पनि प्रस्तुत भएन । नियोग तथा दूतावासहरूबाट स्टीकरको हिसाब नराखी अवैतनिक नियोगबाट प्राप्त रकममात्र आम्दानी जनाउने गरेको देखियो । संवेदनशील र नगद सरह व्यवहार गर्नुपर्ने भिसा स्टीकरको अभिलेख व्यवस्थित र नियन्त्रित नभएमा यसको दुरुपयोग भई नकारात्मक असर समेत पर्नसक्ने देखिएकोले समय समयमा निरीक्षण गरी अभिलेख अद्यावधिक राख्नु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरिएकोमा सुधार भएको नपाइएकोले मन्त्रालयको राजस्व हिसाब यथार्थ र भरपर्दो मान्न सक्ने अवस्था रहेन ।

११९. **राहदानी दस्तुर** – परराष्ट्र मन्त्रालय र मातहतका नियोगहरूले यो वर्ष राहदानी दस्तुर र भिसा शुल्क रु.६५ करोड ८१ लाख ८ हजार राजस्व असुली देखाएको छ । सो रकममा नेपाली राजदूतावास म्यान्माले २०५९/६० मा आम्दानी गरेको मध्ये रु.२ लाख ३७ हजार र जापान, नयाँ दिल्ली, कायरो, पेरिस लगायत २१ नियोगले २०६०/६१ मा आम्दानी गरेको मध्ये रु.२५ करोड ५ लाख २८ हजार पनि समावेश छ । चार नेपाली राजदूतावास तथा दुई नियोगहरूले राजस्वबापत यो वर्ष उठाएको रकम पनि पठाएका छैनन् । अधिकांश राजदूतावास तथा नियोगले राजस्व रकम तत्काल मन्त्रालयमा नपठाई ढिला गरी पठाउने गरेको देखियो । नियोगहरूको राजस्व असुली, मन्त्रालयमा ट्रान्सफर र बाँकी समेतको नियोगगत राजस्वको लेखा र आर्थिक विवरण पेश गरी लेखापरीक्षण गराउने नगरेकोले मन्त्रालयमा नियोगहरूबाट प्राप्त भएको रकम सही र यथार्थ छ भन्न सकिनेस्थिति छैन । यस्तो व्यहोरा गत विगत वर्षको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएकोमा स्थिति यथावत् छ ।

१२०. **मूल्याङ्कन छुट** – जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ को प्रकरण १९५ मा घरसहितको विवरण उल्लेख नगरी लिखत पारित गरेको रहेछ र पछि घरसहित लेनदेन भएको व्यहोरा थाहा हुन आएमा उक्त जग्गा रोक्का राखी प्रचलित कानून बमोजिम लाग्ने रजिष्ट्रेशन दस्तुर सरकारी बाँकी सरह लिने व्यक्तिबाट असुल उपर गर्नुपर्ने उल्लेख छ । मालपोत कार्यालयहरूले लिखत पारित गर्दा नियमानुसार हुने भन्दा घटी मूल्याङ्कन देखाउने, घर भएका जग्गाको लिखतमा घर छुटाउने जस्ता कारणबाट राजस्व असुलीमा प्रतिकूल असर परेको देखिएको छ । यसको उदाहरणको रूपमा मालपोत कार्यालय, बाराले एक कित्ता जग्गाको राजीनामा लिखत पारित गर्दा घर नदेखाई पारित गरेको र सोही जग्गामा घर भएको देखाई सोही दिन एक वाणिज्य बैङ्कलाई दृष्टिबन्धकको लिखत पारित गरिदिएकालाई लिन सकिन्छ । पहिले पास भएको लिखतमा घर नदेखाई पारित गरेको कारणले रु.३५ लाख ६२ हजार रजिष्ट्रेशन दस्तुर असुल गर्न छुट भएको देखिन्छ ।

१२१. **धरौटी** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १६०(ग) ले धरौटीको केन्द्रीय आय-व्यय लेखा तयार गरी यस कार्यालयबाट लेखापरीक्षण गराउने जिम्मेवारी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई सुम्पिएको छ । कार्यालयबाट पेश भएको आर्थिक विवरणअनुसार आर्थिक वर्षको अन्तमा धरौटी रु.३ अरब ६५ करोड ९२ लाख ९६ हजार बाँकी देखिएको छ । यसको विवरण अनुसूची २५ मा छ ।

उक्त कार्यालयबाट प्राप्त केन्द्रीयस्तरको आर्थिक विवरण परीक्षण गर्दा ३६ कार्यालयको गत वर्षको बाँकी रु.१ करोड ४१ लाख २६ हजार जिम्मेवारी सारेको पाइएन ।

१२२. **धरौटी हिनामिना** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ११३(१) मा प्रत्येक कार्यालय प्रमुखले आफ्नो कार्यालयको धरौटी खातामा जम्मा भएको धरौटी रकमको कारोबारको गोश्वारा धरौटी खाता तथा व्यक्तिगत धरौटी खाता अद्यावधिक गरी राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । व्यक्तिगत धरौटी खाता नराखेको, फिर्ता गर्दा व्यक्तिगत धरौटी खातामा प्रविष्ट नगरेको, धरौटी दाखिलाको प्रमाण नहेरी फिर्ता दिएको, व्यक्तिगत खाताको पाना च्यातिएको जस्ता कारणबाट आन्तरिक नियन्त्रण पक्ष कमजोर देखिएका उदाहरण निम्नानुसार छन्:

१२२.१ यो वर्ष भूमिसुधार कार्यालय बाराको धरौटी कारोबारको परीक्षण गर्दा उस्तै तस्वीर टाँसिएको नागरिकताको प्रमाणपत्रको छाँयाप्रति संलग्न गरी विभिन्न ४ जग्गावालाको हैसियतले धरौटी फिर्ता पाउन निवेदन दिएको आधारमा मोहीले राखेको कुत धरौटीरु.१ लाख ७ हजार फिर्ता खर्च लेखेको देखियो ।

१२२.२ धरौटी बुझाउँदा कार्यालयले जारी गरेको नगदी रसिदको सक्कल प्रतिको आधारमा धरौटी फिर्ता गर्नुपर्नेमा प्रतिलिपि रसिदको आधारमा उक्त कार्यालयले कुत धरौटी फिर्ता खर्च लेखेको देखियो । प्रतिलिपि नगदी रसिदको आधारमा फिर्ता खर्च लेखेको कारोबारको भिडान गर्दा ४ व्यक्तिलाई रु.५८ हजार दोहोरो फिर्ता दिएको पनि देखियो ।

● वैदेशिक सहायता (अनुदान/ऋण)

आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ५ उपदफा (३) मा मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाबाट अनुदान र ऋण स्वरूप सरकारलाई प्राप्त हुने नगदी वा जिन्सी सहायतालाई बजेटमा समावेश गर्नु गराउनुपर्ने, यस बाहेक अन्य प्रकारका सहायताको छुट्टै विवरण बजेटसाथ संसदमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा १० उपदफा (४) मा बजेटमा समावेश नभएका जुनसुकै प्रकारका सहायता वा स्रोतबाट भएको खर्चको लेखा सम्बन्धित कार्यालयले तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उपर्युक्त व्यवस्थाले सबै प्रकारका सहायता बजेट तथा केन्द्रीय आय-व्यय हिसाबमा समावेश गर्नुपर्ने स्पष्ट हुन्छ ।

सरकारलाई मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाबाट अनुदान, ऋण, प्राविधिक सहायता लगायतका सहायता प्राप्त हुने गरेको छ । साथै लेखापरीक्षण गरी दाताले तोके बमोजिम र दाताको आवश्यकता पूरा हुने गरी लेखापरीक्षण प्रतिवेदन यस विभागबाट जारी हुने व्यवस्था छ । यो वर्ष प्राप्त भएका अनुदान, ऋण, प्राविधिक तथा अन्य विविध सहायता सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा दफागत रूपमा तल दर्शाइएको छ:

१२३. **वैदेशिक अनुदान** – यो वर्ष ३३१ आयोजना तथा कार्यक्रममा वैदेशिक अनुदान रु.१५ अरब ३५ करोड ७ लाख ३० हजार प्राप्त हुने अनुमान भएकोमा २५९ आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि रु.१४ अरब ३९ करोड ११ लाख ७२ हजार (९३.७५ प्रतिशत) अनुदान प्राप्त भएको देखाए तापनि शोधकर्ता प्राप्त हुने गरी सरकारको स्रोतबाट खर्च गरेको तर शोधकर्ता प्राप्त नभएको रु.४५ करोड ८ लाख २१ हजारलाई पनि वैदेशिक अनुदान प्राप्तिसाबमा दर्शाएको छ । सो रकम घटाउँदा यथार्थमा अनुदान प्राप्त रु.१३ अरब ९४ करोड ३ लाख ५१ हजार हुन आउँछ । यसमा गत विगत वर्षको शोधकर्ता प्राप्त रु.५९ करोड ९२ लाख ३२ हजार समावेश गर्दा यो वर्ष समग्रमा रु.१४ अरब ५३ करोड ९५ लाख ८३ हजार वैदेशिक अनुदान प्राप्त भएको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१२३.१ यो वर्ष ५० आयोजना/कार्यक्रमका लागि रु.४ अरब ९४ करोड ६९ लाख ७ हजार वैदेशिक अनुदान प्राप्त हुने अनुमान रहेकोमा रु.१० अरब २० करोड ८० लाख ७९ हजार (अनुमानको १००.१९ देखि २१७६.१५ प्रतिशतसम्म) प्राप्त भएको छ । अनुदान प्राप्त हुने अनुमान नभएको ४ कार्यक्रममा रु.१६ करोड ६४ लाख प्राप्त भएको छ । यो वर्ष ७२ आयोजना/कार्यक्रमका लागि प्राप्त हुने अनुमान गरेको रु.२ अरब ३५ करोड ८५ लाख ८३ हजार प्राप्त भएन ।

१२३.२ यो वर्ष रकमको आधारमा सबैभन्दा बढी अनुदान उपलब्ध गराउने ५ दाता निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	दाताको नाम	उपलब्ध गराएको रकम	कुल प्राप्तिको प्रतिशत
१	जर्मन – के.एफ.डब्लू.	३,९४,३५,८३	२७.४०
२	जापान – जाइका	१,३२,७४,०६	९.२२
३	जापान – एन.पी.जी.	१,३०,६०,४६	९.०८
४	जापान – डी.आर.एफ.	१,०५,१९,९१	७.३१
५	डेनमार्क	९८,२१,५३	६.८२

१२३.३ यो वर्ष प्राप्त हुने अनुमान गरेको वैदेशिक अनुदान निकाय/मन्त्रालय २२ सँग सम्बन्धित देखिएकोमा निकाय/मन्त्रालय १५ ले अनुमानको ६३.२२ प्रतिशतदेखि ३००.०२ प्रतिशतसम्म र ७ निकाय/मन्त्रालयले अनुमानको २.१५ प्रतिशतदेखि ४८.८८ प्रतिशतसम्म अनुदान प्राप्त गरेको देखिन आएको छ । अनुदान प्राप्तिको दृष्टिले प्रथम ५ स्थानमा रहने मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	अनुमान	प्राप्त रकम	प्रतिशत	
				अनुमानको	कुल प्राप्तिको
१	अर्थ	३,५५,५६,२३	५,२५,७८,४३	१४७.८७	३६.५३
२	शिक्षा तथा खेलकूद	३,०७,१९,३०	२,७६,४४,४५	८९.९९	१९.२१
३	स्थानीय विकास	१,६८,७७,०८	१,२६,०४,८७	७४.६९	८.७६
४	भौतिक योजना तथा निर्माण	१,३७,३९,४४	१,१९,२५,३८	८६.८०	८.२९
५	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	२,१७,४०,१३	९०,५४,०५	४१.६५	६.२९

१२३.४ यो वर्ष प्राप्त भएको वैदेशिक अनुदानमध्ये रु.६३ करोड ३९ लाख ५४ हजार (४.४१ प्रतिशत) को यस विभागबाट लेखापरीक्षण गराएको छैन । गत वर्ष यस्तो रकम रु.१ अरब १४ करोड ५४ लाख ७९ हजार (१०.१५ प्रतिशत) थियो ।

१२३.५ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको आय-व्यय हिसाबमा वैदेशिक अनुदान प्राप्त देखाएको भन्दा ७ निकाय/मन्त्रालयको रु.४९ करोड ६३ लाख ६१ हजार बढी र ५ निकाय/मन्त्रालयको रु.१ अरब १० करोड ७४ लाख २० हजार घटी अनुदान प्राप्त देखिएको छ ।

१२४. **वैदेशिक ऋण** – यो वर्ष पूँजीगत खर्चतर्फ १९५ आयोजना तथा कार्यक्रममा रु.१६ अरब ९५ करोड ९१ लाख ७० हजार वैदेशिक ऋण प्राप्त हुने अनुमान भएकोमा अनुमानमा नपरेको ४ आयोजनाको रु.६ करोड ९५ लाख ४६ हजार समेत रु.९ अरब २६ करोड ६१ लाख ३० हजार (५४.६४ प्रतिशत) प्राप्त भएको

देखाए तापनि शोधभर्ना लिने गरी सरकारी स्रोतबाट खर्च भएको तर शोधभर्ना प्राप्त नभएको रु.१ अरब ३४ करोड १६ लाख ५४ हजारलाई पनि वैदेशिक ऋण प्राप्तिसाबमा दर्शाएको छ । सो रकम घटाउँदा यथार्थमा ऋण प्राप्त रु.७ अरब ९२ करोड ४४ लाख ७६ हजार हुन आउँछ । यसमा गत विगत वर्षको शोधभर्ना प्राप्त रु.१ अरब २९ करोड ६४ लाख ५३ हजार समावेश गर्दा यो वर्ष यथार्थमा रु.९ अरब २२ करोड ९ लाख २९ हजार वैदेशिक ऋण प्राप्त भएको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१२४.१ वैदेशिक ऋण रु.२ अरब ३४ करोड ८ लाख ४९ हजार प्राप्त हुने अनुमान भएका ३७ आयोजनामा ऋण प्राप्त भएन । यस्तै ४४ आयोजनामा रु.४ अरब ८९ करोड ९ लाख ८४ हजार प्राप्त हुने अनुमान रहेकोमा ५० प्रतिशतभन्दा कम रु.८५ करोड २६ लाख ५६ हजार प्राप्त भएको छ । १०८ आयोजनामा अनुमानको ५०.९५ देखि शतप्रतिशतसम्म प्राप्त भएको छ भने ६ आयोजनामा अनुमानभन्दा बढी प्राप्त भएको छ ।

१२४.२ यो वर्ष रकमको हिसाबले बढी ऋण प्राप्त गर्ने ५ मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	अनुमान	प्राप्त रकम	प्रतिशत	
				अनुमानको	कुल प्राप्तिको
१	भौतिक योजना तथा निर्माण	५,१५,०९,१५	३,०७,७२,२८	५९.७४	३३.२१
२	शिक्षा तथा खेलकूद	२,३६,६९,४७	१,८५,१३,३०	७८.२५	१९.९८
३	स्थानीय विकास	२,०९,५९,२९	१,७२,६९,७०	८२.३६	१८.६३
४	अर्थ	३,३०,१०,६६	१,०२,३०,४९	३०.९९	११.०४
५	जलस्रोत	१,६३,१९,२९	८९,५७,८८	५४.८९	९.६७

१२५. प्राविधिक सहायता – प्राविधिक सहायता सम्बन्धी २०६१/६२ को विवरण अनुसार २०५२ जेष्ठ देखि २०६६ पौषसम्ममा दाताबाट सहायता प्राप्त हुने गरी ७६ सम्झौता भएको छ । सो सम्झौताहरूमध्ये रकम नखुलेको ५ बाहेक ७१ सम्झौता अन्तर्गत रु.११ अरब २३ करोड ९० लाख ६५ हजार (२०६२ आषाढ मसान्तको विनिमय दर अनुरूप) प्राप्त हुने उल्लेख छ । विवरण अनुसूची २६ मा छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१२५.१ उपर्युक्त ७६ सम्झौतामध्ये ७३ सम्झौता निकाय, मन्त्रालय र सचिवालय १८ सँग सम्बन्धित छन् र ३ सम्झौताको सम्बद्ध निकाय खुलेको छैन । सम्झौता अन्तर्गत उपलब्ध हुने रकमलाई निम्न ४ शीर्षकमा विभाजन गरेको देखिएको छ:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	शीर्षक	प्राप्त हुने रकम	प्रतिशत
१	सल्लाहकार सेवा	८७,८१,८४	७.८१
२	मालसामान	७७,८५,१५	६.९३
३	तालिम तथा गोष्ठी	३६,०६,९४	३.२१
४	अन्य	९,२२,९६,७२	८२.०५
जम्मा		११,२३,९०,६५	१००.००

१२५.२ प्राप्त हुने अनुमान गरेको कुल रकममध्ये रकमको हिसाबले बढी प्राप्त गर्ने अनुमान भएका ५ निकाय/मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय/सचिवालय	सम्झौता संख्या	प्राप्त हुनुपर्ने रकम	कुल प्राप्त हुने रकमको प्रतिशत
१	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	२	२,५२,५५,४६	२२.४७
२	कृषि तथा सहकारी	८	२,०२,८०,९९	१८.०५
३	अर्थ	३	१,८८,०२,२८	१६.७३
४	जलस्रोत	६	१,०४,०३,८८	९.२६
५	शिक्षा तथा खेलकूद	१४	६९,५४,१७	३.१९

१२६. **राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम** – संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको सहयोगमा राष्ट्रिय कार्यान्वयनमा रहेका (नेक्स प्रोजेक्ट) २० कार्यक्रममध्ये ८ को लेखापरीक्षण यस कार्यालयबाट र १२ कार्यक्रमको दाताबाट नियुक्त चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट फर्म र यस कार्यालयले संयुक्त रूपमा सम्पन्न गरेको छ । उक्त २० कार्यक्रममा २०६१।१।१७ देखि २०६२।१।१६ सम्म (सन् २००५) को खर्च रु.९४ करोड ३२ लाख १८ हजार (अमेरिकी डलर १ करोड ३२ लाख ९६ हजार) रहेको छ । भविष्यमा यस्ता सम्पूर्ण कार्यक्रमको लेखापरीक्षण यस कार्यालयले नै गर्दै जाने नीति रहेको छ ।
१२७. **विविध सहायता** – व्यय अनुमानभित्र परेको वैदेशिक सहायता र व्यय अनुमानभित्र नपरेको प्राविधिक सहायता बाहेक पनि सम्बन्धित कार्यक्रमहरूका लागि मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाबाट १५ सम्झौता अन्तर्गत रु.१७ करोड ३६ लाख ९० हजार वैदेशिक सहायता प्राप्त भएको व्यहोरा ती मन्त्रालयहरूको लेखापरीक्षणको क्रममा जानकारी हुन आएको छ । विवरण अनुसूची २६ मा छ ।
१२८. **सम्झौता** – प्राप्त भएसम्मको जानकारीबाट बजेट अनुमानमा परेको र नपरेको वैदेशिक अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकारले विभिन्न मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसँग २८७ सम्झौता गरेको छ । तीमध्ये लेखापरीक्षणलाई १०० सम्झौता उपलब्ध भएको छैन । सम्झौता उपलब्ध नगराउने निकाय/मन्त्रालयहरू निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालयको नाम	सम्झौता संख्या	क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालयको नाम	सम्झौता संख्या
१.	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१	२.	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	२
३	अर्थ	११	४	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	६
५	कृषि तथा सहकारी	७	६	गृह	३
७	जलस्रोत	९	८	भूमिसुधार तथा व्यवस्था	१
९	भौतिक योजना तथा निर्माण	५	१०	महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण	२
११	वन तथा भू-संरक्षण	६	१२	वातावरण, विधान तथा प्रविधि	२
१३	शिक्षा तथा खेलकूद	१४	१४	श्रम तथा यातायात	१
१५	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उडड्यान	३	१६	स्थानीय विकास	९
१७	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	१५	१८	राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	३

१२९. **शोधभर्ना** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ३६ को उपनियम (२) को खण्ड (ग) मा शोधभर्ना माग गर्ने कर्तव्य भएका कार्यालयहरूले बढीमा ४५ दिनभित्र दातृपक्षको निर्देशिकाबमोजिम माग दरखास्त फाराम तयार गरी शोधभर्ना माग गर्नुपर्ने, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले शोधभर्ना हुने गरी भएको निकास खर्च सम्बन्धित कार्यालय/ आयोजनाबाट शोधभर्ना माग भएको, दातृपक्षबाट शोधभर्ना प्राप्त भएको र शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकीको अभिलेख राखी अनुगमन गरी चाँडो शोधभर्ना गर्ने गराउने व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यहोरा उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा देखिएका केही प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- १२९.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार हालसम्मको वैदेशिक अनुदानतर्फ रु.७१ करोड २९ लाख २१ हजार र ऋणतर्फ रु.२ अरब ५२ करोड १ लाख ७१ हजार समेत रु.३ अरब २३ करोड ३० लाख ९२ हजार शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकी रहेको छ । बढी शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकी रहेका ५ मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	शोधभर्ना हुन बाँकी रकम			शोधभर्ना हुन बाँकी रकमको प्रतिशत
		अनुदान	ऋण	जम्मा	
१	भौतिक योजना तथा निर्माण	३०,०८	८२,७७,७९	८३,०७,८७	२५.७१
२	जलस्रोत	२१,००	८१,९८,१६	८२,१९,१६	२५.४२
३	शिक्षा तथा खेलकूद	७,३५,०२	५६,२३,३५	६३,५८,३७	१९.६६
४	स्थानीय विकास	१०,१५,६५	१८,८०,४२	२८,९६,०७	८.९५
५	स्वास्थ्य	२०,९७,९६	-	२०,९७,९६	६.४९
	जम्मा	३८,९९,७१	२,३९,७९,७२	२,७८,७९,४३	८६.२३

१२९.२ तालुक मन्त्रालय/विभागले मातहतका आयोजना कार्यालयले यथासमयमै शोधभर्ना माग गरे नगरेको र रकम प्राप्त गरे नगरेको बारेमा अनुगमन गर्ने गरेको देखिएन । सोही कारणले बन्द भइसकेका आयोजनाको अनुदान तथा ऋणतर्फ क्रमशः रु.११ करोड ४२ लाख ५६ हजार र रु.८० करोड ७७ लाख ४२ हजार समेत रु.९२ करोड १९ लाख ९८ हजार शोधभर्ना हुन बाँकीमा समावेश छ ।

१३०. **जम्मा वैदेशिक ऋण** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले दिएको विवरणअनुसार गत वर्षसम्म नेपाल सरकारले लिएको वैदेशिक ऋण रु.२ खरब ३८ अरब ३३ करोड ४२ लाख ४९ हजार थियो । यो वर्ष थप लिएको र समायोजन भई घटेको (विदेशी मुद्राको विनिमय दरमा भएको परिवर्तनबाट) समेत रु.२ खरब ३१ अरब ४ करोड ५६ लाख ७९ हजारमा यो वर्ष चुक्ता गरेको रु.५ अरब ९५ करोड ३१ लाख ९३ हजार कटाउँदा २०६२ आषाढ मसान्तमा कुल वैदेशिक ऋण रु.२ खरब २५ अरब ९ करोड २४ लाख ८६ हजार पुगेको छ । दातागत र मुद्रागत ऋणको विवरण क्रमशः अनुसूची २७ र २८ मा छ ।

गत वर्षको तुलनामा वैदेशिक ऋण दायित्वमा ५.५५ प्रतिशतले कमी आएको छ ।

१३१. **आन्तरिक ऋण** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार गत वर्षसम्म नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋणबापतको दायित्व रु.८६ अरब १३ करोड ३८ लाख २६ हजार थियो । यो वर्ष लिएको रु.९ अरब ३ करोड २३ लाख १३ हजार समेत आन्तरिक ऋण रु.९५ अरब १६ करोड ६१ लाख ३९ हजार पुगेकोमा यो वर्ष चुक्ता गरेको रु.७ अरब ५८ करोड १ लाख २६ हजार र समायोजन गरी घटाएको रु.२ करोड १७ लाख २७ हजार कट्टी गर्दा आन्तरिक ऋणबापतको दायित्व रु.८७ अरब ५६ करोड ४२ लाख ८६ हजार छ । यसको विस्तृत विवरण अनुसूची २९ मा छ ।

गत वर्षको तुलनामा आन्तरिक ऋण दायित्व १.६६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

१३२. **कुल ऋण** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेश गरेको विवरणमा वैदेशिक ऋणतर्फ रु.२ खरब २५ अरब ९ करोड २४ लाख ८६ हजार र आन्तरिक ऋणतर्फ रु.८७ अरब ५६ करोड ४२ लाख ८६ हजार समेत रु. ३ खरब १२ अरब ६५ करोड ६७ लाख ७२ हजार देखाएको छ । विदेशी मुद्राको विनिमय दरमा भएको परिवर्तनको कारणबाट गतवर्षको तुलनामा कुल ऋण दायित्व घटी देखिएको छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्रकाशित पपुलेशन प्रोजेक्सन् फर नेपालअनुसार २०६२ आषाढमा नेपालको कुल जनसंख्या २ करोड ५३ लाख ४० हजार पुग्ने देखिन्छ । सो आधारमा प्रतिव्यक्ति ऋणको भार रु.१२ हजार हुने देखियो । सट्टी दरको कारणले कुल ऋण घटी हुन आएको र जनसंख्या बढेबाट गतवर्षको भन्दा प्रतिव्यक्ति ऋणको भार घटी देखिएको छ ।

१३३. **ऋणपत्र** – औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १७ अनुसार गठित एकद्वार समितिको विभिन्न बैठकको निर्णयानुसार ऐनको दफा १५ को देहाय (भ) र (प) बमोजिम विभिन्न उद्योगहरूलाई उद्योगहरूले तिरेको भन्सार महसुलबापतको रकम फिर्ता दिनुपर्ने गरी उद्योग विभाग सुविधा शाखाबाट अर्थ मन्त्रालयलाई लेखी पठाउने, अर्थ मन्त्रालयले यसरी माग भएबमोजिमको रकम सम्बन्धित उद्योगहरूका नाममा ऋणपत्र जारी गर्ने र उक्त ऋणपत्रबाट व्यहोरिएको ऋण दायित्व समेतलाई आन्तरिक ऋण हिसाबमा देखाउने गरेको छ । यसरी व्यहोरिएको दायित्व रकम खर्चमा लेखाङ्कन गर्ने गरेको छैन । सरकारले भुक्तानी दिनुपर्ने रकम विनियोजित बजेटबाट मात्र भुक्तानी दिनुपर्नेमा ऋणपत्र जारी गरी भुक्तानी गर्नु उपर्युक्त देखिएन । साथै एकद्वार समितिबाट फिर्ता गर्नुपर्ने वास्तविक भन्सार महसुल रकमको हिसाब र फिर्ता दिने सम्बन्धी निर्णय पेश नभएको कारणबाट कायम भएको बेरुजू सम्बन्धमा कुनै सुधार नभई यो वर्ष पुनः एकद्वार समितिको बैठक संख्या २२२ र २२३ औं बैठकको निर्णयलाई आधार मानी उद्योगहरूको लगतसम्म नलिई आन्तरिक ऋण हिसाबमा रु.७९ लाख ८ हजार थप गरेको छ ।

१३४. **ऋण जमानत** – गत वर्षसम्म जमानत बसी दिलाएको ऋणबापतको दायित्व रु.२ अरब ५ करोड ४३ लाख ६४ हजार भएकोमा यो वर्ष थप घट भएको देखिएन । विवरण अनुसूची ३० मा छ ।

१३५. **साँवा ब्याज भुक्तानी** – नेपाल सरकारले बाह्य र आन्तरिक स्रोतबाट लिई आएको ऋणको दायित्व र सो ऋणको साँवा ब्याजको दायित्व प्रत्येक वर्ष वृद्धि हुँदै आएको छ । विगत ३ वर्षमा भुक्तानी गरेको ऋणको साँवा र ब्याजको विवरण निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	साँवा भुक्तानी	ब्याज भुक्तानी	जम्मा भुक्तानी	वृद्धि प्रतिशत
२०५९/६०	९,५५,९४,९३	६,६२,१८,०५	१६,१८,१२,९८	३२.५८
२०६०/६१	१०,७९,५१,५४	६,५४,३८,८४	१७,३३,८७,३८	७.१५
२०६१/६२	१३,५३,३३,१८	६,२१,८०,११	१९,७५,१३,२९	१३.९१

उपर्युक्त तालिकाबाट ३ वर्षको अवधिमा साँवा ब्याज खर्चमा २२.०६ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ ।

● लगानी

श्री ५ को सरकारले संगठित संस्थाहरूमा शेयर र ऋण लगानी तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा लगानी गरेको हिसाबमध्ये शेयर र ऋण लगानीको विवरण महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा लगानी गरेको विवरण अर्थ मन्त्रालयले पेश गरेको छ ।

१३६. **शेयर लगानी** – उपलब्ध विवरण अनुसार नेपाल सरकारले पूर्ण, अधिकांश र आंशिक स्वामित्व भएको संगठित संस्थाहरूमा गत वर्षसम्म रु.४९ अरब ८७ करोड २ लाख ९२ हजार शेयर लगानी गरेकोमा यो वर्ष थप लगानी गरेको रु.१ अरब ५६ करोड ७९ लाख ९९ हजार र समायोजन गरी घटाएको रु.१० लाख समेत ९९ संस्थामा लगानी रु.५१ अरब ४३ करोड ७२ लाख ९१ हजार पुगेको छ । यो वर्ष शेयर लगानीमा ३.१४ प्रतिशत वृद्धि भएको छ । यसको विवरण अनुसूची ३१ मा छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्ः

१३६.१ शेयर लगानी हिसाब परीक्षण गर्दा ६ संस्थाले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको भन्दा बढी लगानी देखाएको रु.१४ अरब ७ करोड २३ लाख ७३ हजार शेयर लगानीमा नदेखाएकोले सो रकम थप गर्दा कुल लगानी रु.६५ अरब ५० करोड ९६ लाख ६४ हजार पुग्ने देखिन्छ ।

१३६.२ यो वर्ष रु.४ अरब ४८ करोड लाभांश प्राप्त हुने अनुमान भएकोमा १४ संस्थाबाट रु.४ अरब ५८ करोड ९८ लाख ८२ हजार (१०२.४५ प्रतिशत) प्राप्त भएको छ । सोमध्ये नेपाल टेलिकमबाट रु.३ अरब ३० करोड र नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट रु.१ अरब २० करोड २८ हजार प्राप्त भएको छ । लगानीको आधारमा लाभांशवापतको प्रतिफल ८.९२ प्रतिशत देखिएको छ । नेपाल टेलिकम र नेपाल राष्ट्र बैङ्कको लाभांश कट्टी गर्दा लगानीको प्रतिफल ०.१९ प्रतिशत मात्र हुन आउँछ । लाभांश प्राप्तिको स्थिति देहायको तालिकामा उल्लेख छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	लाभांश रकम	संस्था संख्या	लगानी रकम	लाभांश प्राप्त	प्रतिशत
१	रु.१ अरबभन्दा बढी	२	४,२६,७९,४१	४,५०,००,२८	१०५.४४
२	रु.१ करोडभन्दा बढी	२	८२,६३,०२	६,९९,१५	८.४६
३	रु.५० लाखभन्दा बढी	१	४,९९,९६	९२,०५	१८.४१
४	रु.१० लाखभन्दा बढी	४	५१,३४,३७	६७,५५	१.३२
५	रु.५ लाखभन्दा बढी	५	२१,०३,३४	३९,७९	१.८९
६	लाभांश प्राप्त नभएका	८५	४५,५६,९२,८१	-	-
जम्मा		९९	५१,४३,७२,९१	४,५८,९८,८२	८.९२

१३६.३ कुल शेयर लगानी रु.५१ अरब ४३ करोड ७२ लाख ९१ हजारमध्ये रु.१४ अरब ४१ करोड ५ लाख ४९ हजार (२८.०२ प्रतिशत) रकमको मात्र शेयर प्रमाणपत्र प्राप्त भएको छ । कार्यालयले गत वर्षसम्म रु.१४ अरब ४० करोड ५५ लाख ४९ हजारको शेयर प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको जानकारी दिएको थियो । संस्थाहरूमा लगानीको आधिकारिक शेयर प्रमाणपत्र वा स्वामित्व जनाउने अन्य प्रमाण प्राप्त गरी अभिलेख राख्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने व्यहोरा विगत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएतापनि सो कार्य प्रभावकारी रूपमा हुन सकेको पाइएन ।

- १३६.४ लिक्विडेशन गर्ने निर्णय गरी २०४९ देखि लिक्विडेटर नियुक्ति भएका ४ धान-चामल निर्यात कम्पनी र सुर्ती विकास कम्पनी हाल सञ्चालनमा नरहेको र लिक्विडेशनको कार्य समेत टुङ्गो लागेको छैन । लिक्विडेटरको नियुक्ति गर्ने कार्यालयबाट त्यस्तो विवरण लिई वार्षिक कार्य प्रगति तथा शर्त सम्झौताबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने कार्यहरूको अनुगमन गरी विवरण प्राप्त गर्नुपर्नेमा सो भए गरेको देखिएन । लिक्विडेशनको कार्य नटुंग्याएको भनी गत विगत वर्षदेखि औल्याउदै आएकोमा हालसम्म पनि स्थितिमा सुधार भएको देखिएन ।
- १३६.५ हालसम्म शेयर लगानी भएका संस्था तथा समितिमध्ये पूर्ण, अधिकांश र आंशिक स्वामित्व भएका संस्था खुलाई विवरण तयार नगरेकोले संस्थागत रूपमा सरकारको स्वामित्व अनुपात यकिन गर्न सकिएन ।
१३७. ऋण लगानी – नेपाल सरकारले आन्तरिक र बाह्य स्रोतबाट संगठित संस्थामा गरेको ऋण लगानीको प्राप्त विवरणअनुसार गत वर्षसम्म ऋण लगानी गरेको मध्ये असुल हुन बाँकी रु.६१ अरब ४५ करोड ९४ लाख ९३ हजार भएकोमा यो वर्ष थप लगानी गरेको, साँवा फिर्ता प्राप्त तथा हिसाब मिलान गरेको समेत ऋण लगानी रु.७४ अरब २१ करोड १० लाख २३ हजार पुगेको छ । ऋण लगानी २०.७५ प्रतिशतले बढेको छ । यसको विवरण अनुसूची ३२ मा छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- १३७.१ आन्तरिक तथा वैदेशिक स्रोतबाट ऋण लगानी गरेका सार्वजनिक संस्था र सरकार बीच भएका सबै सहायक ऋण सम्झौता, तमसुक सङ्कलन गरी व्यवस्थित राख्नुपर्नेमा हालसम्म ३४ संस्थामा लगानी भएको रु.२ अरब २१ करोड ६२ लाख ६८ हजार लगानीको सहायक ऋण सम्झौता एवं तमसुक कार्यालयमा रहेको पाइएन । यस सम्बन्धी व्यहोरा गत विगत प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा केही सुधार हुँदै आएतापनि पूर्णरूपमा सुधार भएको पाइएन ।
- १३७.२ ऋण लगानी गरेका सम्झौता बमोजिम लिनुपर्ने भाखा नाघेको साँवा ब्याजको हिसाब राख्ने कार्य प्रभावकारी नहुनु, ऋण लगानी लेखाङ्कन नगरी साँवा ब्याज फिर्ता रकम मात्र खातामा प्रविष्ट गर्नु, भाखा नाघेको रकम असुल नगर्नु, ब्याज दर निश्चित नगरी लगानी गर्नु जस्ता कमी कमजोरीहरू यो वर्ष पनि दोहोरिएका छन् ।
- १३७.३ लेखापरीक्षणमा पेश भएसम्मको विवरणबाट गत वर्षसम्म भाखा नाघेको साँवा ब्याज रु.१६ अरब ७८ करोड ३८ लाख ४४ हजार रहेको मध्ये यो वर्ष असुल भएको र यो वर्ष थप भएको समेत भाखा नाघेको साँवा ब्याज रु.१७ अरब ३६ करोड ७७ लाख २० हजार असुल हुन बाँकी छ । यो रकम गत वर्षको भन्दा ३.४८ प्रतिशतले बढी छ ।
- भाखा नाघेको साँवा ब्याजको रकम पुरानो हुँदै गएपछि तिर्ने क्षमतामा ह्रास आई साँवा ब्याज असुली कार्य जटिल र समस्याग्रस्त हुँदै जाने स्थिति देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएतापनि यसमा खासै सुधार भएको देखिएन ।
१३८. अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा लगानी – नेपाल सरकारले विश्व बैङ्क, एसियाली विकास बैङ्क, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आई.एम.एफ.) अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्था (आई.डी.ए.), अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम (आई.एफ.सी.) र बहुपक्षीय लगानी जमानत निकाय (मिगा) मा सदस्य राष्ट्रको हैसियतले लगानी गर्ने गरेको छ । यो वर्षसम्म यस्तो लगानी रु.३ अरब ७२ करोड ७९ लाख ७० हजार (अमेरिकी डलर २८ लाख १७ हजार समेत) भएको छ । यसका अतिरिक्त सुन ८५.८२ टाय औंस पनि लगानीमा देखाएको छ । यसको विवरण अनुसूची ३३ मा छ ।
१३९. कुल लगानी – अर्थ मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार शेयर लगानी, ऋणलगानी र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा लगानी गरेको रकम गत वर्ष रु.१ खरब ९ अरब ६७ करोड ८४ लाख ९८ हजार भएकोमा यो वर्ष रु.१ खरब २९ अरब ३७ करोड ६२ लाख ८४ हजार पुगी लगानीमा १७.९६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

सो रकममा नेपाल खानेपानी संस्थानमा हस्तान्तरण भएका सम्पत्ति तथा उठ्न बाँकी राजस्व रु.१ अरब १ करोड ७७ लाख ४४ हजार, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको भन्दा ६ संस्थाले बढी शेयर लगानीमा देखाएको रु.१४ अरब ७ करोड २३ लाख ७३ हजार र २ संस्थाले बढी ऋण लगानी देखाएको रु.१८ करोड ७८ लाख ७० हजार समेत समावेश गर्ने हो भने लगानी रकममा वृद्धि हुने देखिन्छ ।

निष्कर्ष र सुझाउ

• सरकारी कार्यालय

आर्थिक प्रशासनको दक्षता अभिवृद्धिका लागि समय सापेक्ष सुझाउहरूको अहम् भूमिका रहन्छ । गत विगत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेखित सुझाउहरू क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने क्रममा सञ्चित कोषको लेखा राख्नको लागि खाता एवं फाराम तर्जुमा, कार्यालयगत राजस्वको खाता राख्ने व्यवस्था, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा रहेका वैदेशिक एवं आन्तरिक ऋण प्राप्त, ऋण तथा शेयर लगानीको लेखा एवं साँवा व्याज असुली प्रक्रियामा सुधार, बेरुजू फछ्यौट एवं अनुगमन कार्यमा सक्रियता, ऐन नियममा समयानुकूल परिमार्जन भएबाट आर्थिक प्रशासनमा सुधारका सकारात्मक संकेतहरू देखिएका छन् । सुधार एउटा निरन्तर प्रक्रिया हो । आर्थिक प्रशासनको सुदृढीकरणका लागि लेखापरीक्षणको निष्कर्ष र सुझाउहरू संक्षेपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

□ विनियोजनतर्फ

१४०. **आकस्मिक कोष** – दैवी प्रकोप लगायतका सबै आकस्मिक कार्यहरूका लागि यसै कोषबाट मात्र खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाउनेतर्फ सम्बन्धित पक्षको ध्यान जानु आवश्यक छ ।
१४१. **सरकारी लेखा नीति र मानदण्ड** – कार्यालयहरूले तयार गर्ने वित्तीय विवरणहरूको गुणस्तर र विश्वसनीयता अभिवृद्धिका लागि सरकारी लेखा नीति स्पष्ट गरी मानदण्ड तर्जुमा गर्नुको साथै वर्तमान लेखा प्रणालीले व्यवस्थापनलाई आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण तथ्याङ्क, जानकारी र सूचना उपलब्ध गराउन नसक्ने हुनाले यसमा देखिएको कमजोरीहरूमा सुधार ल्याई लेखामा पेशकी बाँकी समेतका लागि वैकल्पिक व्यवस्था गर्नेतर्फ गम्भीरतापूर्वक कारबाही गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।
१४२. **बजेट** – सरकारकातर्फबाट बजेट प्रणालीमा सुधार गर्ने प्रयास निरन्तर हुँदै आएको छ । तथापि बजेट अनुशासन एक जटिल समस्याका रूपमा रहेकोले यसका बारेमा अझै देखिएका समस्या र सुझाउहरू देहायमा प्रस्तुत गरिएको छः
- १४२.१ **संविधानतः कुनै पनि रकम बजेटको परिधिभित्र नल्याई खर्च गर्न नमिल्ने व्यवस्था भएतापनि बजेटको परिधिबाहिर रहेर खर्च गर्ने परिपाटी कायमै छ । वैदेशिक सहायता (अनुदान) को केही अंश तथा प्राविधिक सहायता अझै पनि बजेटको परिधिभित्र आउन सकेको छैन । छुट्टाछुट्टै ऐन, नियम र निर्णयद्वारा कार्यालय तथा कोष स्थापना गरी आय-व्यय गर्ने, राजस्वका रूपमा असुल भएका शुल्क तथा दस्तुर छुट्टै कोषमा जम्मा गरी खर्च गर्ने व्यवस्था कायमै छ । यसप्रकार आय-व्यय भए गरेको अवस्थामा त्यस्तो आय-व्ययको एकीकृत हिसाब तयार गरी सार्वजनिक गर्ने नगरेको कारणबाट मुलुकको समग्र आय-व्यय स्थिति यकिन हुन सकेको छैन । अतः बजेटको परिधिभित्र नपारी आय-व्यय गर्ने परिपाटीका सम्बन्धमा सम्बन्धित पक्ष गम्भीर हुनुपर्ने व्यहोरा विगतका प्रतिवेदनहरूमाफत सुझाउ दिइएतापनि यसको सफल कार्यान्वयनका लागि थप प्रयासको खाँचो देखिएको छ ।**
- १४२.२ **आयोजना र कार्यक्रमका लागि आवश्यक पर्ने रकम सरकार र द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सहायता (अनुदान/ऋण) बाट व्यहोर्ने अनुमान गरिएको हुन्छ । यस्ता आयोजना तथा कार्यक्रममा वैदेशिक सहायता उपलब्ध नभएको कारणबाट कार्यान्वयन हुन नसकेको तथा सरकारी स्रोतबाट मात्र सञ्चालन भएका उदाहरण पनि देखिएका छन् । यसको सुधारका लागि समयमै गम्भीरतापूर्वक सोचिनुपर्ने देखियो ।**
- १४२.३ **वर्तमान बजेट प्रणालीअनुसार बजेट सञ्चालन गर्ने कार्यालयले एक उपशीर्षकको बचत रकम अर्को उपशीर्षकमा तथा एकभन्दा बढी उपशीर्षकको बचत रकम अर्को एक वा एकभन्दा बढी उपशीर्षकमा खर्च गर्ने गरेका उदाहरणहरू पनि देखिएका छन् । यस्तो अवस्थामा प्रायशः लेखाउत्तरदायी अधिकृतले जिम्मेवार व्यक्ति उपर आर्थिक कार्यविधि ऐनअनुसार आवश्यक कारबाही गर्नुको सट्टा बेरुजू नियमित गर्ने गरेको देखिन्छ । यस्ता कारबाहीले बजेट अनुशासन कायम हुन नसक्ने भएकाले यसतर्फ गम्भीरता दर्शाउनु जरुरी देखिएको छ ।**

१४३. **अख्तियारी** – मन्त्रिपरिषद्का नाममा विनियोजन भएको मन्त्रिपरिषद्का सदस्यहरूको पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधा खर्चको अख्तियारी अर्थ मन्त्रालयमा राख्ने र सोही मन्त्रालयबाट खर्च गर्ने गरेको छ । साविक प्रधानमन्त्रीको कार्यालय र मन्त्रिपरिषद्को सचिवालय एकीकृत गरी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय स्थापना भएको र एउटा शीर्षकमा विनियोजन भएको रकम एउटै कार्यालयबाट मात्र खर्च गर्ने व्यवस्था भएमा उक्त शीर्षक अन्तर्गतको समष्टिगत खर्च एकै ठाउँबाट देख्न सकिने हुँदा मन्त्रिपरिषद्का सदस्यहरूको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धी सम्पूर्ण खर्च सोही कार्यालयबाट हुने व्यवस्था हुनु उचित देखिन्छ ।
१४४. **आर्थिक विवरण** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४ उपदफा (२) मा लेखाउत्तरदायी अधिकृतले मातहत कार्यालय समेतको प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्पूर्ण आय-व्ययको केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरी पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कतिपय निकाय/मन्त्रालयहरूबाट कार्य सञ्चालन कोषतर्फको केन्द्रीयस्तरको आर्थिक विवरण पेश भएको छैन भने प्राविधिक सहायतातर्फको केन्द्रीयस्तरको आर्थिक विवरण कुनै पनि निकाय/मन्त्रालयबाट पेश भएको छैन । कानूनअनुसार सम्पूर्ण आय-व्ययको केन्द्रीयस्तरको आर्थिक विवरण पेश गर्नेतर्फ सम्बन्धित निकाय गम्भीर हुनु आवश्यक छ ।
१४५. **शोधभर्ना** – आन्तरिक स्रोतबाट आयोजना वा कार्यक्रमको खर्च व्यहोर्ने र पछि दाताको निर्देशिकाबमोजिम शोधभर्ना माग गर्ने प्रक्रिया विद्यमान रहनाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको अन्तमा शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकी रहने गरेको छ । दाताको मार्गदर्शन र निर्देशिकाको पालना गरेर मात्र खर्च गर्ने तथा यथासमयमै शोधभर्ना माग गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने र शोधभर्ना प्राप्त नभएको अवस्थामा त्यसको पूर्ण जवाफदेही सम्बन्धित कार्यालय/आयोजना प्रमुखले वहन गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउनुको साथै आवश्यक कारबाही गरी आयोजनाको शोधभर्ना लिन बाँकी हिसाब राफसाफ गर्नु जरुरी देखिएको व्यहोरा विगतका प्रतिवेदनहरूमा औल्याइएकोमा शोधभर्ना लिन बाँकी रकमको अनुपात घटेतापनि यसको सफल कार्यान्वयनको लागि अबै सक्रिय हुन आवश्यक देखिएको छ ।
१४६. **निरीक्षण एवं प्रतिवेदन** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ ले निरीक्षण गर्नुपर्ने विषयहरू र प्रतिवेदन प्राप्त गरी अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस सम्बन्धमा लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूले गम्भीरता दशाई दिने हो भने आर्थिक प्रशासन सक्षम एवं सुदृढ हुन मद्दत पुग्ने देखिन्छ । समग्रमा रेखदेख, निरीक्षण, अनुगमन एवं प्रतिवेदन प्राप्त गर्ने र ती प्रतिवेदनको समीक्षा गर्ने कार्यहरूको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर देखिएको छ ।
- तालुक निकायबाट मातहत कार्यालयहरूको रेखदेख, निरीक्षण र नियन्त्रण गर्ने एवं प्रतिवेदन प्राप्तिको माध्यमबाट अनुगमन गर्ने कार्य प्रभावकारी नहुनाले सालिन्दा उही प्रकारका बेरुजूरु दोहोरिँदै आउनुको साथै सरकारी कोषबाट बढी भुक्तानी दिने र सरकारी कोषमा घटी रकम दाखिला गर्ने गराउने जस्ता कमी कमजोरी पनि देखिएको छ ।
- लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूले मातहत कार्यालयहरूको रेखदेख, निरीक्षण, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने तथा प्रतिवेदन लिने कार्यलाई सुदृढ गरी त्यसका आधारमा अनुगमन गर्ने प्रभावकारी व्यवस्था गर्नु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमार्फत सुझाउ गरिएतापनि यसमा सम्बन्धित पक्ष अबै गम्भीर हुन आवश्यक छ ।
१४७. **वैदेशिक सहायता** – वैदेशिक सहायता नीति, २०५९ मा वैदेशिक सहायतालाई बजेटमा समावेश गरी त्यसको प्रयोग बजेट प्रक्रियामार्फत हुने व्यवस्था मिलाउने, वैदेशिक सहायता स्वीकार गर्दा त्यसका शर्तहरूको परीक्षण गर्ने, सम्पूर्ण वैदेशिक सहायता रकमलाई यस कार्यालयबाट लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने, लेखापरीक्षण प्रतिवेदन आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र तयार गरिने व्यहोरा उल्लेख छ । समग्र वैदेशिक सहायतालाई बजेटको परिधिभित्र ल्याई बजेटको माध्यमबाट मात्र प्राप्त र खर्च गर्ने व्यवस्था गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

दाताराष्ट्र, दातृसंस्था एवं अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग अर्थ मन्त्रालय बाहेक अन्य मन्त्रालय, संस्था, स्थानीय निकाय एवं गैरसरकारी संस्थाले समेत सम्भौता गरी सहायता लिने गरेबाट मुलुकमा भित्रिएका वैदेशिक सहायताको अद्यावधिक अवस्थाबारे अर्थ मन्त्रालय समेतलाई जानकारी नहुने स्थिति रहेको

छ । अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृति लिएर मात्र सम्भौता गर्ने व्यवस्था मिलाई सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरु सम्बद्ध मन्त्रालयहरुको कार्यक्रमसँग आवद्ध गरी त्यस्ता कार्यक्रमहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कन सम्बद्ध मन्त्रालयहरुले गर्ने र समग्र वैदेशिक सहायताको स्थिति अर्थ मन्त्रालयले तयार गर्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरुमा उल्लेख गरिएतापनि यसको सफल कार्यान्वयनको लागि अबै थप प्रयासको खाँचो रहेको छ ।

१४८. **वैदेशिक सहायताको लेखापरीक्षण** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम २८ मा वैदेशिक सहायता सम्बन्धी सम्भौता गर्नु अघि सम्बन्धित कार्यालयले लेखापरीक्षण सम्बन्धमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयको राय लिनुपर्ने व्यवस्था छ । त्यसै सन्दर्भमा वैदेशिक सहायतालाई बजेटको परिधिभित्र ल्याउने र लेखापरीक्षण गराउने सम्बन्धमा यस कार्यालयको नीति निम्नानुसार रहेको व्यहोरा अर्थ मन्त्रालयलाई जानकारी गराइएको छ:

- समग्र वैदेशिक सहायतालाई बजेटको परिधिभित्र ल्याउनुपर्ने,
- सबै किसिमका वैदेशिक सहायताको लेखापरीक्षण यस कार्यालयबाट गराउनुपर्ने,
- सो अनुसार गर्न नमिले दाता मुलुकको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था र नेपालको महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट संयुक्त रूपमा लेखापरीक्षण गराउने,
- संयुक्त लेखापरीक्षणको व्यवस्था व्यावहारिक नभएमा दाताले नियुक्ति गरेको लेखापरीक्षक र यस कार्यालयका कर्मचारीद्वारा संयुक्त रूपमा लेखापरीक्षण गराउने,
- त्यो पनि व्यावहारिक नलागेमा यस कार्यालय र दाताले अलग अलग लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउन पनि सकिने ।

उपर्युक्त व्यहोरा अर्थ मन्त्रालयलाई जानकारी गराउँदा पनि लेखापरीक्षण सम्बन्धमा सम्भौतामा स्पष्ट व्यवस्था नगर्ने, व्यावसायिक लेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण गराउने गरी सम्भौता गर्ने, व्यावसायिक लेखापरीक्षणबाट लेखापरीक्षण गराउने, दातृपक्षबाट मात्र लेखापरीक्षण गराउने जस्ता कमी कमजोरीहरु देखिएको हुँदा यसमा सम्बन्धित पक्ष गम्भीर हुन आवश्यक देखिएको छ ।

१४९. **लगानी हिसाब** – नेपाल सरकारले संगठित संस्थामा गरेको शेयर तथा ऋण लगानीको हिसाब अबै यथार्थ र दुरुस्त हुन सकेको पाइएन । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले दर्शाएको अङ्क र सम्बन्धित संस्थाहरुले दर्शाएको अङ्कका बीच अन्तर देखिएको छ । साँवा ब्याज प्राप्त हुनुपर्ने समयावधि तोकिएको तालिका तयार गरी त्यसका आधारमा असुली कार्य गर्ने प्रक्रियामा सुधार गर्दै आएकापनि अबै पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । त्यस्तै संस्थाबाट घोषित लाभांश असुल गर्ने कार्यमा पनि अबै सुधारको खाँचो देखिएको छ । अतः लगानीको हिसाब यथार्थ र दुरुस्त तुल्याउनुको साथै समयमै साँवा, ब्याज तथा लाभांश असुल गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

१५०. **परामर्श सेवा** – वैदेशिक सहायता नीति, २०५९ मा ऋण सहयोगको रकमबाट परामर्शदाता तथा विदेशी विशेषज्ञहरुको सेवामा हुने खर्चलाई कम गरिने व्यहोरा उल्लेख भएतापनि सोको सफल कार्यान्वयनको लागि थप प्रयास हुनु आवश्यक देखिएको छ । परामर्शदाताको छुनौट गर्ने प्रक्रिया, उपलब्ध गराउने पारिश्रमिक र सुविधा, दायित्व र जिम्मेवारीका सम्बन्धमा स्पष्ट निर्देशिका तर्जुमा गर्नु आवश्यक देखिएको व्यहोराको सुभाउ विगतका प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा सुभाउ कार्यान्वयनको अवस्था सन्तोषजनक पाइएन ।

१५१. **भेरिएसन**– आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ६३ मा कुल लागत अनुमानको आधारमा थप घट गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको छ भने नियम ७३ उपनियम (३) मा ठेक अङ्कको आधारमा थप घट गरी भेरिएसन आदेशद्वारा काम गराउनसक्ने व्यवस्था छ । भेरिएसन स्वीकृत गर्ने अधिकार पनि तोकिएको छ । एउटामा लागत अनुमानको आधारमा र अर्कोमा ठेक अङ्कको आधारमा भेरिएसन गर्नसक्ने व्यवस्था भएबाट द्विविधा परेको छ । त्यस्तै परामर्शदातालाई भेरिएसनबाट काम गराउने सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिएन । अतः यस सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था हुनु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरुमा उल्लेख गरिए तापनि स्पष्टता कायम गर्न अबै थप प्रयास हुनु जरुरी देखिएको छ ।

१५२. **कन्टिन्जेन्सी खर्च** – आयोजना सुरु भएदेखि प्रत्येक वर्ष कन्टिन्जेन्सीबाट भएका खर्चको अद्यावधिक अभिलेख राखी खर्चलाई नियमले तोकेको सीमाभित्र राख्नुको साथै सोबाट हुने खर्चको परिभाषा तथा व्याख्या स्पष्ट गरी तोकिएको प्रतिशतभन्दा बढी खर्च लेख्ने उपर कारबाही गर्ने व्यवस्था गर्नु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिए तापनि यसमा सुधार हुन बाँकी देखिएको छ ।
१५३. **प्रोभिजनल सम** – प्रोभिजनल सम अन्तर्गत समावेश गर्ने आइटमबारे स्पष्ट नीति तथा मार्गदर्शन तयार नगरिएकोले निर्माण कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा बीमा प्रिमियम, सवारीसाधन मर्मत तथा आपूर्ति, कार्यालय भवन मर्मत आदिको लागि प्रोभिजनल सममा एकमुष्ट रकम व्यवस्था गर्ने, सो रकमबाट सवारीसाधन खरिद लगायतका खर्च गर्ने गरेको छ । यस्ता सामग्री आपूर्तिको लागि छुट्टै खर्चका शीर्षकमा पनि रकम विनियोजन हुने गर्दछ । निर्माण कार्यका ठेकेदारमार्फत सामान आपूर्ति गराउँदा शिरोभार खर्चको थप दायित्व पर्ने हुन्छ । अतः प्रोभिजनल सममा समावेश गर्ने आइटम र रकमबारे स्पष्ट नीति तयार गरी यसमा प्रभावकारी नियन्त्रणको व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरिएतापनि यसमा अझ थप सुधारको खाँचो देखिएको छ ।
१५४. **सडक खन्ने धरौटी** – खानेपानी, ढल, टेलिफोन र विद्युतलाइन विस्तार तथा मर्मत सम्भारको लागि कालोपत्रे सडक खन्ने व्यक्ति तथा संस्थाहरूबाट सडक कार्यालयहरूले आवश्यक धरौटी लिने गरेतापनि यसरी लिएको धरौटीबाट तोकिएको सडक मर्मत नगरी धरौटी अन्यत्र खर्च गर्ने, धेरैपछि मात्र मर्मतको काम गर्ने गरेको देखिएको छ । सडक खन्न अनुमति दिँदा धरौटी लिने गरेबाट सरकारलाई मर्मतको दायित्व नपर्ने अवस्थामा खनिएको सडक समयमै मर्मत गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
१५५. **प्रतिस्पर्धा** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावलीले मालसामान आपूर्ति, सार्वजनिक निर्माण, मर्मत सम्भार वा सुधार गर्ने ढुवानी सम्बन्धी कार्य गर्ने तथा परामर्श सेवा प्राप्त गर्नेबारेमा सोफै गर्न गराउन सक्ने, सिलबन्दी दरभाउपत्रको माध्यमबाट गराउने र बोलपत्रको माध्यमबाट गराउनेबारेमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । सरकारी कार्यालयहरूमा बोलपत्रको सट्टा सिलबन्दी दरभाउपत्र, सिलबन्दी दरभाउपत्रको सट्टा सोफै कार्य गरे गराएको देखिएको छ । प्रतिस्पर्धालाई सीमित गर्नाले मालसामान प्राप्ति, सार्वजनिक निर्माण, मर्मत सुधार र सम्भार सम्बन्धी कार्यहरू मितव्ययी नहुने देखिन्छ । नियमावलीको उपर्युक्त व्यवस्था पालना नगरेको व्यहोरा लेखापरीक्षणले दर्शाएपछि जिम्मेवार व्यक्तिहरू उपर कारबाही गर्नुको सट्टा अधिकांशले कारबाही नगरी नियमित गरिदिने प्रचलन रहेको छ । अतः नियमावलीको व्यवस्था पालना नगरी प्रतिस्पर्धालाई सीमित तुल्याउने कार्यलाई निरुत्साहित गर्नुपर्दछ ।
१५६. **तलबी प्रतिवेदन** – निजामती सेवा ऐनको दफा ७ख (२) र (३) ले काठमाडौं उपत्यकाभित्रका कार्यालयहरूले निजामती किताबखाना र जिल्लास्थित कार्यालयहरूले सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट तलबी प्रतिवेदन पास नगराई तलब खुवाउन नहुने र पास नगराई खुवाएमा त्यस्तो तलब भत्ता र अन्य सुविधाबापतको रकम नियुक्ति गर्ने पदाधिकारीबाट सरकारी बाँकी सरह असुल गर्ने व्यवस्था गरेतापनि प्रतिवेदन पास नगराई तलब भत्ता खर्च लेख्ने प्रचलन रहेको छ । ऐन नियमको तर्जुमा र कार्यान्वयन सम्बन्धमा यसको कार्यान्वयन पक्षको व्यावहारिकता उपर समय समयमा पुनरावलोकन गरी यसबाट देखिएका समस्याको निराकरणको लागि समयमै सरकारको गम्भीर ध्यान पुग्नु आवश्यक देखिन्छ ।
१५७. **काज** – निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८क.को उपदफा (१) मा निजामती कर्मचारीलाई वर्षमा ३ महिनाभन्दा बढी काज खटाउन नपाइने, खटाएमा निजले खाइपाई आएको तलब, भत्ता लगायतका रकम काज खटाउनेबाट असुल गरिने व्यवस्था छ । विभिन्न कारण जनाई तोकिएको अवधिभन्दा बढी काज खटाई कार्य गराएको देखिएको छ । यस प्रकार कानूनको पालना हुन नसकेको सम्बन्धमा सम्बन्धित पक्ष गम्भीर हुनु जरुरी देखिएको छ ।
१५८. **मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ले दर्ता भएको व्यक्तिले वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्रापकलाई तोकिएको ढाँचामा बीजक दिनुपर्ने, दर्ता नभएको व्यक्तिले कर असुल गर्न नहुने व्यवस्था गरेको छ । नियमावली, २०५३ ले बीजकको ढाँचा तोक्नुको साथै मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानीको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई दिनुपर्ने व्यवस्था गरे तापनि दर्ता नभई कर असुल गर्ने, दर्ता भएकाले

- तोकिएको ढाँचामा बीजक जारी नगर्ने तथा मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानीको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई नदिने जस्ता कमी कमजोरीहरू देखिएका छन् । यस प्रकार कानूनअनुसार दर्ता नभएका र तोकिएको ढाँचामा बीजक जारी नगर्नेलाई भुक्तानी दिने तथा कर भुक्तानीको जानकारी आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई नदिने प्रक्रिया बन्द गर्न कानूनअनुसार कारबाही गर्नु गराउनु आवश्यक देखिएको छ ।
१५९. **निर्माण ठेकामार्फत सवारीसाधन** – सवारीसाधन खरिदका लागि छुट्टै खर्च शीर्षकमा रकम विनियोजन हुने गरेको छ । यसरी छुट्टै रकम विनियोजन नभएको अवस्थामा निर्माण कार्यको बोलपत्रमा इन्जिनियर्स फ्यासिलिटी अन्तर्गत सवारीसाधन आपूर्ति गर्नुपर्ने इकाई समावेश गरी निर्माण कार्यका ठेकेदारमार्फत सवारीसाधन आपूर्ति गराउने गरेको देखिएको छ । सरकारले गाडी खरिद कार्य न्यून गर्दै जाने नीति लिए पश्चात् यसप्रकार निर्माण कार्यको ठेक्का बिल अन्तर्गत सवारीसाधन आपूर्ति गराउने प्रचलन बढ्दै गएको छ । यसको अतिरिक्त निर्माण कार्यका ठेकेदारमार्फत समेत सवारीसाधन भाडामा लिई प्रयोग गर्ने गरेको पनि देखिएको छ । यसले एकातर्फ नीति विपरीत अधिक संख्यामा सवारीसाधन खरिद हुने अवस्था छ भने अर्कोतर्फ सार्वजनिक निर्माण सुधारको बजेटबाट गाडी खरिद तथा भाडामा खर्च हुने गरेको छ । यसबाट कार्यक्रमको लागत समेत बढी पर्ने हुँदा यसतर्फ सम्बन्धित निकायको ध्यान जानु जरुरी देखिएको छ ।
१६०. **बेरू र सम्परीक्षण** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १५० अनुरूप गठित बेरू फछ्यौट मूल्याङ्कन र अनुगमन समितिले पुरानो बेरू फछ्यौट गराउने सम्बन्धमा देखाएका सक्रियता एवं लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूको निरन्तर प्रयास हुँदाहुँदै पनि बेरूमा वृद्धि भएको छ । यस कार्यालयका तर्फबाट बेरू सम्परीक्षण गर्ने कार्य वर्षभरि नै गर्ने गरिएको छ । बेरू फछ्यौट तथा सम्परीक्षणमा प्रयास हुँदाहुँदै पनि वृद्धि भएको बेरूको परिमाण सबैको चिन्ताको विषय बन्न पुगेको छ । बेरूको परिमाण न्यून गर्नका लागि खास गरी निम्न उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिन्छः
- १६०.१ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन नियमहरूमा समसामयिक सुधार गरी कार्यान्वयन विधि स्पष्ट र सरल बनाइनु आवश्यक छ ।
- १६०.२ लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूले बेरू नियमित गर्ने कुरामा मात्र जोड नदिई अनियमित कारोबार गर्ने जिम्मेवार व्यक्ति उपर कानूनअनुसार कारबाही गरी गराई नियमित गर्ने नीति अवलम्बन गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।
- १६०.३ सरकारी कोषबाट बढी भुक्तानी लिएर दिएको वा सरकारी कोषमा घटी रकम दाखिला गरे गराएको सम्बन्धमा लिने दिने तथा घटी दाखिला गर्ने गराउने दुबै पक्षलाई कानूनअनुसार थप शुल्क वा जरिबाना असुल गर्ने र बेरूको गम्भीरतालाई ध्यानमा राखी आवश्यक कारबाही समेत गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- १६०.४ तोकिएको समयावधिभित्र बेरूहरू असुल फछ्यौट गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा पालना गर्नु गराउनुपर्दछ ।
- १६०.५ चालू वर्षको बेरू फछ्यौट गर्ने गराउनेतर्फ पनि सम्बन्धित पक्ष बढी गम्भीर हुनु जरुरी देखिएको छ ।
- १६०.६ लेखापरीक्षणका क्रममा आवश्यक प्रमाण कागजात उपलब्ध गराउने व्यवस्था भएमा बेरू उठ्ने क्रम नै घट्ने हुन्छ । यसको साथै बेरूले खोजेका प्रमाणहरू सङ्कलन गरी बेरू फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउने कार्यमा सक्रिय हुनु जरुरी देखिएको छ ।
- १६०.७ पेशकी बाँकीको अद्यावधिक केन्द्रीय लगत राखी लेखापरीक्षण गराउने व्यवस्था भएमा म्याद ननाघेको पेशकी रकम बेरू कायम नगर्नेतर्फ कारबाही गर्न सकिने हुँदा यसतर्फ सम्बन्धित पक्षको ध्यान जानु आवश्यक छ ।
- १६०.८ असुल गर्नुपर्ने बेरू रकम सम्बन्धित कार्यालयले एक वर्षभित्र पटक पटक कारबाही गर्दा पनि असुल गर्न नसकेमा यस्तो रकम केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा लगत कस्त पठाउनुपर्ने व्यवस्था भएतापनि नगण्य रूपमा मात्र यस्ता बेरूको लगत केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा पठाउने कार्य भएको छ । यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित पक्ष गम्भीर हुनुपर्ने देखिन्छ ।

- १६०.९ अन्य संस्थातर्फको बेरूजू फछ्यौटको प्रगति स्थितिको पनि अनुगमन गर्नुपर्ने व्यहोराको सुभाउ गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भए अनुरूप यो वर्षदेखि बेरूजू फछ्यौट अनुगमन समितिबाट अनुगमन हुने गरेको छ । यसले गर्दा फछ्यौटको स्तर केही बढेको देखिए तापनि यो वर्षसम्म फछ्यौट गर्न बाँकी बेरूजू रु.२४ अरब ४५ करोड ७६ लाख ८८ हजार पुगेको छ । यस सम्बन्धमा सरकारी कार्यालयतर्फका बेरूजूमा जस्तै फछ्यौट गर्ने गराउने कार्यको अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा अघि बढाउन सम्बन्धित पक्ष अझै गम्भीर हुनुपर्ने देखिन्छ ।
१६१. **पेशकी** – पेशकी बाँकीको रकम यो वर्षसम्म रु.८ अरब ११ करोड ६ लाख ७६ हजार रहेको छ । पेशकी फछ्यौटको स्तर वृद्धि गरी पेशकी बाँकीको अनुपात घटाउन पुरानो पेशकी तरताकेता गरी फछ्यौट गराउनुको साथै नयाँ पेशकीमा नियन्त्रण गर्नु जरुरी देखिएको छ । यसको साथै पेशकीको केन्द्रीय लगत राखी अद्यावधिक पेशकीको आर्थिक विवरण तयार गरी लेखापरीक्षण गराउने व्यवस्था गर्नुको अतिरिक्त पेशकीलाई खर्च लेख्ने हालको प्रक्रियामा सुधार गर्नेतर्फ पनि सम्बन्धित पक्षको ध्यान जानु जरुरी देखिएको छ ।
१६२. **हवाई टिकट** – संवैधानिक निकाय लगायतका अन्य विभिन्न विशिष्ट उच्चपदस्थ पदाधिकारीहरूलाई सरकारी कामको सिलसिलामा नेपाल राज्यबाहिर भ्रमण गर्दा सम्बन्धित ऐन, नियम र निर्णयमा व्यवस्था भए अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय हवाई उडानमा विजिनेस क्लासको टिकट खर्च दिने गरिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय हवाई उडानमा विजिनेस क्लासको खर्च इकोनोमी क्लासभन्दा दोब्बर वा सोभन्दा पनि बढी हुने तर ती दुई टिकटबाट प्राप्त हुने सेवामा खासै अन्तर नहुने देखिन्छ । यसरी सेवामा सामान्य फरक र मूल्यमा अत्यधिक फरक हुने अवस्था र मितव्ययिता गर्नुपर्ने हालको अपरिहार्यताको कारण नेपाल सरकारले व्यहोर्ने खर्चबाट अन्तर्राष्ट्रिय उडानमा जानु पर्दा सम्पूर्ण पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूले इकोनोमी क्लासकै हवाई टिकट लिने गर्नु उचित हुने देखिन्छ । संवेदनशीलता र औचित्यको आधारमा आवश्यक भएमा सरकारको निर्णयबाट विजिनेस क्लासको हवाई टिकट प्रदान गर्न सक्ने नै हुँदा सो बाहेक अन्य अवस्थामा इकोनोमी क्लासको टिकट खर्च नै उपलब्ध गराउन आवश्यक व्यवस्था हुनुपर्ने व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरेतापनि स्थितिमा सुधार भएको नदेखिएकोले यसमा सम्बन्धित पक्ष गम्भीर भई आवश्यक सुधार गर्नु जरुरी देखिएको छ ।
१६३. **प्रदूषण शुल्क** – आर्थिक ऐन, २०५३ ले सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको मितिदेखि लागू हुने गरी काठमाडौं उपत्यकाभित्र बिक्री वितरण हुने पेट्रोल, मट्टीतेल र डिजेलमा प्रतिलिटर ५० पैसाका दरले प्रदूषण शुल्क लगाई असुल गर्ने र सो रकम छुट्टै कोषमा जम्मा गरी वातावरण संरक्षणका लागि प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने कार्यमा खर्च गर्ने व्यवस्था गरेकोमा त्यसपछिका आर्थिक ऐन तथा अध्यादेशले यसलाई निरन्तरता दिएतापनि हालसम्म लागू हुने मिति नतोकिएबाट असुल भएको छैन । यस प्रकार लामो समयसम्म वर्ष-वर्षका आर्थिक ऐनमा व्यवस्था गर्ने तर सो व्यवस्था लागू हुने मिति नतोकिनुलाई उचित मान्न सकिएन ।
१६४. **बिरङ्ग चुल्हो** – विद्युत सेवा उपलब्ध भएका नेपाली सेनाका सम्पूर्ण इकाईहरूमा एक आपूर्तकबाट बिरङ्ग चुल्हो प्रयोग गर्न मन्त्रपरिषदबाट २०५६।१।३ मा निर्णय भए अनुरूप मट्टीतेलबाट सञ्चालन हुने सो चुल्हो प्रयोग गर्ने निर्णय गरी चुल्होको मर्मत कार्य समेत ठेकेदारबाट गराउँदै आएको छ । सैनिक व्यापारिकभित्रको चुल्हो ठेकेदारको अधीनमा रहनु, प्रतिस्पर्धा बेगर लगातार एकै कम्पनीबाट सेवा लिनु तथा यसको विकल्पको खोजी नहुनुलाई उचित मान्न सकिएन ।
१६५. **सञ्चालक फरार** – सर्वसाधारण सदस्यबाट शेयर र निक्षेप सङ्कलन गरी सहकारी संस्था सञ्चालन गर्ने सञ्चालकमध्ये २०५५ देखि २०६१ सम्ममा ९६ सहकारी संस्था बन्द गरी सञ्चालक फरार रहेका छन् । सोमध्ये ६० संस्थाका सञ्चालकहरूले शेयर र निक्षेप गरी रु.२५ करोड १४ लाख हिनामिना गरेको जानकारी प्राप्त भएको छ भने बाँकी ३६ ले हिनामिना गरेको रकमसम्म पनि स्पष्ट हुन सकेको छैन । फरार रहेका सहकारी संस्थाका सञ्चालकहरूलाई कारबाही गर्ने अधिकार सहकारी ऐन, २०४८ ले सहकारी विभागलाई प्रदान नगरेको कारण विभागका तर्फबाट कारबाही गर्न कानूनी समस्या परेको जानकारी प्राप्त भएको छ । उक्त विभाग स्वयंले कारबाही गर्ने अख्तियारी नभएतापनि सार्वजनिक धन सम्पत्ति हानि नोक्सानी गर्नेलाई प्रचलित अन्य कानूनले कारबाही गर्न सकिनेमा विभाग मौन रहनु उचित देखिँदैन ।

१६६. **गुणस्तर** – स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय मातहतका विभाग/कार्यालयहरूले औषधि तथा औजार उपकरण खरिद गर्न आपूर्तिकसँग भएका सम्झौतामा औषधि तथा औजार उपकरण गुणस्तरयुक्त भएको निश्चित गरी तोकिएको प्राविधिक कर्मचारी तथा संस्थाले लिखित प्रतिवेदन पेश गरेपछि मात्र भुक्तानी दिने शर्त रहेको देखिन्छ। विदेशबाट आयात हुने औषधिको उत्पादन प्रक्रियाको निरीक्षण गरी गुणस्तर हेर्न तथा स्वदेशमा औषधि सम्बन्धी व्यवसायलाई नियमन गर्न औषधि व्यवस्था विभाग पनि रहेको छ। विभाग तथा मातहतका कार्यालयबाट प्रतिवर्ष करोडौंको औषधि तथा उपकरण खरिद हुने गरेको छ। बोलपत्र, दरभाउपत्रको माध्यमद्वारा प्राप्त भएका औषधि तथा औजार उपकरणहरू गुणस्तर परीक्षण नगराई भुक्तानी दिएको तथा परीक्षण गराएकोमा पनि तत्काल व्यक्ति तोकिएको विधिसम्म पूरा गर्ने गरी परीक्षण गराएको देखियो।

जन स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने औषधि, औजार उपकरणजस्ता संवेदनशील वस्तुमा पनि गुणस्तर परीक्षण एवं नियन्त्रणको व्यवस्था प्रभावकारी नभएको सम्बन्धमा सम्बन्धित पक्ष गम्भीर हुनुपर्ने देखियो।

१६७. **ब्याज** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ९३(क) मा ठेकेदारले बिल पेश गरेको ३० दिनभित्र जाँच गरी भुक्तानी दिनुपर्ने, सो म्याद नाघी अर्को ३० दिनभित्र पनि भुक्तानी नदिएमा वार्षिक १० प्रतिशतका दरले ब्याज समेत भुक्तानी दिनुपर्ने व्यवस्था छ। ठेकापट्टा भइसकेका कामको लागि बजेट व्यवस्था नभएको कारण जनाई यो वर्ष पुल निर्माण कार्यका ठेकेदारलाई रु.७५ लाख ३ हजार ब्याज भुक्तानी दिएको देखियो। यस प्रकारको स्थिति आउन नदिन सम्झौता भइसकेका काम निरन्तर रूपमा गर्ने गरी वार्षिक कार्यक्रम तय गर्ने एवं आवश्यक बजेट व्यवस्था गर्ने विषयमा सम्बन्धित पक्ष गम्भीर हुनु आवश्यक देखिएको छ।

१६८. **सवारीसाधन भाडा** – सडक संजाल विकास आयोजनाका ८ सवारीसाधन अन्य निकायले प्रयोग गरिहेका छन् भने आयोजनाका लागि २१ सवारीसाधन ५०४ भेहिकल महिनाका लागि रु.३ करोड ५४ लाख ५६ हजारमा विभिन्न निर्माण कार्यका ठेकेदारसँग भाडामा लिने गरी सम्झौता भएको देखियो। आयोजनाका सवारीसाधन अन्यत्र दिई आफूलाई आवश्यक पर्ने सवारी भाडामा लिँदा थप आर्थिक दायित्व सिर्जना हुने अवस्थालाई दृष्टिगत गरी अन्यत्र दिएका सवारीसाधन फिर्ता प्राप्त गरी सञ्चालन गर्न तालुक निकायले समेत ध्यान दिनु जरुरी देखिएको छ।

१६९. **काठ दाउरा सङ्कलन** – जिल्ला वन कार्यालयहरूमा वार्षिक कार्य योजनाबमोजिम राष्ट्रिय वन क्षेत्रबाट फिक्न सकिने ढलापडा, सुखडखडा तथा दरियाबुर्दीबाट प्राप्त काठ दाउरा समेत सङ्कलन र घाटगद्दी गर्दा लाग्ने खर्चको स्रोत यकिन भएको देखिएन। केही जिल्ला वन कार्यालयले विनियोजित बजेटबाट, केहीले दातृसंस्थाले उपलब्ध गराएको चक्रीय कोषको रकमबाट, केहीले धरौटीबाट, केहीले जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिको मौज्जातबाट, केहीले ठेकेदारद्वारा र केहीले वन प्राविधिकबाट अमानतमा सङ्कलन गराई काठ दाउरा विक्रीबाट प्राप्त रकमबाट शोधभर्ना दिएको देखियो। यो वर्ष यस्तो कार्यमा रु.१ करोड ६१ लाख ९९ हजार खर्च भएको छ। नियमित रूपमा गरिने आवश्यक खर्चमा विविधता रहनु उपयुक्त नहुने हुँदा काठ दाउरा सङ्कलन र सो कार्यका लागि लाग्ने खर्चका सम्बन्धमा एकरूपता ल्याउनेतर्फ सम्बन्धित पक्षको ध्यान जानु आवश्यक छ।

१७०. **दोहोरो निकासा** – जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूबाट प्राथमिक तथा निम्न माध्यमिक विद्यालयहरूका शिक्षक शिक्षिकाहरूको तलब, भत्ता, मसलन्द जस्ता खर्च दोहोरो तथा दरबन्दी बेगर विद्यालयहरूलाई बढी निकासा दिएको व्यहोरा लेखापरीक्षणले औल्याएपछि रकम असुल गरी दाखिला गर्ने गरेको देखिएका व्यहोरा विगत वर्षहरूका प्रतिवेदनमा औल्याइएतापनि यो क्रम रोकिएको छैन। यस प्रकार बेतलबी बिदा, अवकाश, राजीनामा तथा मृत्यु भई खाली भएका शिक्षक, शिक्षिकाहरूको तलब, भत्ताबापत चौमासिक निकासा दिई आवश्यकताभन्दा बढी र दोहोरो निकासा दिने गरेको सम्बन्धमा सम्बन्धित पक्ष गम्भीर भई आवश्यक कारवाही गर्नुपर्ने देखियो।

□ राजस्वतर्फ

राजस्व प्रशासनलाई सुदृढ एवं सक्षम बनाउनका लागि विगतमा दिइएका सुझावहरू क्रमशः कार्यान्वयन भएका छन्। यसबाट राजस्व प्रशासनमा सुधारका संकेतहरू देखिनको साथै राजस्व असुलीमा वृद्धि भएको छ। सुधार एउटा निरन्तर प्रक्रिया हो। राजस्व बढाउने प्रयोजनको लागि समग्रमा राजस्व प्रशासनमा अझै सुधार हुनु आवश्यक देखिएकोले सोका लागि निम्नानुसार सुझाव प्रस्तुत गरिएको छः

१७१. **केन्द्रीय हिसाब** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले नेपाल राष्ट्र बैङ्कको हिसाबअनुसार रु.७० अरब १२ करोड २७ लाख ४२ हजार राजस्व असुल भई सञ्चित कोष दाखिला भएको देखाएको छ । लेखापरीक्षण भएसम्मको आधारमा रु.६८ अरब १५ करोड ४८ लाख ९१ हजारमात्रको हिसाब पेश भएवाट रु.१ अरब ९६ करोड ७८ लाख ५१ हजार फरक परेको छ । फरक परेका रकमको हिसाब मिलान गरी लेखापरीक्षण गराउनेतर्फ सम्बन्धित पक्ष गम्भीर हुनु आवश्यक देखियो ।
१७२. **राजस्व बक्यौता** – प्रचलित कानूनअनुरूप दाखिला गर्नुपर्ने राजस्व कानूनले तोकेको अवधिभित्र दाखिला नगर्ने व्यक्तिको कारोबार एवं चल अचल सम्पत्ति रोक्का गरी असुल गर्न सकिने व्यवस्था रहेतापनि सोअनुसार कारवाही नगर्नाले २०६१/६२ सम्म बक्यौता अङ्क रु.२८ अरब ९९ करोड ७९ लाख २५ हजार पुगेको छ ।
ऐन नियमले बक्यौता राजस्व असुल गर्ने सम्बन्धमा गरेको व्यवस्था अनुरूप समयमै कारवाही नगर्ने हो भने समय बित्दै जाँदा करदाता अस्तित्वमा नरहने, कर तिर्ने क्षमता घट्ने र राजस्व कार्यालयहरूको समय समयमा हुने एकीकरण तथा विभाजनको कारणबाट कागजात तथा अभिलेख हराई वा नासिई बक्यौता राख्ने उपर कानूनी कारवाही समेत गर्न नसकिने भई राजस्व लोप हुने स्थिति आइपर्ने हुँदा यस सम्बन्धमा सम्बद्ध निकाय गम्भीर हुनु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरिए अनुरूप केही सुधार भएतापनि अझ थप प्रयासको खाँचो देखिएको छ ।
१७३. **राजस्व लेखाङ्कन** – कानूनद्वारा लगाइएका कर दस्तुर, शुल्क आदि राजस्वका रूपमा सङ्कलन हुने रकमहरू राजस्व लेखामा लेखाङ्कन गरी लेखापरीक्षण गराउने दायित्व सम्बन्धित कार्यालयको हो । टेलिफोन जडान गर्ने ग्राहकसित टेलिफोन स्वामित्व शुल्कबापत रु.१ हजार ५०० का दरले र अग्रिम भुक्तानी हुने (प्रिपेड) मोबाइलको सिमकार्डमा रु.५० र रिचार्ज कार्डमा मूल्यको २ प्रतिशतका दरले टेलिफोन स्वामित्व शुल्क असुल गरिने व्यवस्था आर्थिक अध्यादेशले गरेको छ । सो अनुरूप असुल भएको रकम लेखामा आमदानी गर्ने, आर्थिक विवरणमा समावेश गर्ने तथा लेखापरीक्षण गराउने जस्ता कार्य गरेको छैन । कानूनअनुसार असुल भएका शुल्कको लेखाङ्कन एवं लेखापरीक्षण नगराउने प्रक्रियाको अन्त हुनुपर्दछ ।
१७४. **राजस्व लगत** – करदाताले पेशगरेका आय विवरण एवं कारोबारको आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट परीक्षण एवं छानबिन हुँदा कर, शुल्क र जरिवानाको दायित्व बढ्न गई थप असुल गर्नुपर्ने देखिएमा त्यस्तो रकम दाखिला गर्न सम्बन्धित करदातालाई पत्र लेखी असुल गर्नुपर्ने ठहर भएको रकम असुल गर्ने प्रयोजनका लागि राजस्व लगत (माग किताब) मा चढाइन्छ । यही लगतका आधारमा राजस्व बक्यौता असुल गर्ने कार्य हुन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूमा अन्य कार्यालयबाट सरी आएका राजस्व बक्यौताको करदातागत लगत नराखेको, कार्यालयमा रहेका यस्ता लगत हराउने, च्यातिने र नासिने अवस्था देखिएको छ । करदाताबाट असुल गर्न बाँकी विभिन्न आर्थिक वर्षको रकम एकमुष्ट देखिने गरी करदातागत बक्यौता लगत कार्यालयमा रहेको देखिएन ।
त्यस्तै कार्यालयमा प्राप्त राजस्व दाखिला भौचर अनुसारको रकम राजस्व लेखा तथा आर्थिक विवरणमा समावेश नगरेको, असुल गर्न बाँकी राजस्वको लगत कार्यालयमा उपलब्ध नभएको अवस्था पनि देखिएको छ । राजस्वको लेखा तथा लगत अद्यावधिक गरी नराखेको अवस्थामा असुल हुनुपर्ने राजस्व लोप हुने हुँदा आवश्यक छानबिन गरी राजस्वको लेखा तयार नगर्ने र लगत हराउने उपर कारवाही गर्नुको साथै अद्यावधिक रूपमा लगत खडा गरी गराई राजस्व असुल गर्नुपर्ने देखियो ।
१७५. **सूचना तथा तथ्याङ्क** – करदाताहरूको कारोबार सम्बन्धी सूचना तथा जानकारीको तथ्याङ्कीय आधार राजस्व प्रशासन गर्ने कार्यालयहरूले तयार गरेमा त्यसबाट आय विवरणहरूको छानबिन गर्नमा सहयोग पुग्नुको साथै राजस्व असुलीमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ । सो बाहेक करदाताहरूले पेश गरेको वित्तीय विवरण, तत्सम्बन्धी अनुसूचीहरू, खरिद तथा बिक्रीको विवरण नै अन्य करदाताको कारोबारको सूचना तथा जानकारीको प्रमुख स्रोत हो । अधिकांश करदाताले खुलाउनुपर्ने सूचना नखुलाउने र खुलाएकोमा पनि एक आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सम्बन्धित अन्य कार्यालयहरूलाई सम्प्रेषण गर्ने गरेको देखिएन । त्यस्तै करदाताले पेश गर्नुपर्ने कारोबार सम्बन्धी विवरण र खुलाउनुपर्ने सूचना नखुलाएको अवस्थामा पनि आय विवरण यथास्थितिमा फछ्यौट गर्ने गरेको देखियो । करदाताको कारोबार सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त गरे

पनि सो तथ्याङ्कलाई राजस्वमा रूपान्तरण गर्न सकिने हुँदा तथ्याङ्कको आधार खडा गरी उपयोगमा ल्याउनेतर्फ ध्यान जानु आवश्यक छ ।

नेपाल राष्ट्र बैङ्क, बीमा समिति, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, सडक विभाग, धितोपत्र बोर्ड, पर्यटन विभाग, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणजस्ता नियमनकारी संस्थाहरूमा करदाताहरूले अनिवार्य रूपमा पेश गर्नुपर्ने कारोबार सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कहरूको अध्ययनबाट आय विवरणको छानबिन गर्नमा सहयोग पुग्ने हुँदा ती संस्थाबाट तथ्याङ्क प्राप्त गरी विश्लेषण गर्ने र सो समेतलाई राजस्व असुलीमा उपयोग गर्नेतर्फ थप प्रयास गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

१७६. **भौचर भिडान** – कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूले बैङ्क दाखिला भएको राजस्व सम्बन्धमा बैङ्क तथा कार्यालयबीच भौचर भिडान गर्नुपर्ने व्यवस्था रहे तापनि पूर्ण रूपमा भौचर भिडान हुन सकेको छैन । भिडान हुन बाँकीको अद्यावधिक हिसाब तयार नभएको र यस वर्षको कारोबारमध्ये ४.८१ प्रतिशत राजस्वको भौचर भिडान हुन बाँकी देखिएको छ । बैङ्कले देखाएको असुली र कार्यालयले देखाएको असुली भिडान गरी भिडान हुन नसकेमा हिसाब मिलान विवरण तयार गरी यकिन गर्नुपर्दछ ।

१७७. **शुल्क निर्धारण** – चालू वर्षमै किस्ताबन्दीमा आयकर दाखिला गर्नुपर्ने दायित्व भएका करदाताले पहिलो कर किस्ता रकम बुझाउनुपर्ने मितिभित्र सो वर्षका लागि सम्बन्धित व्यक्तिको निर्धारण योग्य आय तथा करयोग्य आयको अनुमान उल्लेख गरी विवरण पेश गर्नुपर्ने, प्रत्येक व्यक्तिले आय वर्ष समाप्त भएको तीन महिनाभित्र आय विवरण पेश गर्नुपर्ने, सोअनुसार विवरण पेश नगरेमा निर्धारण योग्य आय रकमको ०.१ प्रतिशत प्रतिवर्षका दरले हुने रकम वा एक हजार रुपैयाँ प्रतिवर्षका दरले हुने रकममध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम शुल्क लाग्ने व्यवस्था छ । अनुमानित आय विवरण दाखिला नगरेको, आय विवरण ढिला दाखिला गरेको, समयमा कर दाखिला नगरेको आदि कारणबाट लाग्ने शुल्क र ब्याज निर्धारण गर्न विवरणको सामान्य परीक्षणबाट पनि सकिनेमा पूर्ण कर परीक्षणमा नपरेका करदाताको शुल्क र ब्याज निर्धारण नभएबाट असुल हुनुपर्ने राजस्वमा कमी आएको छ । कानून अनुसार लाग्ने शुल्क र ब्याज असुल गर्न सम्बन्धित निकाय गम्भीर हुनु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत वर्षको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा यो वर्षदेखि दाखिला भएको आय विवरणको सामान्य परीक्षण (न्यापिड अडिट) गरी छुट भएको राजस्व असुल गर्ने कार्यको सुरु भएतापनि यसमा अझ सक्रिय हुनु आवश्यक देखिएको छ ।

१७८. **कर निर्धारण** – करदाताले आफ्नो कर निर्धारण गरी पेश गरेका र संशय कर निर्धारण भएका व्यक्तिको करको दायित्व आयकर ऐन, २०५८ को उद्देश्य बमोजिम न्यायोचित आधारमा समायोजन गर्न आय विवरण पेश गरेको मिति वा संशय कर निर्धारण भएको सूचना दिएको मितिले चार वर्षभित्र संशोधित कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष दर्ता भएको आय विवरणमध्ये १.६५ प्रतिशत आय विवरणको कार्यालयबाट कर परीक्षण हुँदा रु.३७ करोड ५३ लाख १५ हजार (कुल आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि कर असुली रकमको १.२८ प्रतिशत) थप राजस्व असुल गर्नुपर्ने गरी कर निर्धारण भएको देखियो । करदाताले पेश गरेको सबै आय विवरण छानबिन गरी फछ्यौट गर्नुपर्ने बाध्यता नरहे तापनि राजस्व जोखिम रहेको कारोबार पत्ता लगाई छानबिनको दायरा बढाउनु आवश्यक देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख भएतापनि यसमा अझ सुधारको खाँचो देखिएको छ ।

यसैगरी आयकर ऐन, २०३१ अनुसार पेश भएका मध्ये फछ्यौट हुन बाँकी विवरण पनि छानबिन गरी फछ्यौट गर्नु गराउनुपर्ने देखियो ।

१७९. **जर्ती** – अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३ मा मदिरा उद्योगको मौज्जात मदिरा वाष्पीकरण, दुर्वोधीकरण, चुहावट वा बोटलमा मदिरा भर्दा कमी हुन आएमा कमी हुनाको कारण समेत खोली मिनाहाका लागि अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष पेश गर्नुपर्ने, उल्लेखित कारण मनासिब देखिएमा २ प्रतिशतसम्म अन्तःशुल्क अधिकृतले मिनाहा दिन सक्ने, सोभन्दा बढी भएमा विभागमा सिफारिस गर्नुपर्ने र सिफारिस समेतका आधारमा विभागले मिनाहा दिनसक्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै वियर उद्योगले प्रयोग गर्ने बिको (क्राउन कर्क) टुटफुट भएमा पनि ४ प्रतिशतसम्म अन्तःशुल्क अधिकृतले र सोभन्दा बढी भएमा विभागले मिनाहा दिनसक्ने व्यवस्था छ । उद्योगहरूले जर्ती एवं नोक्सानी भएको व्यहोरा दर्शाई मिनाहा माग गरेकोमा मिनाहा

दिने तथा मिनाहा दिन नमिलने भएमा कानूनअनुसार लाग्ने अन्तःशुल्क असुल गर्ने कार्य भएको देखिएन । यसबाट उद्योगीले नियमानुसार समयमा जर्ती मिनाहा नपाउने तथा असुल हुनुपर्ने राजस्व पनि समयमा असुल नहुने अवस्था रहेको छ । अतः कानूनअनुसार पाउने मिनाहा दिई बाँकीमा लाग्ने राजस्व असुल गर्न सम्बन्धित निकायले ध्यान दिनुपर्ने देखियो ।

१८०. **अग्रिम कर** – कतिपय सरकारी कार्यालयहरूले भुक्तानी गरेको रकममा प्रचलित कानूनबमोजिम अग्रिम कर कट्टा गरेका छैनन् । नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्था, जिल्ला विकास समिति, विश्वविद्यालय लगायतका निकाय तथा संस्थाले अग्रिम कर कट्टा नगर्ने र कट्टा गरेकोमा पनि सञ्चित कोष दाखिला नगरेका उदाहरण देखिएको छ । अग्रिम कर कट्टा नगर्ने र कट्टा गरेको कर सञ्चित कोष दाखिला नगर्नेलाई कारवाही गर्ने व्यवस्था आयकर ऐन, २०५८ मा भएपनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भएको नपाइएको हुँदा कानूनअनुसार कारवाही गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
१८१. **फरक विवरण** – मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको लामो समय व्यतीत भइसकेतापनि मूल्य अभिवृद्धि करको विवरण तथा आयकरको विवरणमा करदाताहरूले देखाउने कारोबार परस्परमा भिडान नभएको अवस्थामा कार्यालयबाट परीक्षण भएका फाइलमा अनिवार्य रूपले फरक हुनाका कारण उल्लेख गर्ने व्यवस्था नभएबाट राजस्व असुलीमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिएकोले अनिवार्य रूपमा फरक पर्नाका कारण स्पष्ट गरी राख्ने व्यवस्था हुनुपर्ने देखियो ।
१८२. **बैङ्क ग्यारेन्टी** – बण्डेड वेयर हाउसको इजाजत प्राप्त उद्योगहरूले आफ्नो उत्पादन प्रतीतपत्रको माध्यमद्वारा वा प्रचलित बैकिङ्ग कागजातको माध्यमबाट भारत बाहेक तेश्रो मुलुकमा निकासी गर्ने भएमा निकासी गर्ने परिमाण जतिको माल वस्तु उत्पादन गर्न आवश्यक कच्चा पदार्थ वा सहायक कच्चा पदार्थको पैठारी गर्दा दरबन्दीबमोजिमको भन्सार महसुल एक वर्षको बैङ्क ग्यारेन्टी लिई सोको आधारमा लगतमा राखी पैठारी गर्न दिने व्यवस्था आर्थिक ऐन तथा अध्यादेशले गरेको छ । त्यसरी पैठारी गरेको कच्चा पदार्थबाट निर्मित सामान निकासी गरेको प्रमाण तथा विदेशी मुद्रा प्राप्तिको प्रमाण तोकिएको अवधिभित्र पेश गरी बैङ्क ग्यारेन्टी फुकुवा नगरे तोकिएबमोजिम ५० प्रतिशत थप महसुल लाग्ने व्यवस्था पनि सोही ऐनमा छ । बैङ्क ग्यारेन्टी बापतको रकम भन्सार कार्यालयले दाबी गरेमा १५ दिनसम्म पनि भुक्तानी नगर्ने बैङ्क वा वित्त कम्पनीहरूसँग उक्त रकम सरकारी बाँकी सरह असुल गरी भविष्यमा त्यस्ता बैङ्क वा वित्त कम्पनीहरूको ग्यारेन्टी स्वीकार गर्न नसकिने कुरा पनि ऐनमा उल्लेख छ । ऐनमा भएको व्यवस्था कार्यान्वयन नगर्दा राजस्व लोप हुन सक्ने भएकोले ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक छ ।
१८३. **राजस्व बाँडफाँड** – गोश्वारा हुलाक कार्यालयबाट प्रदान गरिने सेवाहरूको गुणस्तरमा समय सापेक्ष सुधार गरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाई सेवा विस्तार गर्ने उद्देश्यले गोश्वारा हुलाक कार्यसञ्चालन कोष खडा भएको छ । उक्त कार्यालयको २०५४/५५ को राजस्व आम्दानी रु.७ करोड २७ लाख ९५ हजारलाई आधार मानी प्रत्येक वर्ष सोभन्दा बढी राजस्व आम्दानी गरेमा सो बढी रकमको ३० प्रतिशत रकम कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था छ । यो व्यवस्था अनुरूप सो कोषमा गतवर्ष रु.६४ लाख ७५ हजार जम्मा भएकोमा यो वर्ष रु.८१ लाख ९९ हजार जम्मा भएको छ । आठ वर्ष अगाडिको कुल राजस्व आम्दानीलाई आधार बनाई सालबसाली विनियोजित बजेट उपभोग गरी छुपाई भएका हुलाक टिकट बिक्रीबाट प्राप्त भएको रकम राजस्वमा दाखिला नगरी कार्य सञ्चालन कोषमा जम्मा गर्ने विद्यमान परिपाटीमा पुनर्विचार हुनुपर्दछ ।

कार्यमूलक लेखापरीक्षण

कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्दा मूलतः निकाय एवं संस्थाहरूले सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्न प्राप्त गरेको स्रोत साधनको सन्दर्भमा मितव्ययिता, प्राप्त स्रोत साधनको उपयोग एवं व्यवस्थापनमा कार्यक्षमता र सार्वजनिक स्रोत साधनको उपयोगबाट प्राप्त परिणामको सम्बन्धमा प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन एवं परीक्षण गरिएको छ । यो वर्ष वित्तीय क्षेत्र सुधार, राजस्व प्रशासन, आवास तथा भौतिक निर्माण, कृषि, जलस्रोत, स्वास्थ्य आदि क्षेत्र समेटेटी निम्नानुसार ३३ विषयको कार्यमूलक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छः

आयोजना/ कार्यक्रम	क्रियाकलाप	कार्यालय / निकाय	जम्मा संख्या
१०	११	१२	३३

कार्यमूलक लेखापरीक्षण यान्त्रिक वा वस्तुगत विधा नभएर यो प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कको विषयगत विश्लेषणमा आधारित हुने भएकोले लेखापरीक्षणबाट मूल्याङ्कन गर्दा मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारितामध्ये प्रस्तुत उदाहरणहरूमा विषय र विश्लेषणको प्रकृतिअनुसार, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारितामध्ये कुनै एक, दुई वा तीनै पक्ष पनि भल्कने हुन सक्छ। तथापि यहाँ उल्लेख गर्दा समग्र मूल्याङ्कनमा जुन-जुन पक्षको भार बढी देखियो सोही आधार लिइएको छ। लेखापरीक्षणबाट देखिएका प्रमुख व्यहोरा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ:

१८४. **मितव्ययिता** – यसमा प्रमुख रूपमा न्यूनतम लागतमा ठीक समयमा उपयुक्त गुणस्तर र परिमाणको मानवीय, वित्तीय तथा भौतिक साधन तथा स्रोत प्राप्त गरे नगरेको बारेमा परीक्षण गरिन्छ। त्यस्तै साधन र उपकरण आदि लिँदा मितव्ययी किसिमबाट लिएको, साधन र स्रोतको मितव्ययी प्रयोग, आवश्यकता अनुसार सामान वा सेवा लिने, फजुल खर्चमा नियन्त्रण, मान्य व्यवस्थापकीय सिद्धान्त र नीतिअनुरूप व्यवस्थापकीय गतिविधि सम्पन्न गरेको आदिबारेमा मूल्याङ्कन गरिने हुँदा लेखापरीक्षण गरिएका विषयको परीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

● **त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल सुधार आयोजना**

१८४.१ यो आयोजना अन्तर्गत निर्माण कार्य गराउन ठेकेदार छनौटका लागि बोलपत्र आव्हान गरेकोमा सो सम्बन्धी ६ ठेक्काको बोलपत्र स्वीकृतिको निर्णय हुन न्यूनतम ७ महिनादेखि अधिकतम ३८ महिनासम्म लगाएको देखियो। आयोजनाको निर्माण कार्य स्वीकृत समय तालिकाअनुरूप सम्पन्न गर्नुपर्नेमा आयोजना अन्तर्गतका ३ ठेक्कामा क्रमशः निर्धारित समयभन्दा ११, १२ र १० महिनासम्म बढी समय लगाएको छ। बढी समय लागेको कारणबाट आयोजनाले मूल्य वृद्धिबापत रु.१८ करोड १७ लाख थप भुक्तानी दिएकोले आयोजनाको लागत वृद्धि भएको छ। यसका साथै परामर्शदाताको सम्झौता अवधि लम्बिन गई परामर्श शुल्कबापत रु.९ करोड ८६ लाख ६३ हजार थप भुक्तानी दिएको र निर्णयमा भएको ढिलाईले गर्दा एसियाली विकास बैङ्कले बीचैमा ऋण सम्झौता रद्द गरेको कारणबाट बाँकी काम आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोर्नुपर्ने भएको छ।

१८४.२ अन्तर्राष्ट्रियस्तरको विमानस्थलको न्यूनतम पूर्वाधारको लागि समेत अत्यावश्यक हुने भई धावनमार्ग सरसफाईको लागि जर्मनीमा निर्मित रु.१ करोड मूल्य पर्ने स्वीपर मेसिन सिधै खरिद गरी २०६२ आषाढमा त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल नागरिक उड्डयन कार्यालय सिभिल मर्मत महाशाखालाई जिम्मा लगाएकोमा उक्त मेसिन निष्क्रिय रूपमा ग्यारेजमा थन्किएको छ।

● **सडक सञ्जाल विकास आयोजना**

१८४.३ यो आयोजनाको विस्तृत ड्रइङ्ग डिजाइन तयार गरी सोही आधारमा कार्य परिमाण गणना गरी स्वीकृत विभागीय नर्स प्रयोग नगरी वायो-इन्जिनियरिङ्ग बाहेक परामर्शदाताले आफैले तयार गरेको नर्सका आधारमा लागत अनुमान तयार गरेको छ। परामर्शदाताले मेसिनको प्रयोग हुने गरी नर्सको आधारमा तयार गरेको लागत अनुमानलाई स्वीकृत नर्ससँग तुलना गर्दा केही आइटममा प्रति इकाई लागत बढ्न गएको र केही आइटममा घट्न गएको स्थिति देखिएको छ। यस आयोजना अन्तर्गत ४ सडक खण्डको तीन आइटममा मात्र विभागीय नर्स र परामर्शदाताले प्रयोग गरेको नर्ससँग तुलना गर्दा रु.१४ करोड ६४ लाख ९१ हजार ती आयोजनामा किफायत पर्न गएको देखिएकोले विभागीय नर्सलाई मेसिन प्रयोग हुने अवस्थामा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखिन्छ। यस सम्बन्धी उदाहरण देहायमा प्रस्तुत गरिएको छ:

- विराटनगर-रंगेली-उर्लावारी-वर्दङ्गा सडकमा ८७ हजार १६४ घनमिटर क्रस स्टोन वेसकोर्सको कार्य गर्न विभागीय नर्सअनुसार प्रतिघनमिटर २ हजार ४३७ रुपैयाँ हुनेमा परामर्शदाताले १ हजार ९९६ रुपैयाँ ८० पैसा निर्धारण गरेकोले प्रतिघनमिटर ४४० रुपैयाँ २० पैसा घटी निर्धारण भएको कारणबाट रु.३ करोड ८३ लाख ८७ हजार लागत अनुमान मितव्ययी देखिएको छ। त्यसैगरी बेलवारी-चौहर्वा खण्डमा ६३ हजार ६०० घनमिटर सोही काम गराउन परामर्शदाताले १ हजार ७५६ रुपैयाँ ८० पैसा

- प्रतिघनमिटर दर निर्धारण गरेकोले विभागीय नर्मसको निर्धारित दरभन्दा प्रतिघनमिटर ६८० रुपैयाँ ४० पैसा घटी भएको कारणबाट रु.४ करोड ३२ लाख ७३ हजार लागत अनुमान किफायती देखिएको छ ।
- बेलबारी-चौहर्वा खण्डको सडकमा १२ लाख ३० हजार वर्गमिटर सिङ्गल कोट विटुमिन सर्फेस ड्रेसिङ्ग गर्न स्वीकृत विभागीय नर्मसअनुसार प्रतिवर्गमिटर १०३ रुपैयाँ ७४ पैसा लागत पर्नेमा ५८ रुपैयाँ १७ पैसा कायम गरेको कारणबाट रु.५ करोड ६० लाख ५१ हजार लागत अनुमान किफायती देखिएको छ ।
 - दमक-गौरीगञ्ज सडकको २ लाख ९९ हजार ६८१ वर्गमिटर डबलकोट सर्फेस ड्रेसिङ्ग गर्न परामर्शदाताले प्रतिवर्गमिटर २.५ किलोग्राम विटुमिन खपत हुने हिसाबले लागत अनुमान तयार गरेकोमा स्वीकृत विभागीय नर्मसमा प्रतिवर्गमिटर ३.४० किलोग्राम खपत हुने उल्लेख छ । प्रतिवर्गमिटर विटुमिन ०.९० किलोग्राम को दरले २ लाख ६९ हजार ७१३ किलोग्रामको प्रतिकिलोग्राम ३२ रुपैयाँ ६६ पैसाले लागत अनुमान रकम रु.८८ लाख ९ हजारले मितव्ययी देखिएको छ ।

● घर भाडा

- १८४.४ सरकारी कार्यालयले भाडामा लिने घरको मापदण्ड नतोकिएकोले भाडामा लिने घरको मूल्याङ्कन गर्दा घरको बनौटअनुसार वर्गफिटको आधारमा सबै स्थानको लागि एउटै दरमा गर्ने गरेको पाइयो । सबै स्थानका घरको मूल्याङ्कनका लागि एउटै दर तोकिनु र भाडामा लिइने घरको मापदण्ड नतोकिनाले कार्यालयको आवश्यकताभन्दा घटी/बढी सुविधा भएका घरभाडामा लिइएको र यसबाट आवश्यकता अनुरूपको घर प्राप्त नहुने मात्र नभई मितव्ययी हुने स्थिति पनि देखिएन । सरकारी कार्यालयले घरभाडामा लिँदा गर्ने सम्झौताको सामान्य र विशेष शर्त सम्बन्धमा उल्लेख नभएको र निर्दिष्ट ढाँचा समेत नतोकिएबाट सम्झौताको शर्तहरूमा विविधता देखिएको छ ।

● जिल्ला खानेपानी डिभिजन कार्यालय

- १८४.५ कार्यालयहरूले पाइप तथा फिटिङ्गस खरिद गर्दा वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको अधीनमा रही आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावलीबमोजिम प्रक्रिया अवलम्बन गरी मितव्ययी रूपमा एकै पटक बोलपत्र वा सिलबन्दी दरभाउपत्रद्वारा खरिद गर्नुपर्नेमा कतिपय कार्यालयहरूले टुक्रा गरी पटक-पटक सोभै खरिद गरेको, पाइप तथा फिटिङ्गस्को अनुपात नमिलाई खरिद गरेको देखिएको छ । सीमित प्रतिस्पर्धा गराई भएको पाइप तथा फिटिङ्गस्को खरिद कार्य मितव्ययी हुन सकेको देखिएन ।
- १८४.६ खानेपानी योजनाहरू समयमा सम्पन्न गरी त्यसबाट लाभ लिन वार्षिक रूपमा आवश्यक बजेट व्यवस्था गर्नुपर्नेमा न्यून बजेट विनियोजन गरी धेरै आयोजना सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो । उदाहरणको लागि खानेपानी कार्यालयहरूले २०६१/६२ मा ६ देखि ३३ योजना सञ्चालन गरी सोको लागि औसतमा रु.१ लाख ८० हजारदेखि रु.८ लाख ३७ हजार बजेट व्यवस्था भएको छ । यस्तो बजेट व्यवस्थाबाट हालसम्मको खर्चको आधारमा योजना सम्पन्न गर्न न्यूनतम ३८ वर्ष देखि २५३ वर्ष लाग्ने देखिएको छ । साथै बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृति भएपछि अख्तियारी पठाउन ढिलाई हुने, स्वीकृत बजेट तथा कार्यक्रम विपरीत अन्य कार्यमा खर्च गर्ने, खरिद सामान अन्यत्र सापटी लगी उपयोग गर्ने आदि प्रवृत्ति देखिएको छ । फलस्वरूप योजनाहरू समयमा सम्पन्न हुन नसकी सञ्चालन एवं मर्मत खर्च बढ्दै जानुको साथै योजनाको लाभ समयमा प्राप्त हुन नसक्ने स्थिति देखिएको छ ।
१८५. **कार्यदक्षता** – यसमा मुख्य रूपमा उपलब्ध निश्चित स्रोत तथा साधन (मानवीय वित्तीय, भौतिक र सूचना) को प्रयोगबाट सन्तोषजनक रूपमा अधिकतम उपलब्धि हासिल गरे नगरेको सुनिश्चित गरिन्छ । यस अतिरिक्त सरकारी क्रियाकलाप निर्धारित उद्देश्य र आवश्यकताअनुरूप सञ्चालन गरेको, लक्षित कार्यक्रम तोकिएको समय र लागतभिन्न सम्पन्न भएको, प्रदान गरिने सेवाको गुणात्मकस्तर समयमै प्रदान गरेको, क्षमताको पूर्ण उपयोग, सूचना तथा तथ्याङ्कमा सहज पहुँच, कार्यक्रम तथा गतिविधिको दक्षतापूर्ण व्यवस्थापन, नियमन, कार्यान्वयन आदि विषयहरूको आवश्यक परीक्षण र मूल्याङ्कन गरिएको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

● **खाद्य प्रविधि तथा गुणस्तर नियन्त्रण विभाग**

१८५.१ सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य तथा सुविधा कायम राख्न, खाद्य पदार्थमा कुनै अवाञ्छनीय मिसावट रोक्न वा खाद्य पदार्थमा रहेको स्वभाविक कुनै गुण वा उपयोगिता घटाउन वा भिन्न नपाउने गर्न र खाद्य पदार्थको उचितस्तर बनाई राख्नको निम्ति खाद्य ऐन, २०२३ को व्यवस्था भएको छ। खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट विगत ३ वर्षको अवधिमा बजारमा रहेका केही वस्तुहरूको नमूना सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएका खाद्य वस्तुहरूमध्ये २०५९।६० र २०६०।६१ मा खाद्य गुणस्तर मापदण्डमा मिसावटको स्तर क्रमशः १०.२३ र ७.३० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेकोमा २०६१।६२ को नमूना विश्लेषणअनुसार मिसावटको स्तर १५.३९ प्रतिशतभन्दा बढी रहेको देखियो। खाद्य गुणस्तर नियमन गर्नका लागि गरिएका कानूनी व्यवस्थाको पालना गर्न गराउन नसकिएको कारण खाद्य वस्तुको गुणस्तर कायम हुन नसक्नुको साथै उपभोक्ताहित पूर्ण रूपमा संरक्षण भएको भन्न सकिने।

● **कोशी र भेरी अञ्चल अस्पताल**

१८५.२ बिरामीहरूलाई विभिन्न रोगको उपचारका क्रममा विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्न दरबन्दी अनुरूप आवश्यक व्यवस्था गरी उक्त पदहरू पूर्ति गराउनेतर्फ कारवाही हुनुपर्नेमा कोशी अञ्चल अस्पतालमा यस्ता विशेषज्ञ पद २८ दरबन्दी रहेकोमा १४ पद रिक्त रहेको छ। यस्तै भेरी अञ्चल अस्पतालको कुल विशेषज्ञ पदको दरबन्दी १७ रहेकोमा ९ पद रिक्त रहेको छ। अपरेशन गर्नु पूर्व बिरामीलाई बेहोश गराउने एनेस्थेटिष्ट जस्तो महत्वपूर्ण विशेषज्ञ पद दुबै अस्पतालमा रिक्त रहेको देखिन्छ। साथै सेवाको स्तरीयता तथा आधुनिकीकरणको सन्दर्भमा कोशी र भेरी अञ्चल अस्पताललाई सबैजसो रोगको परीक्षणको लागि नभई नहुने मल्टी स्लाइस सिटी स्क्यान, अस्पतालको सधन कक्ष र अपरेशन थियटरमा आवश्यक पर्ने बेडसाइड मनिटर, डेफिब्रिलेटर, भेन्टिलेटर र एनेस्थेटिक मेसिनजस्ता जीवन बचाउ उपकरणहरूको पर्याप्त व्यवस्था हुनसकेको छैन। उल्लिखित साधनको कमीका कारण अस्पतालले दक्षतापूर्वक सेवा प्रवाह गर्नसकेको देखिएन।

● **मालपोत कार्यालयहरू**

१८५.३ मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (२) मा जग्गा दर्ता सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयमा परेको निवेदन दुई वर्षभित्र अन्तिम टुङ्गो लगाई सक्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्षसम्म ८३ मालपोत कार्यालयमा छुट जग्गा दर्ताका लागि परेको २५ हजार २२६ निवेदनमध्ये ४ हजार ३०६ (१७.०७ प्रतिशत) फछ्यौट भई २० हजार ९२० फछ्यौट हुन बाँकी रहेको देखियो। फछ्यौट हुन बाँकीमध्ये २ वर्ष नाघेका निवेदन १५ हजार (७१.७० प्रतिशत) रहेको छ। त्यस्तै काठमाडौं उपत्यकास्थित ५ मालपोत कार्यालयमा मात्र २०६१।६२ सम्म छुट जग्गा दर्ताका लागि परेका ५ हजार ५५३ निवेदनमध्ये १ हजार २२३ फछ्यौट भई बाँकी ४ हजार ३३० निवेदनमध्ये २ वर्ष नाघेका निवेदन ३ हजार १५८ (७२.९३ प्रतिशत) रहेका छन्। मालपोत कार्यालय, ढिल्लीबजारमा ५५.८७ प्रतिशत र भक्तपुरमा ८५.३३ प्रतिशत फछ्यौट गर्न बाँकी रहेको देखियो।

● **बीमा समिति**

१८५.४ बीमा ऐन, २०४९ अनुसार बीमाबापतको शुल्क प्राप्त नभएसम्म बीमा जोखिम स्वीकार गर्न नहुनेमा कतिपय बीमा कम्पनीहरूले बीमा शुल्क असुल नभएको अवस्थामा पनि बीमालेख स्वीकार गरेको पाइयो। बीमा समितिको वार्षिक प्रतिवेदन, २०६० अनुसार बीमा शुल्क असुल नगरी बीमालेख जारी गरे बापत १२ बीमा कम्पनीले बीमकसँग रु.३७ करोड ४१ लाख ११ हजार विविध असामीको रूपमा असुल गर्न बाँकी देखिएको छ। यस सम्बन्धमा बीमा समितिले आवश्यक कारवाही गरेको पाइएन।

● **बागमती सिंचाई आयोजना**

१८५.५ आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन, २०४८ ले सिंचाई प्रणालीको कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्यको सर्भे, डिजाइन, ठेक्का सम्भौता गर्ने कार्यहरू २०५० मा शुरू गरी २०५८ आषाढसम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखेको थियो। आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्रको सर्भे, डिजाइन, लागत अनुमान तथा बोलपत्र सम्बन्धी कागजात तयार गर्ने कार्य २०५० आश्विनमा सुरु गरी २०५१ चैत्रमा सम्पन्न गर्नुपर्नेमा ४ वर्षपछि २०५४ जेष्ठमा मात्र यस कार्यको लागि परामर्शदाता नियुक्त गरेको कारणबाट विस्तृत सर्भे, डिजाइन गर्ने तथा बोलपत्र सम्बन्धी

कागजात तयार गरी ठेक्का सम्झौता गर्ने कार्यमा पनि ढिलाई भएको छ । मूल नहरमा पर्ने पूल र हाइड्रोलिक स्ट्रक्चर तथा भलोहिया शाखा नहर र डिष्ट्रिब्युटरी नहरहरूको निर्माणको लागि ६० ठेक्का बन्दोबस्त गरेकोमा २६ को मात्र तोकिएको म्यादभित्र, १२ ठेक्का १ वर्षसम्म, १३ ठेक्का १ वर्ष देखि २ वर्षसम्म र ९ ठेक्का २ वर्षभन्दा बढी समय लगाई कार्य सम्पन्न गरेको पाइयो ।

आयोजनाले प्रतिवर्ष रु.१ अरब ७ करोड ५० लाख बराबरको कृषि उत्पादन वृद्धि गराउने अनुमान गरेकोमा ठेक्का बन्दोबस्त गर्न तथा ठेकेदारबाट कार्य सम्पन्न गर्न ढिलाई गरेबाट कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य सम्पन्न गर्न ५ वर्ष ढिलाई भइसकेको छ । आयोजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने लाभबाट वञ्चित हुनु परेको छ ।

● कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय

१८५.६ कम्पनी ऐन, २०५३ को दफा १०२ मा कम्पनीहरूले नियमित रूपमा बुझाउनुपर्ने वार्षिक आर्थिक विवरण तथा प्रतिवेदनहरू नबुझाएमा त्यस्तो कम्पनीको खारेजीको प्रक्रिया अघि बढाउन सकिने व्यवस्था छ । कम्पनीहरूले नियमित रूपमा बुझाउनुपर्ने आर्थिक विवरण एवं प्रतिवेदन नबुझाएमा, शेयरको स्थिति, लगानीकर्ताहरूको सुरक्षा, वित्तीय बजारमा कम्पनीको अवस्था, कम्पनीले लिएको संस्थागत ऋणजस्ता महत्वपूर्ण सूचना उपलब्ध हुन सक्ने अवस्था रहँदैन । यसले गर्दा पूँजी बजारमा नकारात्मक असर पर्ने गर्दछ । कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले नियमानुसार आर्थिक विवरण एवं प्रतिवेदन पेश नगर्ने कम्पनीको खोजी गरी विवरण सङ्कलन गर्ने कार्य प्रभावकारी रूपमा गर्नसकेको देखिएन । समयमा प्रतिवेदन पेश नगर्ने निष्क्रिय कम्पनीको लगत राखी सम्बन्धित कर्मचारीलाई सो अनुरूप जिम्मेवारी तोक्नुपर्नेमा नतोकेको, सूचना प्रकाशन गर्नुपर्नेमा नगरेको, बैङ्कबाट लिएको ऋण हिसाबको फरफारखमा असुविधा, कानूनी जटिलता जस्ता कारणले कम्पनी खारेजीको प्रक्रियालाई पनि व्यवस्थित गर्नसकेको देखिएन ।

१८५.७ कम्पनीहरूको वार्षिक विवरण तथा कम्पनीसंग सम्बन्धी तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्नुपर्नेमा कार्यालयमा अधिकांश कम्पनीहरूबाट विवरण प्राप्त हुने प्रणाली व्यवस्थित नहुँदा कम्पनीहरूको लगत, शेयर लगत, संस्थापक सञ्चालकहरूको विवरण लगायत ऐनले तोकेबमोजिमका पटके तथा वार्षिक विवरणहरू कम्पनीबाट लिई व्यवस्थित रूपले राख्न सकेको छैन । आंशिक रूपमा प्राप्त विवरण समेत अभिलेखमा नजनाउने र सोको अध्ययन विश्लेषण गर्ने गरेको देखिँदैन । उल्लिखित अवस्थाहरूबाट कार्यालयको अनुगमन पक्ष सारै नै कमजोर देखियो ।

● युवा स्वरोजगार तथा रोजगार प्रशिक्षण कार्यक्रम

१८५.८ वैदेशिक रोजगार ऋण कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६१ को प्रकरण १२ अनुसार जग्गा जमिन नहुने, सुकुम्बासी, मुक्त कर्मैया, राउटे, चेपाङ जातिलाई वैदेशिक रोजगारीमा पठाउँदा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयसँग समन्वय गरी बास्केट फण्डको व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो बास्केट फण्डको ग्यारेन्टीमा निश्चित कोटा निर्धारण गरी ऋण उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्नसकिनेमा हालसम्म मन्त्रालयले बास्केट फण्डको व्यवस्था नगरेको कारणबाट लक्षित वर्ग लाभान्वित हुन सकेको देखिएन ।

१८५.९ वैदेशिक रोजगारी ऋण कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६१ को प्रकरण २४ मा वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिलाई प्राथमिकता दिई तालिम दिने व्यवस्था गर्ने र आतंक पीडित व्यक्तिलाई सरल प्रक्रियाबाट ऋण प्रदान गरी वैदेशिक रोजगारीमा पठाउने, प्रकरण ९ मा बढीमा रु.१ लाखसम्म ऋण उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेकोले यस्तो व्यक्तिलाई वैदेशिक ऋणको लागि सिफारिस गर्दा तालिम लिएकोलाई आधार मान्नुपर्नेमा त्यस्तो आधार नै नलिई ऋण उपलब्ध गराउने गरेको छ । वैदेशिक रोजगार र तालिमबीच संयोजन हुन नसकेको र यसलाई प्याकेजको रूपमा लैजान नसकेकोले लक्षित वर्गको वैदेशिक रोजगारीमा लक्ष्यअनुसार पहुँच कायम हुन सकेको देखिएन ।

● काठमाडौँ उपत्यका नगर विकास समिति

१८५.१० नगर विकास समिति ऐन, २०४५ मा व्यवस्थित शहरीकरणको निम्ति नगर विकास समितिको पूर्व स्वीकृतिमा जग्गा विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । समितिले २०५० मा जारी गरेको उपत्यकाको शहरी क्षेत्र विस्तार र निर्माण सम्बन्धी मापदण्डमा योजनावद्ध आवासीय क्षेत्रहरू गैरसरकारी

क्षेत्रबाट समेत समितिको स्वीकृतिमा सञ्चालन गर्नसकिने व्यवस्था छ । केही वर्षयता तीव्र रूपमा उपत्यकाभित्र निजी क्षेत्रबाट घडेरी तथा आवास भवन निर्माण गरी बिक्री वितरण गर्दैआएको पाइयो । यस्तो कार्य गर्ने अधिकांश कम्पनी र व्यक्तिहरूले काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिले तोकेको मापदण्डलाई ध्यान दिएको देखिँदैन । मूलबाटोको न्यूनतम चौडाई नपुगेको, खुला क्षेत्रको व्यवस्था नगरेको, राजकूलो र सार्वजनिक क्षेत्रको अतिक्रमण गरेको, नदी किनाराबाट २० मिटरभित्रै घडेरी प्रस्ताव गरेको र व्यक्ति वा कम्पनीको नाम राखी सम्पर्क टेलिफोन राखी विज्ञापन निकालेको जस्ता व्यहोरा देखिएकोले मापदण्ड पालना स्थिति कमजोर रहेको छ । यसरी निजी क्षेत्रबाट अव्यवस्थित रूपमा जग्गा विकास भइरहेकोमा त्यसलाई नगर विकास समितिले नियमन गरी व्यवस्थित गर्नु आवश्यक छ ।

१८५.११ काठमाडौं उपत्यकाभित्र सुनियोजित तरिकाबाट नगरको विकास गरी सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य तथा सुविधा, स्वच्छ भौतिक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक वातावरण कायम गर्न नगर विकास समिति ऐन, २०४५ को दफा ९.२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निर्माण मापदण्ड लागू गरिँदै आएकापनि सो मापदण्ड उल्लङ्घन भइरहेको पाइएको छ । २०५० देखि नगरपालिकाले नक्सापास गर्ने र समितिले सो मापदण्ड पालनाको अनुगमन गर्दै आएको छ । तर घर निर्माण गर्दा सडकको लागि छोडनुपर्ने दूरी नछोडेको, ओगट्नु पर्नेभन्दा बढी क्षेत्र ओगटेको, स्वीकृतभन्दा बढी तला निर्माण गरेको आदि समस्याहरू रहँदा पनि मापदण्ड विपरीतका कार्य रोकिएको देखिएन । नियम विपरीत निर्माण भएकोमा दण्ड सजाय गर्ने लामो कानूनी प्रक्रिया, व्यवस्थापनको ढिलासुस्ती, नगरपालिका र समितिबीच समन्वयको अभावले मापदण्ड लागू गराउन कठिन भएको देखियो । नक्सा पास गर्ने निकाय नगरपालिका भएको र ती नक्सा नियमअनुसार बने नबनेको यकिन गर्ने प्रणाली ती निकायमा नभएको तथा मापदण्ड पालनाको अनुगमनमा नगर विकास समितिको भूमिका भएपनि प्रभावकारी अनुगमन नभएकोले मापदण्ड पालना हुने गरेको पाइएन ।

१८६. **प्रभावकारिता** – यसमा खासगरी आयोजना/कार्यक्रम वा निकायले निर्धारित उद्देश्य हासिल गरे नगरेको बारेमा मूल्याङ्कन गरिन्छ । यसको साथै आयोजना/कार्यक्रमको क्रियाकलाप उद्देश्य तथा आवश्यकता अनुरूप सञ्चालन भएको, आवश्यकताको सही पहिचान गरी आयोजना वा कार्यक्रम तयार गरेको, काममा दोहोरोपना, जनचाहनाको परिपूर्ति, कामको उपलब्धि अनुगमनको लागि पर्याप्त प्रतिवेदन प्रणालीको व्यवस्था, कार्यालयको संगठनात्मक संरचना, निर्णय प्रक्रिया र व्यवस्थापकीय प्रणाली आदि पक्षको प्रभावकारिताका बारेमा विचार गरी ती आधारमा लेखापरीक्षण गरिएका विषयको मूल्याङ्कन गर्दा देखिएको व्यहोरा निम्नानुसार छ:

● सिंचाई आयोजना

१८६.१ सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदनले बागमती सिंचाई आयोजनाको आर्थिक प्रतिफल दर १४.२ प्रतिशत गणना गर्दा २०५८ भित्र सम्पन्न हुने, आयोजना लागत रु.४ अरब २८ करोड ९० लाख लाग्ने र आयोजनाबाट प्रतिवर्ष रु.७४ करोड ४० लाख (सन् १९९१ को मूल्यमा) उत्पादन वृद्धि हुने अनुमान छ । आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य ७ वर्षभन्दा बढी ढिलाई भएमा आर्थिक रूपमा आयोजनाको उपयुक्ततामा कमी (हास) आउने व्यहोरा आयोजना सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदनमा पनि उल्लेख छ । तर कार्यान्वयन अवस्थामा आयोजनाको लागत अनुमान संशोधन गरी रु.४ अरब ७४ करोड ४ लाख कायम गरेकोमा २०६१/६२ सम्ममा रु.४ अरब ३३ करोड ८८ लाख १८ हजार खर्च भएको छ । आयोजना सम्पन्न गर्न ढिलाई भई लागत वृद्धि हुनु र कमाण्ड क्षेत्रका प्रमुख बालीहरूको उत्पादन अपेक्षित रूपमा वृद्धि भएको नदेखिएकोले आयोजनाले आर्थिक प्रतिफल दर गणना गर्दा लिएको आधारहरूको पूर्वानुमानमा फरक परेको हुँदा आर्थिक प्रतिफल दर १४.२ प्रतिशत प्राप्त नहुने सङ्केत देखिएको छ ।

१८६.२ हस्तान्तरित सिंचाई प्रणालीको सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा मर्मत सम्भारको निमित्त स्रोत परिचालको लागि सिंचाई नियमावली, २०५६ को नियम २९ अनुसार सेवा शुल्क लगाउनुपर्ने तथा नियम ९ अनुसार सेवा शुल्क तथा अन्य आयको ९० प्रतिशतमा नघटने गरी सिंचाई प्रणाली तथा संरचनाको मर्मत सम्भार कार्यको लागि छुट्टै कोष खडा गरी जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रमको अध्ययन परीक्षण गर्दा खगेरी, पञ्चकन्या, पश्चिम गण्डक, हर्दिनाथ, मनुस्मारा, कमला, चन्द्रनहर, वाणगंगा समेत सिंचाई प्रणालीहरूमा प्राप्त हुनुपर्ने शुल्कको अनुपातमा ३८ प्रतिशतमात्र असुल भएको देखिन्छ । त्यसमध्ये

पश्चिम गण्डक र वाणगंगामा ५ प्रतिशत र हर्दिनाथमा १५ प्रतिशतभन्दा कम सेवा शुल्क असुली भएको छ । साथै उपर्युक्तमध्ये कुनै पनि सिंचाई प्रणालीमा मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था गरिएको देखिएन ।

● पश्चिम तराई गरिबी निवारण परियोजना

१८६.३ परियोजना क्षेत्रका साना किसान, भूमिहीन र विपन्न लक्षित समूह तथा ग्रामीण महिलाहरूको लागि न्यून ब्याजदरमा विना धितो सामूहिक जमानीमा कर्जा उपलब्ध गराउनका लागि सरकार र नेपाल राष्ट्र बैङ्कबीच सम्झौता भएको देखिन्छ । सोअनुसार ग्रामीण बैङ्क, अनुसरणकर्ताको केन्द्रीय कार्यालय पश्चिमाञ्चल ग्रामीण विकास बैङ्कलाई नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट ३ प्रतिशत ब्याजदरमा उपलब्ध गराएको ऋण रकम आफ्ना सहभागी शाखाहरूलाई १० प्रतिशत ब्याजदरमा लगानी गर्ने गरेको र ती शाखाहरूले सम्बन्धित ऋणीलाई २० प्रतिशत ब्याजमा ५ देखि ८ हजार रुपैयाँसम्मका स-साना कर्जा प्रदान गर्ने गरेको छ ।

असी गाउँ विकास समितिका २९ हजार विपन्नवर्गमा ऋण सेवा पुऱ्याइनुपर्नेमा ४९ गाउँ विकास समितिका २२ हजार व्यक्तिमात्र लाभान्वित भएको देखियो । साथै अध्ययनबाट चर्को ब्याजका कारणले ऋणीबाट तोकिएको समयमा साँवा ब्याज फिर्ता प्राप्त गर्न कठिनाई भएको पाइयो । उल्लिखित अवस्थाहरूले गर्दा गरीब र विपन्नजस्ता लक्षित वर्गलाई ऋण सेवा पुऱ्याई गरिबी निवारण गर्न सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले ल्याइएको उक्त परियोजनाका उद्देश्य अपेक्षित रूपमा हासिल गर्न सकेको देखिएन ।

● कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय

१८६.४ यो वर्षसम्म १२४ पब्लिक कम्पनीले सर्वसाधारणबाट शेयरमार्फत पूँजी सङ्कलन गरेका कम्पनीले सर्वसाधारणबाट सङ्कलित शेयर पूँजीको अभिलेख कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयमा नपठाएकोमा त्यस्ता कम्पनीको विवरण कार्यालयमा छैन । कार्यालयबाट नियमित रूपमा नियमन हुन नसक्दा १८ कम्पनीको कारोबार कार्यालय एवं धितोपत्र बोर्डको सम्पर्कबाहिर रहेको देखियो । कार्यालयले नियमित अनुगमन गर्नुपर्नेमा सो गर्न नसक्दा उपर्युक्तमध्ये ८ कम्पनीहरूले सर्वसाधारणबाट शेयरबापत उठाएको रु.१० करोड ५२ लाख पूँजी प्रतिफलविहीन एवं ढुब्ने अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

● बी.पी. कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पताल

१८६.५ यो अस्पताल स्थापना भएको एक दशक बितिसक्दा पनि अस्पतालको उद्देश्यबमोजिम ऐनले तोकेअनुसार क्यान्सर रोगको अध्ययन अनुसन्धान गराउने, क्यान्सर रोगको रोकथाम निदान र उपचारका लागि राष्ट्रिय नीति योजना तथा कार्यक्रम तयार गरी सरकारमा पेश गर्ने, विकीरणयुक्त पदार्थको सञ्चय, प्रयोग एवं विस्थापन गर्ने मापदण्ड तोक्ने काम कर्तव्यलाई दृष्टिगत गरी वार्षिक कार्यक्रम तयार गरेको देखिएन ।

१८६.६ बी.पी. कोइराला मेमोरियल क्यान्सर अस्पताल ऐन, २०५० ले राष्ट्रिय क्यान्सर नीति तथा कार्यक्रम तयार गरी सरकारमा पेश गर्नुपर्ने दायित्व यसै अस्पताललाई दिएको छ । विश्व स्वास्थ्य संगठनले क्यान्सर रोगको व्यापकता एवं प्रभावको मूल्याङ्कन, मापन योग्य उद्देश्य, नियन्त्रण एवं रोकथामका सम्भावित रणनीतिहरूको मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त राष्ट्रिय क्यान्सर रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण कार्यक्रम तयार गर्नुपर्ने र सो कार्यक्रम तर्जुमा प्रक्रिया पूरा गरेपछि राष्ट्रिय क्यान्सर रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण नीति तयार गर्न सकिने व्यहोरा उल्लेख छ । क्यान्सर रोग दर्ता कार्य पूरा नभएकोले आवश्यक तथ्याङ्कको अभावमा क्यान्सर रोगको व्यापकता र प्रभावको मूल्याङ्कन हुन नसकेकोले राष्ट्रिय क्यान्सर नियन्त्रण नीति तयार हुन नसकेको जवाफ प्राप्त भएको छ । यसबाट क्यान्सर रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यक्रम तयार गर्न कठिनाई भएको देखियो ।

● जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण डिभिजन कार्यालय

१८६.७ माटोबाट बनाइने तटबन्ध निर्माण गर्दा माटोको गुणस्तर, निर्माण समयमा गरिने कम्प्याक्सन र निर्माण पश्चात् आवश्यक पर्ने बायो-इन्जिनियरिङ कार्यलाई ध्यान नदिए तटबन्ध बलियो नहुने र ठोकर (स्पर) तथा अन्य संरचनाहरू प्रभावकारी हुँदैनन् । तर जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण डिभिजन कार्यालय, धनुषा र रुपन्देहीले गरेको नदी नियन्त्रण कार्यमध्ये तटबन्ध निर्माणको कार्यमा खोलाकै छेउको बलौटे माटो प्रयोग गरेको, राम्ररी कम्प्याक्सन नगरिएको र बायो-इन्जिनियरिङको कार्यलाई कम महत्व दिएकोले बनाएको १

वर्ष नबिन्दै भत्केको छ । यसरी निर्माण सम्पन्न तटबन्धको गुणस्तर कम हुनाले कार्यालयबाट गरिएका खर्चहरूको प्रतिफल न्यून हुने गरेको छ ।

● **प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम**

१८६.८ सरकारद्वारा विकसित सिंचाई प्रणाली क्रमिक रूपमा उपभोक्ता संस्थालाई सक्षम बनाई सिंचाई प्रणाली व्यवस्थापन, सञ्चालन र मर्मत सम्भार गर्ने जिम्मेवारीसहित हस्तान्तरण गरी त्यस्ता हस्तान्तरित प्रणालीहरूको दिगो व्यवस्थापन गरी सो अनुरूप कृषि उत्पादन, उत्पादकत्व एवं बाली सघनतामा वृद्धि गरी गरिबी निवारणको मूल उद्देश्यलाई टेवा पुऱ्याउने, प्रणाली हस्तान्तरण एवं तालिम कार्यक्रमको मूल उद्देश्य अनुरूप आयोजना सम्पन्न प्रतिवेदनले हस्तान्तरित सिंचाई प्रणालीहरू अन्तर्गतका कृषि क्षेत्रमा धानतर्फ २.१ देखि ३.१ मेट्रिकटन/हेक्टर र गहुँतर्फ १.२ देखि १.८ मेट्रिकटन/हेक्टर उत्पादन हुने र बाली सघनता २१० प्रतिशत पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । तर कार्यक्रमको अनुगमन प्रतिवेदन अनुसार जिल्लाको औसत बाली उत्पादकत्वको तुलनामा धानबालीमा ०.६० मेट्रिकटनले मात्र बढी र गहुँतर्फ ०.४९ मेट्रिकटनले घटी उत्पादकत्व हुनुका साथै ७ प्रणालीको औसत बाली सघनता १७५ प्रतिशत मात्र भई लक्ष्यको तुलनामा प्रगति १६.५८ प्रतिशतले घटी रहेको छ । पर्याप्त रूपमा बाली विविधीकरण हुन नसक्नु, कृषकलाई कृषि प्रविधिबारे आवश्यक सीप विकास तथा तालिम प्रदान नहुनु एवं अपेक्षित रूपमा बाली क्षेत्रको विकास हुन नसक्नाले यो स्थिति सिर्जना भएको देखिन्छ । यसले गर्दा कार्यक्रमले अपेक्षा गरे अनुरूप उद्देश्य प्राप्त गर्न सकेको देखिएन ।

● **कमला सिंचाई व्यवस्थापन डिभिजन नं.३**

१८६.९ कमला सिंचाई व्यवस्थापन डिभिजनमा स्थानीय साधन स्रोतको प्रयोग गर्ने गरी कृषकको क्षमताअनुसार सिंचाई प्रणाली हस्तान्तरण गर्न संस्थागत प्रक्रिया र रणनीति तयार गर्ने सिंचाई व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजनाको उद्देश्य रहेको छ । सिंचाई प्रणाली हस्तान्तरणका लागि विस्तृत तथा सघन क्षेत्र विकास अन्तर्गतका निर्माण गर्नुपर्ने नहर तथा अन्य संरचना निर्माण सम्पन्न गर्न उपभोक्ता संस्थाको लागि आवश्यक तालिम दिने तत्पश्चात् उपभोक्ता संस्थालाई अ-आफ्नो क्षेत्रको लागि निश्चित डिजाइन तोकी आवश्यक कूलो/कूलोसो विकास गर्नुपर्नेमा विस्तृत एवं सघन क्षेत्र विकास अन्तर्गत निर्माण गर्नुपर्ने कैयौं संरचनाहरू निर्माण हुन बाँकी रहेको छ । यसले गर्दा कमाण्ड क्षेत्रको विकास हुन नसकी तदर्थ रूपमा २०० उपभोक्ता संस्था गठन भए पनि २ नहर प्रणालीमात्र हस्तान्तरण हुनुको साथै सिंचाई सेवा शुल्क समेत अपेक्षित रूपमा असुल नभई सम्पूर्ण मर्मत कार्य डिभिजन कार्यालयबाट गर्नु परेको छ । यसबाट आयोजनाले अपेक्षित प्रतिफल उपलब्ध गराउन नसकी सिंचाई प्रणालीको दिगोपनालाई नै प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ ।

डिजाइनअनुसार २८ क्यूमेक पानी डिस्चार्ज हुनुपर्नेमा २०६०।६१ को हिउदे याममा औसतमा १६.७५ क्यूमेक र सुख्खा याममा औसतमा १६.०८ क्यूमेक मात्र मूल नहरमा पानी डिस्चार्ज हुने गरेको छ । शाखा प्रशाखा नहरहरूमा सो अनुपातभन्दा कम पानी डिस्चार्ज हुनाले गहुँ तथा चैते धानबालीको लागि आवश्यक पानी उपलब्ध हुन सकेको छैन । हाल डिभिजन कार्यालयले गहुँबालीको लागि ८ हजार हेक्टरलाई पुग्ने पानी मात्र उपलब्ध गराउन सकेको छ । कम डिस्चार्ज हुनुमा पानीको चुहावट एवं सिल्टेसन मुख्य कारण छ । डिजाइन अनुरूपनै पानी डिस्चार्ज हुनुपर्नेमा निर्माण गरिएका संरचना गुणस्तरयुक्त नहुनुका साथै नहरमा जम्मा हुने सिल्टको व्यवस्थापनका लागि पूर्वानुमान गरी त्यसै अनुरूप बजेट व्यवस्था गरी नियमित रूपमा डिस्चार्ज हुनुपर्नेमा सो कार्य हुनसकेको छैन ।

● **वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम**

१८६.१० राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क र नेपाल बैङ्क लिमिटेडको व्यवस्थापन कमजोर रहेको र नोक्सानीमा सञ्चालन भइरहेकाले व्यवस्थापनमा सुधारका लागि दुवै बैङ्कको व्यवस्थापन २०५९।६० देखि करारमा सञ्चालन हुँदै आएको छ । करारमा दिए पश्चात् बैङ्कको सूचकाङ्कहरूमा सकारात्मक सुधार देखिएतापनि यसको गति ढिलो रहेको छ । निष्क्रिय सम्पत्ति (एन.पी.ए) ५ प्रतिशतको सीमाभित्र रहनुपर्नेमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कमा ५१ प्रतिशत र नेपाल वैङ्क लिमिटेडमा ५१.५२ प्रतिशत रहेको छ । नेट वर्थ राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कमा रु.२० अरब ७४ करोड र नेपाल बैङ्क लिमिटेडमा रु.७ अरब ४२ करोड ५५ लाख ४५ हजारले ऋणात्मक रहेको छ । प्राथमिक पूँजीकोष ६ प्रतिशत र पूँजीकोष १२ प्रतिशत हुनुपर्नेमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कमा क्रमसः ३४.१२ र

१८.५३ प्रतिशत ऋणत्मक रहेको छ भने नेपाल बैङ्क लिमिटेडमा क्रमशः १९.५६ र १८.५३ प्रतिशत ऋणात्मक रहेको छ । दुवै बैङ्कमा लिनु दिनुपर्ने बक्यौता हिसाबहरु मिलाउन बाँकी रहेको देखियो । व्यवस्थापन समूहले व्यवस्थापन सम्हालेपछि पनि बक्यौता एजेन्सी हिसाबहरु थपिँदै गएको पाइयो । खराब कर्जाको हकमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कको ०५९।६० मा रु.९ अरब ९० करोड ६० लाख रहेकोमा २०६१।६२ मा रु.११ अरब ९१ करोड ९० लाख पुगेको छ भने नेपाल बैङ्क लिमिटेडमा सोही अवधिमा खराब कर्जा रु.६ अरब ६७ करोड २६ लाख १५ हजारबाट वृद्धि भई रु.८ अरब ६८ करोड ९३ लाख ६० हजार पुगेको छ । यी बैङ्कहरुको वित्तीय सुधारको लागि व्यवस्थापन करारमा दिँदा २०६१।६२ सम्ममा रु.८१ करोड ७० लाख १७ हजार खर्च भई सकेतापनि व्यवस्थापन सुधार कार्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप दुवै बैङ्कलाई उपयुक्त आकारमा र स्वस्थ बैङ्कको रूपमा स्थापित गराउन सकेको पाइएन ।

निष्कर्ष तथा सुझाव

यो वर्ष आर्थिक, सामाजिक पूर्वाधार विकास, सार्वजनिक संस्थान आदि क्षेत्र समेटी ३३ आयोजना/कार्यक्रम/निकायको कार्यमूलक लेखापरीक्षण गरिएको छ । लेखापरीक्षणमा समेटिएका विषयहरुको मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिताको दृष्टिकोणबाट परीक्षण मूल्याङ्कन गर्दा निर्णय प्रक्रियामा ढिलाई, निर्माण सम्बन्धी नर्मसमा परिमार्जनको आवश्यकता, खरिद भएको सामान उपयोग नभएको, आयोजनाहरु निर्धारित अवधिभित्र सम्पन्न नहुने, आयोजना एवं कार्यक्रम निर्धारित अवधिभित्र सम्पन्न गर्न आवश्यक बजेट विनियोजन नहुने, आयोजना तथा निकायहरुको वार्षिक कार्यक्रम र लक्ष्य तथा उद्देश्यबीच सामन्जस्यको कमी, निर्माण, मर्मत सम्भार एवं निर्णय प्रक्रियामा न्यून जनसहभागिताको स्थिति देखियो । निकायहरुले प्रदान गर्ने सेवाको हकमा अस्पतालहरुमा दरबन्दीअनुसार विशेषज्ञ पद पूर्ति नभएको, स्वास्थ्य उपकरणको मर्मत सम्भार हुन नसकेको, मालपोत कार्यालयहरुमा दर्ता भएका निवेदन वा उजुरी तोकिएको समयमा फछ्यौट नभएको अवस्था देखिएको छ ।

आयोजना/कार्यक्रम/कार्यालयहरुको अनुगमन प्रभावकारी नभएको कारणबाट खाद्यको गुणस्तरमा मिसावटको मात्रा बढेको, सर्वसाधारणबाट पूँजी सङ्कलन गर्ने कम्पनीहरु सञ्चालनमा नरहेको, शहरी क्षेत्रको विस्तार अव्यवस्थित र निर्माण मापदण्ड विपरीत भएको, बीमा कम्पनीहरुले उधारोमा बीमालेख जारी गरेको आदि व्यहोरा देखिएका छन् ।

कार्यमूलक लेखापरीक्षणबाट आयोजना/कार्यक्रम/कार्यालयहरुद्वारा सञ्चालित गतिविधिहरुको परीक्षण, मूल्याङ्कन गरी देखिएका कमी कमजोरीहरु मात्र नदर्शाई सुधार गर्न सकिने अवस्था, क्षेत्र र अवसरहरु समेत पहिल्याई सार्वजनिक क्षेत्रको स्रोत परिचालन र सार्वजनिक जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । यस अनुरूप यो वर्ष लेखापरीक्षण गरिएका आयोजना कार्यक्रम वा निकायहरुमा सुधार गर्नुपर्ने देखिएका विषयहरूसँग सम्बन्धित तत्काल लागू गर्नुपर्ने १५० र भविष्यमा लागू गर्नुपर्ने १२१ समेत जम्मा २७१ सुझाव प्रतिवेदनको भाग २ मा सम्बन्धित आयोजना/कार्यक्रम, विषय र कार्यालय/निकायको खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ । यी सुझाव कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा सम्बन्धित निकायहरुबाट समयमै कारवाही भएमा सार्वजनिक क्षेत्रको जवाफदेहिता प्रवर्द्धनमा योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

समिति र अन्य संस्था

विकास कार्यको उद्देश्य प्राप्तिका लागि सरकारबाट विभिन्न ऐन, नियम एवं निर्णयअन्तर्गत गठित ६५५ र गत विगतको बक्यौता ६३८ समेत १ हजार २९३ इकाईको लेखापरीक्षण गर्नुपर्नेमा यो वर्षको ६३० र बक्यौता २५ समेत ६५५ इकाईको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।

१८७. **लेखा व्यवस्था** – अधिकांश समिति/संस्थाहरुको लेखा सरकारले तोकिए बमोजिम हुने व्यवस्था सम्बन्धित गठन आदेशमा छ तापनि सरकारले कुनैको पनि लेखा प्रणाली र नीति तोकिएएको छैन । कतिपय संस्थाहरुले व्यावसायिक लेखा प्रणाली अपनाएको पनि देखिएको छ । ती संस्था/समितिले हाल अपनाई आएको लेखा प्रणालीले पूँजी, दायित्व र सम्पत्तिको अद्यावधिक स्थिति देखिने गरी हिसाब तयार नहुने तथा आय-व्यय हिसाबबाट यथार्थ आर्थिक स्थिति नदेखिने हुँदा कारोबारको यथार्थता दर्शाउन सकेका छैनन् ।

समिति/संस्थाहरूको गठनसँगसँगै लेखानीति र लेखाप्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने कुरा विगतदेखि नै औल्याउँदै आएतापनि सुधारको सङ्केत देखिएको छैन ।

१८८. **नियम तथा विनियम** – संस्था/समितिहरूको गठनको उद्देश्य सरकारी आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन नियमभन्दा पृथक नियम तथा विनियमको माध्यमबाट कारोबार सञ्चालन गर्ने नीति रहेको देखिन्छ । तर व्यवहारमा सरकारी आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन नियम नै प्रचलनमा रहेको, विनियमहरू तयार गरी सञ्चालन गरेकोमा समेत समयानुकूल संशोधन नभएको, अस्पष्ट र दोहोरो अर्थ लाग्ने जस्ता विविध व्यवस्था भएको पाइयो । मन्त्रालय तथा मातहत निकायबाट सुपरिवेक्षण तथा अनुगमनको भरपर्दो व्यवस्था रहेको आधार देखिने गरी विवरण तयार गरी राख्ने प्रचलन पनि देखिएको छैन ।
१८९. **बेरूजुको स्थिति** – यो वर्ष लेखापरीक्षणबाट रु.३ अरब ६७ करोड ८७ लाख ६२ हजारको कुल लेखापरीक्षण बेरूजु देखिएको छ । वार्षिक प्रतिवेदन २०६२ सम्मको समिति/संस्थाहरूको कुल बेरूजु रु.२४ अरब ६५ करोड ४ लाख १६ हजार भएकोमा यो वर्ष सम्परीक्षणबाट रु.४ अरब ७९ करोड ४३ लाख ५७ हजार लगत कट्टा भई रु.१९ अरब ८५ करोड ६० लाख ५९ हजार बाँकी रहेको छ । यो वर्षको थप गर्दा रु.२३ अरब ५३ करोड ४८ लाख २१ हजार बेरूजु देखिएकोले गत वर्षसम्मको भन्दा घटेको छ । सम्परीक्षण गराउने कार्यमा केही सक्रियता बढेको र यस कार्यालयबाट पनि वर्षभरि नै सम्परीक्षण गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिएकोले कुल बेरूजु घटेतापनि बेरूजु फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउने कार्य अबै प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।
१९०. **पेशकी** – यो वर्ष कर्मचारी पेशकी रु.१ करोड ८९ लाख ५३ हजार र अन्य पेशकी रु.१ अरब ६० करोड ५२ लाख ६७ हजार समेत रु.१ अरब ६२ करोड ४२ लाख २० हजार बाँकी देखिएको छ । अधिकांश समिति/संस्थाहरूले गत विगतदेखिको पेशकी अद्यावधिक गरी आय-व्यय हिसाबमा जिम्मेवारी सार्ने गरेका छैनन् । यसले गर्दा सबै कारोबार समेट्न सकेको छैन । गत विगतदेखिको राष्ट्रिय खेलकूद परिषद्को वासलातमा नै नदेखाएको पेशकी बाँकीमध्ये यो वर्षसम्म रु.९ करोड २३ लाख ६३ हजार फछ्यौट गर्न बाँकी देखिएको छ ।
१९१. **उधारो तथा सापटी** – कतिपय समिति/संस्थाहरूले उधारोमा वस्तु तथा सेवा बिक्री गरी उपलब्ध गर्ने गराउने गरेका छन् । त्यस्तै विभिन्न कार्यका लागि अन्य निकाय तथा कर्मचारीहरूलाई विभिन्न सापटी उपलब्ध गराउने गरेको पनि देखियो । यसरी दिएको सापटी तथा उधारो रकमको कार्य सम्पन्न भएपछि समयमै फछ्यौट भए नभएको अनुगमन गरी गराई हिसाब अद्यावधिक गराउनुपर्ने भएतापनि सक्रियता आउन सकेको छैन । यस्तो रकम ४० संस्थामा रु.५६ करोड ७४ लाख १९ हजार रहेको देखिएको छ ।
१९२. **विश्वविद्यालय** – यस कार्यालयबाट त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय तथा पोखरा विश्वविद्यालयको यो वर्ष रु.५ अरब ६९ करोड ४६ लाख ९६ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । विश्वविद्यालयमा केन्द्रीय कार्यालय र अन्य कार्यालयमा वार्षिक बजेटको अतिरिक्त विभिन्न कोषहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन् तापनि गत विगतदेखि नै त्यस्ता कोषहरूको हिसाब अद्यावधिक गरी लेखापरीक्षण गराउने नगरेकोले कोषहरूको स्थिति अन्यौलपूर्ण रहँदै आएको छ । विश्वविद्यालयहरूले सम्पूर्ण मातहत कार्यालयको समष्टिगत केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरी पेश गर्ने गरेको छैन । यो वर्ष विश्वविद्यालयको पेशकी बाहेक कुल खर्च रु.२ अरब ५२ करोड ४९ लाख ७० हजारमध्ये रु.६४ करोड ६१ लाख ५७ हजारमात्र आन्तरिक स्रोतको आय देखिएको छ । देशभरिका अधिकांश क्याम्पसहरूमा यो वर्ष ७० हजार ११० विद्यार्थीले अध्ययनको मौका पाएको जनाएको छ ।
१९३. **निष्कर्ष तथा सुझाव**
- १९३.१ व्यावसायिक कारोबार गर्ने समिति/संस्थाहरूले कारोबार पारदर्शी हुने गरी व्यावसायिक लेखाप्रणाली अवलम्बन नगरेकाले जिम्मेवारी सार्दा धरौटी, पेशकी, सापटी, नगद, बैङ्क मौज्जात, घटी/बढी गरी सारेको या सार्ने नगरेको देखियो । यसले गर्दा कारोबारको यथार्थ स्थिति देखिएन । यस्ता संस्थाहरूलाई व्यावसायिक लेखा नीति अवलम्बन गर्न लगाउनु जरुरी छ ।

- १९३.२ मन्त्रालय, विभाग र मातहत कार्यालयहरूबाट मात्र गर्न नसकिने कतिपय कार्यहरू दक्षतापूर्वक सञ्चालन गरी सरल, सुलभ र भरपर्दो तरिकाले गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउन समिति/संस्थाहरू गठन भएका छन् । ती संस्थाहरू दक्षतापूर्वक सञ्चालन गरी सरकारी निर्भरता क्रमशः घटाउँदै लैजान संस्थाहरूको गठन तथा कार्यान्वयनमा गम्भीरतापूर्वक सोच्नुपर्ने देखिन्छ । यस्ता संस्थाहरूलाई आत्मनिर्भर गराई दिगो सञ्चालनको लागि समयमै ध्यान दिन आवश्यक देखिएको छ ।
- १९३.३ अधिकांश समिति/संस्थामा सरकारी आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन, नियम नै प्रचलनमा रहेको र विनियम तयार गरेको समिति/संस्थामा पनि समयानुकूल संशोधन भएको छैन । नियम, विनियम तथा कर्मचारी सेवा, शर्त र सुविधा सम्बन्धी नियम, विनियम समयानुकूल पुनरावलोकन हुनु आवश्यक छ ।
- १९३.४ लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका बेरुजुहरू तोकिएको समयभित्र असुल फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउनुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । यो वर्ष बेरुजु फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउने कार्यमा केही सुधार देखिएतापनि कतिपय समिति/संस्थाहरूले बेरुजुमाथि कारबाही गर्ने गरेका छैनन् । तालुक संस्थाले पनि बेरुजुमाथिको कारबाही भए नभएको समयमा निरीक्षण तथा अनुगमन गरी समयमै फछ्यौट गर्न लगाउनुपर्नेमा भएको देखिँदैन । बेरुजु फछ्यौटमा सम्बन्धित निकायले विशेष ध्यान दिई सक्रियता ल्याउनुपर्दछ ।
- १९३.५ विभिन्न समिति/संस्थाहरूले करोडौं रकम पेशकी बाँकी राखेका छन् । पेशकीको समयमै अनुगमन गरी फछ्यौट गर्ने गराउनेतर्फ पेशकी दिने निकाय उदासिन रहेको देखियो । आर्थिक विवरणमा उल्लेख भएको पेशकी बाँकी र खाताअनुसारको पेशकी बाँकीको विवरणमा करोडौं रकम फरक परेकोमा पनि हिसाब मिलान गरेको देखिँदैन । पेशकी रकमको समयमै अनुगमन गरी फछ्यौट गराउनेतर्फ सक्रियता ल्याउनुपर्ने देखियो ।
- १९३.६ समिति/संस्थाहरूले उधारोमा बिक्री गरेका सेवा, वस्तुको रकम समयमै प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । त्यस्तै विभिन्न कार्यको लागि दिएको सापटी समेत फिर्ता गरे गराएको छैन । यसरी असुल गर्नुपर्ने उधारो तथा सापटी सम्बन्धमा अनुगमन गरी गराई हिसाब अद्यावधिक गराउन विशेष ध्यान दिनु जरुरी छ ।
- १९३.७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयले समयमै लेखा तयार गरी लेखापरीक्षण नगराएको कारण बक्यौता बढ्न गएको छ भने केन्द्रीय कार्यालय लगायतमा रहेका विभिन्न कोषहरूको हिसाब अद्यावधिक नगरेका कारण कोषहरूको यथार्थ स्थिति दर्शाउन सकेको छैन । सबै आय-व्ययको केन्द्रीय आर्थिक विवरण समेत तयार गर्ने गरेको देखिएन ।

भौतिक सम्पत्तिहरूको संरक्षण सम्बर्द्धन र अधिकतम उपयोग गर्ने नीति कायम गरी रहनुको अतिरिक्त आर्थिक कारोबार र संस्थाको कोषहरूको यथार्थता दर्शाउने व्यवस्था हुनु जरुरी छ । निजी स्तरमा समेत शैक्षिक संस्थाहरू आत्मनिर्भर भएर गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा यस संस्थाको स्वायत्ततामा वृद्धि गर्न पनि आवश्यक कदम चाल्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

संगठित संस्था

• सरकारको पूर्ण स्वामित्वका संगठित संस्था

१९४. **लेखापरीक्षण** – सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको संख्या ३७ छ । यी संस्थाहरूमध्ये कम्पनी ऐन अन्तर्गत २२, प्राधिकरण ऐन अन्तर्गत ३, विशेष ऐन अन्तर्गत ८, संस्थान ऐन अन्तर्गत २ र सञ्चार संस्थान ऐन अन्तर्गत २ छन् । उक्त संस्थाहरूको बक्यौता लेखापरीक्षण समेत तीन वर्षको तुलनात्मक स्थिति निम्नानुसार छः

वार्षिक प्रतिवेदन	लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने वर्ष संख्या	लेखापरीक्षण गराएको वर्ष संख्या	बाँकी वर्ष संख्या
२०६१	७२	४२	३०
२०६२	६७	४३	२४
२०६३	६२	४०	२२

द्रष्टव्यः १. गत वर्ष नेपाल दूरसञ्चार संस्थान तथा नेपाल टेलिकमको नामले क्रमशः ९ र ३ महिना यी संस्था सञ्चालन भएबाट दुई संस्था गनिएकोमा यो वर्ष नेपाल टेलिकममात्र समावेश भएको र नेपाल रेलवे कम्पनी थप भएकोले संस्थान सख्यामा कुनै परिवर्तन भएको छैन ।

२. यो वर्ष नेपाल रेलवे कम्पनीको २०६०।६१ को पनि लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने भएकोले साविकको बक्यौता बढेको छ ।

१९५. **अद्यावधिक लेखापरीक्षण** – लेखापरीक्षण अद्यावधिक गराउने २८ संस्थामध्ये निम्नानुसार १२ संस्थाको २०६१।६२ को अन्तिम लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र १६ संस्थाको २०६१।६२ को प्रारम्भिक लेखापरीक्षणको आधारमा यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

क्र.सं.	अन्तिम लेखापरीक्षण	क्र.सं.	प्रारम्भिक लेखापरीक्षण
१	नेपाल राष्ट्र बैङ्क	१	नेशनल ट्रेडिङ लि.
२	राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क	२	सांस्कृतिक संस्थान
३	नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्थापन लि.	३	जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लि.
४	कृषि सामग्री कम्पनी लि.	४	नेपाल टेलिभिजन
५	राष्ट्रिय समाचार समिति	५	नेपाल विद्युत प्राधिकरण
६	नागरिक लगानी कोष	६	नेपाल टेलिकम
७	कर्मचारी सञ्चय कोष	७	नेपाल खानेपानी संस्थान
८	नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण	८	नेपाल खाद्य संस्थान
९	नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी लि.	९	सूर्ती विकास कम्पनी लि. (इनलिविडेशन)
१०	दुग्ध विकास संस्थान	१०	उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लि.
११	राष्ट्रिय बीउ विजन कम्पनी लि.	११	जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कं. लि.
१२	जनकपुर चुरोट कारखाना लि.	१२	हेटौंडा सिमेन्ट उद्योग लि.
		१३	नेपाल रोजिन एण्ड टर्पोन्टाइन लि.
		१४	कृषि चून उद्योग लि.
		१५	लुम्बिनी चिनी कारखाना लि.
		१६	नागरिक उड्डयन प्राधिकरण

१९६. **बक्यौताको लेखापरीक्षण** – गत वर्ष ११ संस्थाको २५ वर्ष संख्याको लेखापरीक्षण गराउन बाँकीमध्ये यो वर्ष भक्तपुर इँटाटायल कारखानाले ३ वर्षको, शाही औषधि लिमिटेड, उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड, जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड, नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी लिमिटेड, ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड, नेपाल वायुसेवा निगम, नेपाल टेलिकम र वीरगञ्ज चिनी कारखाना प्रत्येकको १।१ वर्षको लेखापरीक्षणको अन्तिम प्रतिवेदन र दि टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपालको प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएको आधारमा १० संस्थाको जम्मा १२ वर्ष संख्याको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ ।

१९७. **लेखापरीक्षण बक्यौता** – भक्तपुर इँटाटायल कारखाना लिमिटेडको ५ वर्ष, कृषि औजार कारखाना लिमिटेडको ४ वर्ष, नेपाल वायुसेवा निगमको ३ वर्ष, नेपाल यातायात संस्थान, नेपाल रेलवे कम्पनी लिमिटेड, दि टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल प्रत्येकको २।२ वर्ष, नेपाल औषधि लिमिटेड, हेटौंडा कपडा उद्योग लिमिटेड, गोरखापत्र संस्थान र ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड प्रत्येकको १।१ वर्ष समेत १० संस्थाको २२ वर्ष संख्याको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ ।

१९८. **प्रारम्भिक प्रतिवेदनको जवाफ** – यो वर्षसम्म २० संस्थाको ५३ वर्षको लेखापरीक्षण गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराइसकेकोमा सञ्चालक समिति वा अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट वित्तीय विवरणहरू प्रमाणित गरी जवाफ नदिएको कारणले अन्तिम प्रतिवेदन तयार गर्न सकिएको छैन । लेखापरीक्षणको जवाफ नदिने संस्थाहरूमा गुठी संस्थान १० वर्ष, सूर्ती विकास कम्पनी इन लिविडेशन ७ वर्ष, पशु आहार उत्पादन विकास समिति ५ वर्ष, जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड र कृषि चून उद्योग लिमिटेड ४।४ वर्ष, राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड र नेपाल रोजिन एण्ड टर्पोन्टाइन लिमिटेड ३।३ वर्ष, लुम्बिनी चिनी कारखाना लिमिटेड र औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान २।२ वर्ष, हेटौंडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड, उदयपुर सिमेन्ट

उद्योग लिमिटेड, दि टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल, नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड, जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड, सांस्कृतिक संस्थान, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, नेपाल टेलिकम, नेपाल खानेपानी संस्थान, नेपाल खाद्य संस्थान प्रत्येकको १११ वर्षको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन उपर सञ्चालक समितिको प्रतिक्रिया प्राप्त नभएको र नेपाल यातायात संस्थान (लिव्निङेशनमा गएको) को २०५४।५५ देखि २०५६।५७ सम्म ३ वर्षको प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपर जवाफ प्राप्त भएतापनि वित्तीय विवरण कम्पनी ऐनअनुसार बनाई अधिकार प्राप्त अधिकृतबाट प्रमाणित गरी पेश नगरेकोले लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्न बाधा परेको छ ।

१९९. **नाफामा सञ्चालित संस्थाहरु** – यो वर्ष १४ संस्थाले रु.७ अरब ४१ करोड ३ लाख ८४ हजार नाफा गरेका छन् । सोमध्ये सबैभन्दा बढी नाफा गर्ने संस्था नेपाल टेलिकम रहेको छ । कम्पनीले यो वर्ष रु.३ अरब ५४ करोड ९८ लाख ३९ हजार नाफा गरेको छ । नाफाबाट लाभांश कर तथा अन्य खर्च कटाई सञ्चित नाफा रु. ५ अरब ४५ करोड १ लाख ३० हजार कायम गरेको छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कले यो वर्ष रु. १ अरब ३२ करोड २८ लाख ९९ हजार नाफा देखाएको तथा गत वर्ष बोनसबापत व्यवस्था गरेको रु.८ करोड ३२ लाख ८ हजारलाई पुनः आम्दानी देखाएकोले बाँडफाँड गर्नुपर्ने हिसाब रु.१ अरब ४० करोड ६१ लाख २ हजारमध्ये साधारण जगेडा कोषमा रु.२६ करोड ४५ लाख ७९ हजार, विगत वर्षको खर्च समायोजनमा रु.१० करोड ३२ लाख ८४ हजार र अग्राधिकार शेयरको लाभांशबापत रु.७८ लाख ७० हजार छुट्याई बाँकी रु.१ अरब ३ करोड ८२ लाख ३९ हजार गत वर्षसम्मको नोक्सानीमा मिलान गरेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैङ्कले गत विगतमा वर्षेनी कार्य सञ्चालनबाट बचत भएको रकमको केही अंश सरकारी कोषमा उपलब्ध गराउँदै आएको थियो । यो वर्ष बैङ्कको कार्य सञ्चालन स्थिति ऋणात्मक रहेकोले साविकको सट्टी समीकरण कोषमा मौज्जात रहेको रु.११ अरब ३५ करोड २१ लाख ६७ हजारमध्येबाट रु.६ अरब १७ लाख ६१ हजार नाफा-नोक्सान बाँडफाँड हिसाबमा ट्रान्सफर गरेको देखियो । सो ट्रान्सफर रकममध्येबाट यो वर्षको कार्य सञ्चालन नोक्सानी रु.२ अरब २४ करोड ४५ लाख ४७ हजार व्यहोरी बाँकी रकममध्ये बैङ्कको विभिन्न ६ कोषमा रु.२ अरब १४ करोड ५९ लाख ३२ हजार र सरकारी कोषमा रु.१ अरब ६१ करोड १२ लाख ८२ हजार दाखिला गर्ने गरी छुट्याएको पाइयो ।

२००. **नोक्सानीमा सञ्चालित संस्था** – यो वर्ष लेखापरीक्षण गरिएका मध्ये २१ संस्थाको यो वर्ष सम्मको सञ्चित नोक्सानी रु.४५ अरब १६ करोड ८७ लाख ९७ हजार रहेको छ । यी संस्थाको कुल पूँजी रु.१० अरब ८६ करोड ५१ लाख १५ हजार भएबाट पूँजीको तुलनामा ४१५.७२ प्रतिशत नोक्सान देखिएको छ ।

संस्थाहरु यसरी नोक्सानीमा जानुको मुख्य कारण आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सुदृढ नहुनु, आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी नहुनु, उत्पादन लागतमा वृद्धि हुनु, पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुन नसक्नु, संस्थाहरुप्रति दीर्घकालीन सरकारी नीति प्रष्ट नहुनु, सञ्चालक समितिको निर्णय वस्तुपरक नहुनु, जिम्मेवारी बोध नहुनुको साथै संस्थाको क्रियाकलापको प्रभावकारी रूपमा अनुगमन नहुनु आदि रहेका छन् ।

२०१. **समायोजन स्थिति** – यो वर्ष लेखापरीक्षण गरिएको मध्ये १५ संस्थाहरुले देखाएको नाफा नोक्सानको स्थिति र लेखापरीक्षणको आधारमा संस्थाले देखाएको व्यवस्था हिसावमा रु.३ अरब ६ करोड ७३ लाख ७७ हजार थप व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

कर्मचारीहरुले नियमानुसार पाउने उपदान, औषधोपचार, सञ्चय कोष तथा अन्य दायित्वको व्यवस्था नगर्नु वा कम गर्नु, ऋण रकममा ब्याजको व्यवस्था नगर्नु, गरेकोमा पनि कम गर्नु, पुरानो वैदेशिक ऋणमा सट्टी नोक्सानी नदेखाउनु, धेरै पुरानो ऋण तथा पेशकीको सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था नगर्नु, गरेकोमा पर्याप्त नहुनु, ऋणको उचित तवरले हिसाब नराख्नु, निर्माण सम्पन्न भई प्रयोगमा आइसकेको सम्पत्तिलाई पूँजीकरण नगर्नाले ह्रास कट्टी खर्च नलेखिनु जस्ता कमी कमजोरीहरु यो वर्ष पनि देखिएको छ ।

२०२. **लाभांश** – यो वर्ष टेलिकमले गत वर्षको समेत रु.६२ करोड ७५ लाख २४ हजार, जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेडले गत वर्षको समेत रु.१ करोड ११ लाख ७१ हजार र नेपाल राष्ट्र बैङ्कले यो वर्षको रु.१

अरब ६१ करोड १२ लाख ८२ हजार समेत जम्मा रु.२ अरब २४ करोड ९९ लाख ७७ हजार लाभांश सञ्चित कोष दाखिला गर्न बाँकी राखेको देखिएको छ ।

२०३. **स्थिर सम्पत्ति** – लेखापरीक्षण गरिएका संस्थाहरूमध्ये लेखापरीक्षणमा पेश भएसम्मको वित्तीय विवरणअनुसार ३३ संस्थामा रु.१ खरब ३९ अरब ८ करोड ८१ लाख ५५ हजारको स्थिर सम्पत्ति रहेकोमा रु.५९ अरब ५३ करोड ९९ लाख ३४ हजार बराबर ह्रास कट्टी खर्च भई रु.७९ अरब ५४ करोड ८२ लाख २१ हजारको सम्पत्ति मौज्दात रहेको देखिएको छ । तेह्र संस्थाको निर्माणाधीन सम्पत्ति रु.२२ अरब ३२ करोड ७६ लाख ५४ हजार समेत जम्मा सम्पत्ति रु.१ खरब १ अरब ८७ करोड ५८ लाख ७५ हजार पुगेको छ ।

समयमै पूँजीकरण नगरेबाट कम ह्रास कट्टी भएको, सम्पत्तिको रजिष्टर अद्यावधिक गरी नराखेको, पर्याप्त प्रमाण बेगर पूँजीकरण गरेको, हराएका, नासिएका वा निसर्ग गरिएका सम्पत्तिहरूबाट भएको नाफा नोक्सान यकिन गरी समायोजन गर्ने नगरेको, प्रक्रिया नपुऱ्याई पुनर्मूल्याङ्कन गरेको, सम्पत्तिहरूको बीमा नगरेको, जग्गाको स्वामित्व प्राप्त नगरेको, भौतिक परीक्षण गरी लगत अद्यावधिक नराखेको जस्ता व्यहोरा देखिएका छन् ।

२०४. **पेशकी तथा असामी** – यो वर्ष लेखापरीक्षण भएका मध्ये २३ संस्थामा कर्मचारी पेशकी रु.६६ करोड ९६ लाख ३१ हजार, २५ संस्थामा कर्मचारी सापटी रु.३ अरब ९७ करोड ९० लाख ६८ हजार, ३१ संस्थामा अन्य पेशकी तथा धरोटी रु.१४ अरब ९५ करोड ७२ लाख ५ हजार र असामी रु.३९ अरब ९५ करोड ४१ लाख ९३ हजार समेत रु.५९ अरब ५६ करोड ९७ हजार रहेकोमा १८ संस्थाले पेशकी तथा असामी शंकास्पद व्यवस्था गरेको रु.२ अरब ३७ करोड ७५ लाख ९१ हजार कटाउँदा खुद बाँकी रु.५७ अरब १८ करोड २५ लाख ६ हजार रहेको छ ।

असामी तथा पेशकी रकम असुल फछ्यौट गर्न तदारुकता नदेखाएको, आयु वर्गीकरण नगरेको, पहिलो पेशकी फछ्यौट नभई पुनः पेशकी दिने गरेको, आवश्यकताभन्दा बढी पेशकी दिने गरेको, नर्मसभन्दा बढी छिज (जर्ती) भएमा बढी छिजको हुने मूल्य सम्बन्धित व्यक्तिको नाममा पेशकी देखाई हिसाब मिलान गर्ने गरेको, सामान प्राप्त भइसक्दा पनि प्रतीतपत्र हिसाब फछ्यौट नगरेको, सरकार तथा अन्य निकायहरूसँगको लिनु दिनुपर्ने हिसाब यकिन नगरेको, लिनुपर्ने रकमको सम्बन्धित पक्षबाट समर्थनपत्र नलिएको, असामी हिसाब देखाउँदा विस्तृत नदेखाई खुद मात्र देखाउने गरेको, शंकास्पद असामी तथा पेशकीको लागि पर्याप्त व्यवस्था नगरेको जस्ता व्यहोरा देखिएका छन् ।

२०५. **शेयर पूँजी** – बीस संस्थाले देखाएको शेयर पूँजी/पूँजीकोष र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको शेयर पूँजी/पूँजीकोष प्रतिवेदन अनुसार ८ संस्थामा रु.१६ अरब ४८ करोड ९३ लाख ८१ हजार घटी र १२ संस्थामा रु.१४ अरब ३१ करोड ४५ लाख ६२ हजार बढी देखाएको छ । घटी देखाउने नेपाल विद्युत प्राधिकरण रु.१५ अरब १२ करोड ३५ लाख ८९ हजार र बढी देखाउनेमा नेपाल टेलिकमको रु.१३ अरब ७३ करोड २० लाख ५९ हजार उल्लेख्य छन् ।

२०६. **आयकर** – आयकर तिर्नुपर्ने दायित्व भएका १७ संस्थाको लेखापरीक्षण भएको वर्षसम्म आयकरबापत रु.७ अरब ४० करोड ६७ लाख ७३ हजार व्यवस्था गरेको मध्ये १३ संस्थाले रु.७ अरब ४८ लाख ८९ हजार अग्रिम करबापत दाखिला गरेका छन् ।

त्यस्तै ७ संस्थाले स्रोतमा कट्टी गरेको आयकर रु.३१ लाख १७ हजार, ५ संस्थाले मूल्य अभिवृद्धि कर (बिक्री कर समेत) रु.२ करोड ५६ लाख ६४ हजार, विगतको ठेक्का करबापत ४ संस्थाले रु.५२ लाख ३७ हजार समेत रु.३ करोड ४० लाख १८ हजार आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दाखिला गर्नुपर्नेमा गरेका छैनन् ।

२०७. **रोयल्टी** – नेपाल विद्युत प्राधिकरण तथा नेपाल टेलिकमले रोयल्टीबापत रु.९७ करोड ८५ लाख ९७ हजार सरकारलाई भुक्तानी गर्न बाँकी राखेको छ भने नेपाल टेलिभिजनले रोयल्टीबापत दाखिला गर्नुपर्ने रु.५ करोड २८ लाख ९४ हजारको व्यवस्था समेत गरेको छैन ।

२०८. ऋण तथा ब्याज – सरकारसँग वैदेशिक तथा आन्तरिक स्रोतबाट ऋण लिने ५ संस्थाको आन्तरिक ऋण रु.२ अरब २१ करोड ३१ लाख १७ हजार र वैदेशिक ऋण रु.१ अरब १५ करोड ७३ लाख ३९ हजार समेत रु.३ अरब ३७ करोड ४ लाख ५६ हजार, ६ संस्थाको वैदेशिक ऋण रु.५१ अरब १ करोड ८६ लाख ४ हजार तथा ९ संस्थाको आन्तरिक ऋण रु.१ अरब ६८ करोड ८० लाख १ हजार समेत २० संस्थाको रु.५६ अरब ७ करोड ७० लाख ६१ हजार ऋण (साँवा) दायित्व भएकोमा १४ संस्थाले ब्याजबापत रु.७ अरब ५० करोड ४९ लाख ६० हजार भुक्तानी गर्न बाँकी देखाएका छन्। ब्याज बाँकी देखाउनेमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु.६ अरब २० करोड २८ लाख १८ हजार उल्लेखनीय छ।

२०९. सजगताको अभाव – विगत केही वर्ष यता अति पूँजीकरण, सम्पत्तिको अधिक मूल्याङ्कन, त्रुटिपूर्ण खरिद व्यवस्था, कम सुरक्षण, शाखा हिसाब, बैङ्क हिसाब, असामी, पेशकी आदि लिनु दिनुपर्ने हिसाब मिलानमा ढिला सुस्ती, खर्च तथा उत्पादनको मापदण्डको कमी, जिन्सीको अव्यवस्था, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग लगानी हिसाब भिडान नहुनु, आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी हुन नसक्नु जस्ता कमी कमजोरीहरू र नियन्त्रणका उपायहरूको अभाव तथा अप्रभावकारिताबारेमा वर्षेनी प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्दै आएकोमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको देखिएन।

अधिकांश संस्थाहरूले पूर्ण क्षमतामा र प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा व्यवसाय चलाउने सोचाई र बजार तथा बिक्री प्रवर्द्धनतर्फ तत्परता देखाई क्षमता विस्तार गर्नेतर्फ प्रयास गरेको देखिँदैन। लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका त्रुटिहरूलाई प्रभावकारी कदम चाली हटाउनेतर्फ ठोस निर्णय नगरी जवाफ दिन ढिलाई गर्ने, जवाफै नदिने, तत्काल कारबाही गर्नुपर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा "अवगत भयो" या "जानकारी भयो" भन्ने जस्ता जवाफ दिने परिपाटी अबैध कायम छ। सञ्चालक समितिबाट प्रभावकारी भूमिका निर्वाह हुन नसकेका अवस्था देखिएका छन्।

२१०. अधिकांश स्वामित्वका संस्था – सरकारको अधिकांश स्वामित्व रहेका संगठित संस्थाहरूले लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (३) अनुसार लेखापरीक्षक नियुक्त गर्न महालेखा परीक्षकको परामर्श लिनुपर्ने व्यवस्था छ। पहिचान गरिएका अधिकांश स्वामित्व भएका २५ संस्थामध्ये यो वर्ष सो व्यवस्था अनुरूप १५ संस्थालाई लेखापरीक्षकको नियुक्तिको लागि परामर्श दिइएको छ। चार संस्थाले विगतको लेखापरीक्षण टुङ्ग्याउन नसकेको हुँदा मागै गरेका छैनन् भने ४ ले परामर्श माग गर्ने गरेका छैनन्। हिमाल सिमेन्ट कम्पनी लिमिटेड हाल सञ्चालनमा नरहेको र गोरखकाली रबर उद्योग निजीकरणमा गइसकेको छ।

संस्थाबाट परामर्श माग भएका बखत तत्काल परामर्श दिने गरिएतापनि संस्थाहरूले निर्दिष्ट समयमा लेखा तथा वित्तीय विवरण तयार गरी लेखापरीक्षण प्रक्रिया नियमित गर्न सकेका छैनन्। नेपाल औद्योगिक विकास निगमको २०६०।६१ र २०६१।६२ समेत २ वर्षको, नेपाल आयल निगमको २०६०।६१ को, राष्ट्रिय बीमा संस्थानको २०५६।५७ देखिको लेखापरीक्षण कार्य बाँकी रहेको छ। नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्राइभेट लिमिटेडलाई २०५८।५९ सम्मको लेखापरीक्षक नियुक्तिको परामर्श तत्कालै उपलब्ध गराएकोमा २०५५।५६ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छ। सोपछिका वर्षको परामर्श माग भई आएको छैन। घरेलु शिल्पकला बिक्री भण्डार लिमिटेड लिक्विडेशनमा गएको छ। तर लिक्विडेशन सम्बन्धी कार्य टुङ्गिन सकेको छैन। मेची सगरमाथा धान चामल निर्यात कम्पनी लिमिटेड र सुदूरपश्चिमाञ्चल सेती महाकाली धान चामल निर्यात कम्पनी २३ वर्ष अगाडि विघटन गरेकोमा लिक्विडेशनको कार्य अबैध टुङ्गो लागेको छैन। राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्डको लगानीमा सञ्चालित साभा स्वास्थ्य सेवा सहकारी लिमिटेडलाई २०५९।६० को लेखापरीक्षणको लागि लेखापरीक्षक नियुक्तिको परामर्श उपलब्ध गराएकोमा सोको प्रगति प्राप्त भएको छैन। संस्था स्वयं पनि सम्पर्कमा आएको छैन। पाँच विकास क्षेत्रमा स्थापित ग्रामीण विकास बैङ्कमध्ये ३ बैङ्क र बुटवल धागो कारखानाले सुरुदेखि नै परामर्श लिएका छैनन्।

२११. पारदर्शिता – मुलुकमा पेट्रोलियम पदार्थ आपूर्ति गरी बिक्री वितरण गर्ने उद्देश्यले २०२७ सालमा स्थापित नेपाल आयल निगमको चुक्ता पूँजी रु.९ करोड ६७ लाख १५ हजार छ। उक्त संस्थामा सरकारको अधिकांश स्वामित्व भएकोले लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ को दफा ७(२) अनुसार लेखापरीक्षक नियुक्तिको लागि परामर्श

दिने गरिएको छ । निगमले २०५९।६० सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गराएको छ । निगमले २०५९।६० मा रु.१ अरब ८६ करोड २४ लाख ५ हजार सञ्चालन नोक्सानी व्यहोरेकोले सो रकम २०५८।५९ को नाफा रु.३ करोड ९२ लाख ९४ हजारबाट समायोजन गर्दा यो वर्षसम्म नियमको खुद नोक्सानी रु.१ अरब ८२ करोड ३१ लाख ११ हजार पुगेको छ । शंकास्पद असामीको पर्याप्त व्यवस्था र विनिमय दरबाट परेको असर आदिको लेखाङ्कन नगरेको हुनाले नोक्सानी अझै बढ्ने देखिन्छ ।

निगममा ९९ प्रतिशतभन्दा बढी सरकारी स्वामित्व भएतापनि नगण्य हिस्सा अरुको भएकोले लेखापरीक्षण गर्न परामर्शमात्र दिने व्यवस्थाले महालेखा परीक्षक आफैले परीक्षण गर्नसक्ने अवस्था छैन । यस किसिमले निगमको विस्तृत परीक्षण महालेखा परीक्षकबाट नहुनाले संसदमा अद्यावधिक प्रतिवेदन हुनसक्ने अवस्था नरहेबाट पारदर्शितामा कमी हुने देखियो ।

२१२. **निष्कर्ष तथा सुझाव** – सरकारी संस्थाहरूको कार्य कुशलतामा वृद्धि गरी ती संस्थाको आर्थिक अवस्थामा निरन्तर ह्रास आउन नदिन निम्नानुसारका केही उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिएको छ:

- संस्थाबाट समयमा वित्तीय विवरण तयार गरी लेखापरीक्षणलाई उपलब्ध गराउन नसकेकोले यो वर्ष ३७ संस्थानको ६२ वर्ष संख्याको लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्नुपर्नेमा ४० वर्षसंख्याको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । संस्थानको अद्यावधिक लेखापरीक्षण गराउन नसक्ने अवस्थालाई उचित मान्न नसकिने हुँदा संस्थाको कार्यकारी प्रमुखको पुनर्नियुक्ति, अवधि थप, कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन तथा अन्य सुविधा थप गर्दा लेखापरीक्षणलाई समेत आधार लिने परम्पराको थालनी गर्नु जरुरी देखिन्छ ।
- नेपाल सरकारले संस्थामा गरेको शेर तथा ऋण लगानीको महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको अभिलेख र संस्थाको अभिलेखमा फरक परेको, समयमा साँवा ब्याज भुक्तानी हुन नसकेको, सरकारलाई बुझाउनुपर्ने कर तथा अन्य रकम समयमा दाखिला गर्ने नगरेको जस्ता अवस्था यो वर्ष पनि विद्यमान देखिएकाले प्रभावकारी सुपरिवेक्षण संयन्त्रको व्यवस्था हुन जरुरी देखिएको छ ।
- सञ्चालक समिति सदस्य तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकारीको नियुक्ति गर्दा निजहरूको शैक्षिक योग्यता र व्यवसायीक दक्षता, व्यावहारिक अनुभव समेतका आधारमा नियुक्ति गर्ने, साना संस्थानहरूको व्यवस्थापन प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिसकेका व्यक्तिलाई ठूलो संस्थामा नियुक्ति गर्ने तथा तिनीहरूलाई आफ्नो निर्णयप्रति उत्तरदायी बनाउने परम्परा बसाउनु उपयुक्त हुने देखिएको छ ।
- सञ्चालकहरूको व्यक्तिगत वा सामूहिक जिम्मेवारी नतोकेको अवस्थामा सञ्चालक तथा कार्यकारी प्रमुखको योग्यता तथा व्यवसायिक दक्षता, निजहरूको स्पष्ट काम, कर्तव्य र अधिकारको लागि छुट्टै ऐन नियमको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- प्रत्येक संस्थाले सञ्चालक सदस्य समेत रहेको लेखापरीक्षण समिति गठन गर्न आवश्यक देखिन्छ । आन्तरिक तथा अन्तिम लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका व्यहोरा तथा त्रुटिहरूको अध्ययन, कार्यप्रणालीमा भएका सुधारको अनुगमन गरी बेरुजू फिडब्याक समेत गर्ने गराउने कार्यका लागि सञ्चालककै अध्यक्षतामा समिति गठन गरी कार्य गराउन सकेमा संस्थाको कार्यकुशलतामा वृद्धि हुने देखिन्छ ।
- विघटन, खारेजी तथा निजीकरण भएका संस्थाको लेखापरीक्षण चाँडो टुङ्ग्याई अन्य कार्य छिटो टुङ्ग्याउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।
- उन्नासय प्रतिशतसम्म सरकारी स्वामित्व भएका संस्था पनि नगण्य प्रतिशत स्वामित्व अरुको भएकोले यस कार्यालयबाट लेखापरीक्षण नगरी केवल लेखापरीक्षक नियुक्तिका लागि परामर्श दिनुपर्ने व्यवस्था रहेकोले यस्ता संस्थाको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन संसद समक्ष पेश हुन नसक्ने अवस्था रहेको सन्दर्भमा सम्बन्धित पक्षबाट गम्भीरतापूर्वक सोचिनुपर्दछ । यसको उदाहरणको रूपमा नेपाल आयल निगम, कृषि विकास बैङ्क आदिलाई लिन सकिन्छ ।

उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा पूर्णस्वामित्व भएका सरकारी संस्था, अधिकांश स्वामित्व भएका संस्था तथा अन्य संस्थाहरूमा भएको नेपाल सरकारको लगानी, यसको प्रतिफल, सम्बन्धित संस्थाबाट सर्वसाधारणलाई पुऱ्याई आएका सेवा जस्ता विविध विषयमा निर्णय गर्न गराउन मद्दत पुऱ्याई लगानीको उपयोगिता तथा आवश्यकता सम्बन्धमा सरकारलाई प्राविधिक तथा विशेषज्ञ सेवा पुऱ्याउने गरी कानूनद्वारा नै अधिकार प्राप्त एक

उच्चस्तरीय बोर्ड बनाउनु उचित देखिन्छ । उक्त बोर्डलाई संस्थाहरूको विभिन्न क्रियाकलापमा नियन्त्रण गर्ने गराउने तथा नियमन गर्ने निकायको रूपमा कार्य गर्नसक्ने अधिकार प्रदान गरी यसका निर्णयहरूलाई बाध्यात्मक रूपमा पालन गर्ने गराउने अधिकार प्रदान गरिनुपर्नेतर्फ सरकारले समयमै गम्भीर ध्यान पुऱ्याउन जरुरी भइसकेको छ ।

जिल्ला विकास समिति

यो वर्ष ७५ जिल्ला विकास समितिको रु.१० अरब २० करोड ३ लाख ८७ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । उक्त लेखापरीक्षण अङ्कमा ७० स्थानीय विकास कोषको रु.१ अरब ३२ करोड ९१ लाख ८० हजार समेत समावेश छ ।

२१३. **आय व्यय** – यो वर्ष ७५ जिल्ला विकास समितिमा सरकारको अनुदान रु.२ अरब ५८ करोड ५२ लाख ९० हजार र समितिको आन्तरिक स्रोतबाट समेत रु.२ अरब ८७ करोड ७१ लाख ३४ हजार समेत रु.५ अरब ४६ करोड २४ लाख २४ हजार आम्दानी भएको मध्ये रु.४ अरब ३४ करोड ५६ लाख १० हजार खर्च भई रु.१ अरब ११ करोड ६८ लाख १४ हजार आगामी वर्षको लागि जिम्मेवारी सारेको छ ।

२१४. **पेशकी** – गत वर्षसम्मको पेशकी बाँकी रु.७३ करोड ९९ लाख १३ हजारमध्ये यो वर्ष रु.११ करोड ५९ लाख ९६ हजार फछ्यौट भई बाँकी रहेको रु.६२ करोड ३९ लाख १७ हजारमा यो वर्ष ७४ जिल्ला विकास समितिको रु.१६ करोड ५१ लाख ४९ हजार थप भई रु.७८ करोड ९० लाख ६६ हजार कुल पेशकी बाँकी देखिएको छ । यो वर्षको पेशकीमध्ये रु.५० लाखभन्दा बढी पेशकी बाँकी हुने मकवानपुर, सर्लाही, नवलपरासी, बारा, ललितपुर, काठमाडौं, रुपन्देही, पाल्पा र रौतहट जिल्ला विकास समितिको पेशकी रु.८ करोड २५ लाख २५ हजार (४९.९७ प्रतिशत) रहेको छ ।

म्यादभित्र पेशकी फछ्यौट नगर्ने, पेशकी जिम्मेवारी सार्दा घटी बढी हुने गरी सार्ने, पेशकी फछ्यौट नगर्ने उपर नियमानुसार कारबाही नगर्ने जस्ता गत विगतका व्यहोराहरूको पुनरावृत्तिले प्रत्येक वर्ष पेशकी रकममा वृद्धि हुन गएको छ ।

२१५. **अनियमित कारोबार** – जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षणबाट देखिएका प्रमुख व्यहोराहरूमा ठेकेदारहरूसँग असुल गर्नुपर्ने रकम वर्षौंसम्म असुल नगरेको, असुली रकम यथासमयमै बैङ्क दाखिला नगरेको, मौज्जात रकम फरक परेकोमा समयमा नै यकिन नगरेको, ऐन नियमले तोकेको भन्दा बढी आर्थिक सुविधा लिने दिने गरेको, बिल भरपाई बेगर खर्च लेख्ने गरेको, भैपरी आउने र आर्थिक सहायतामा ऐन नियमले तोकेको सीमा नघाई खर्च गर्ने गरेको, अग्रिम आयकर कट्टा नगरेको, कट्टा गरेको अग्रिम आयकर सञ्चितकोष दाखिला नगरेको, बजेट सिद्धान्त विपरीत अन्य सरकारी कार्यालयको लागि खर्च गर्ने गरेको आदि कारणबाट यो वर्ष जिल्ला विकास समितितर्फ रु.८० करोड ५१ लाख २३ हजार र स्थानीय विकास कोषतर्फ रु.११ करोड ५७ लाख ४८ हजार समेत रु.९२ करोड ८ लाख ७१ हजार (लेखापरीक्षण अङ्कको ९.०३ प्रतिशत) बेरुजू देखिएको छ ।

यो वर्ष सबै जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराएकोमा ३२ समिति (४२.६७ प्रतिशत) बाट जवाफ प्राप्त भएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम ११६ अनुसार आन्तरिक वा अन्तिम लेखापरीक्षणबाट देखिएका बेरुजू म्यादभित्र फछ्यौट गर्नुपर्ने, फछ्यौट गर्न नभ्याएमा म्याद थप माग गर्नुपर्ने व्यवस्था भएतापनि म्याद थप माग भएको छैन ।

२१६. **अग्रिम कर** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८७, ८८ र ८९ अनुसार भुक्तानीमा अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्नेमा ५९ जिल्ला विकास समितिले रु.५३ लाख ७१ हजार कट्टी नगरेको तथा २४ समितिले कट्टी गरेको अग्रिम कर रु.१२ लाख ९९ हजार सञ्चित कोष दाखिला गरेको देखिएन ।

२१७. **मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १४(१) तथा नियमावली, २०५३ को नियम १७(१) अनुसार मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको प्रत्येक व्यक्तिले प्रापकलाई तोकिएको ढाँचामा कर बीजक

- दिनुपर्ने व्यवस्था भएकोमा जिल्ला विकास समिति २५ ले कर बीजक बेगर रु.२२ लाख ६१ हजार मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी दिएको देखियो ।
२१८. **कर दस्तुर** – स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को परिच्छेद ६ अनुसार जिल्ला विकास समितिले कर, दस्तुर, सेवा शुल्क र भाडा उठाउन सक्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा २६० बमोजिम त्यस्तो रकम असुल नभएमा सरकारी बाँकी सरह असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा ५७ समितिले रु.१८ करोड ५२ लाख ८७ हजार असुल गर्न बाँकी राखेको छ ।
२१९. **हर्जाना** – स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावली, २०५६ को नियम ६८(५) को खण्ड (ख) र (ग) अनुसार बोलपत्र स्वीकृत भएपछि ठेक्का सम्झौता गर्दा हर्जाना र क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था सम्झौतामा स्पष्ट रूपमा खुलाउनुपर्नेमा जिल्ला विकास समिति ललितपुरले यस्तो व्यहोरा सम्झौतामा समावेश नगरी रु.६ करोड ६१ लाख ६५ हजारको २ आय ठेक्का सम्झौता गरेको देखियो । सम्झौतामा हर्जाना सम्बन्धी शर्त नहुनाले समयमा ठेकेदारले रकम दाखिला नगर्दा समेत कुनै कारवाही नहुनुको साथै ठेक्का रकममध्ये रु.१ करोड २७ लाख ३७ हजार असुल हुन बाँकी रहेको छ । यस्तै जिल्ला विकास समिति रुपन्देही र धादिङले कर दस्तुर असुल गर्ने ठेकेदारबाट सम्झौता मुताबिक असुल गर्नुपर्ने हर्जाना रु.१९ लाख ८१ हजार असुल गरेको देखिएन ।
२२०. **तिहार खर्च** – स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन तथा नियमावलीमा कर्मचारीले तिहार खर्च पाउने व्यवस्था भएको पाइँदैनतापनि जिल्ला विकास समिति काठमाडौं, भक्तपुर र कञ्चनपुरले कर्मचारीलाई तिहार खर्च भनी रु.६ लाख ४२ हजार वितरण गरेको छ ।
२२१. **क्षति** – जिल्ला विकास समिति, खोटाङले २०६२।३।५ मा भएको द्वन्दको क्रममा रु.५ करोड २० लाख ४२ हजार र मुगुले २०६१।७।५ को आगलागीमा परी रु.१ करोड ७४ लाख ८६ हजार मूल्यको भौतिक सम्पत्ति तथा रु.४३ लाख ८ हजार तथा स्थानीय विकास कोष खोटाङ र म्याग्दीले क्रमशः रु.३४ लाख ५९ हजार र रु.१ लाख ५८ हजारको स्रेस्ता जलेर नष्ट भएको व्यहोरा उल्लेख गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन ।
२२२. **प्रशासनिक खर्च** – स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावली, २०५६ को नियम ४५ मा जिल्ला विकास समितिले स्वीकृत बजेटको परिधिभित्र रही कर, शुल्क, सेवा शुल्क, दस्तुर र भाडाबाट उठाएको कुल रकमको २५ प्रतिशतसम्म प्रशासनिक कार्यको लागि खर्च गर्नपाउने व्यवस्था भएकोमा ६४ जिल्ला विकास समितिले सो सीमा नघाई रु.१० करोड ४९ लाख ८३ हजार बढी खर्च गरेको देखियो । नियम ४६ अनुसार समितिले सो अनुसार उठाएको कुल रकमको १ प्रतिशतसम्म भैपरी आउने विकास निर्माण कामको लागि खर्च गर्नपाउने व्यवस्था अनुसार यो वर्ष ५५ समितिले अधिकतम रु.३१ लाख १९ हजार खर्च गर्नपाउनेमा रु.१ करोड ८ लाख ८२ हजार खर्च गरी रु.७७ लाख ६३ हजार बढी खर्च गरेको पाइयो ।
२२३. **हिनामिना मस्यौट** – जिल्ला विकास समिति, ओखलढुङ्गाले स्थानीय विकास कोषका एक वरिष्ठ सामाजिक परिचालकले समूहबाट उठाएको ऋणपूँजी समेत रु.२ लाख १२ हजार बैङ्क दाखिला नगरी फरार रहेकोमा सो रकम असुल नगरी निजको नाममा पेशकी कायम गरेको छ ।
२२४. **सापटी** – जिल्ला विकास समिति ३६ ले अन्य संघ संस्था र कार्यालयलाई दिएको सापटी रु.१ करोड ८३ लाख ३० हजार सोधभर्ना लिएको देखिएन ।
२२५. **नियुक्ति** – जिल्ला विकास समिति, ललितपुरले दरवन्दी बेगर १ नायब सुब्बा, ३ ओभरसियर र ३ सव-ओभरसियर तथा जाजरकोटले करार सेवा निर्देशिका, २०५९ बमोजिम आवश्यकताको पहिचान, तत्सम्बन्धी कार्यविधि र जिल्ला परिषद्को निर्णय बेगर १ ओभरसियर र ५ सव ओभरसियरलाई करार सेवामा नियुक्ति गरी यो वर्ष क्रमशः रु.५ लाख ५७ हजार र रु.२ लाख ५३ हजार तलब भत्ता खर्च लेखेको देखियो ।
२२६. **रकम फिर्ता** – सरकारबाट प्राप्त अनुदानमध्ये आर्थिक वर्षको अन्तमा बाँकी रहेको रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा फिर्ता गर्नुपर्नेमा १३ जिल्ला विकास समितिले रु.१ करोड ३४ लाख ६३ हजार फिर्ता गरेको देखिएन ।

निष्कर्ष र सुभाउ

समितिबाट सञ्चालित जिल्ला विकास कोष तथा स्थानीय विकास कोषको लेखापरीक्षणबाट देखिएका प्रमुख व्यहोरा प्रतिवेदनको भाग ४ मा समावेश छ । आर्थिक प्रशासनमा थप सुधारका लागि निम्नबमोजिम सुभाउ प्रस्तुत गरिएको छ:

२२७. **कर** – अग्रिम कर, मूल्य अभिवृद्धि कर लगायतका स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बमोजिम उठाउनुपर्ने कर असुलीमा भएको खुकुलोपनलाई नियन्त्रण गरी कानून बमोजिम कर असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गरिनुपर्दछ । यसैगरी कानूनबमोजिम असुल गर्नुपर्ने स्थानीय कर तथा समितिले लगाएको कर तथा ठेक रकम प्रभावकारी रूपमा असुल गर्ने व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिएको छ ।
२२८. **लगत** – लेखापरीक्षणले औल्याएका बेरुजूको लगत राख्ने र असुल फछ्यौट गर्नेतर्फ ध्यान दिनु जरुरी छ ।
२२९. **पेशकी** – समयमै पेशकी फछ्यौट गर्ने गराउने कार्यमा सक्रिय हुनु जरुरी छ ।
२३०. **बढी खर्च** – खर्च सम्बन्धी नियमको सीमा नाघी आर्थिक सहायता वितरण गर्ने, प्रशासनिक तथा भैपरी आउने जस्ता अनुत्पादक कार्यमा खर्च वृद्धि भएको देखिँदा त्यस्ता खर्चमा नियन्त्रण गर्नु जरुरी देखिएको छ ।
२३१. **आन्तरिक लेखापरीक्षण** – नियमानुसार आन्तरिक लेखापरीक्षण शाखा गठन गरी लेखापरीक्षण गर्ने गराउने तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउनु जरुरी छ ।
२३२. **समीक्षा** – जिल्लाभित्र सञ्चालित आयोजनाको समयमै कार्य सम्पन्न गर्ने, जाँचपास गर्ने, प्रतिवेदन तयार गर्ने र सोको समीक्षा तथा मूल्याङ्कन यथासमयभित्र गर्ने गराउने व्यवस्था हुनुपर्दछ । उपभोक्ता समितिद्वारा निर्माण कार्य गराउँदा उपभोक्ता समितिको योगदानलाई स्पष्ट किटान गरी सोही अनुपातमा रकम निकासी गर्ने तथा भएको कामको मूल्याङ्कन गरी योजना प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।
२३३. **प्रशासनिक खर्च** – नियमले तोकेको सीमा नाघी प्रशासनिक कार्यमा खर्च गर्ने प्रक्रियालाई नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

कार्यालय गतिविधि

२३४. **नाम परिवर्तन** – जनआन्दोलन २०६२/६३ बाट संसद पुनर्स्थापित भएपछि प्रतिनिधिसभाको घोषणा २०६३ को भावना अनुकूल साविकमा नेपाल अधिराज्यको महालेखा परीक्षकको विभाग नामको यो कार्यालयलाई २०६३/२१४ देखि महालेखा परीक्षकको कार्यालय नामाकरण गरिएको छ ।
२३५. **वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक** – महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०६२ मिति २०६२/१०/१७ मा सार्वजनिक भएको छ । प्रतिवेदन सार्वजनिक भएबाट राज्यको आय-व्यय हिसाब पारदर्शी हुनाको साथै सार्वजनिक धन उपयोगको स्थिति सरोकारवाला, नागरिक समाज सबैले जानकारी पाउने स्थिति सिर्जना भएको छ ।
२३६. **मैत्रीपूर्ण भ्रमण** – मित्रराष्ट्र मलेसियाका महालेखा परीक्षकको नेतृत्वमा आएको दुई सदस्यीय प्रतिनिधिमण्डलले २०६२/४/१७ देखि २० गतेसम्म नेपालको भ्रमण गरेको छ । भ्रमणका अवसरमा नेपाल र मलेसियाका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूद्वारा अवलम्बन गरेको लेखापरीक्षण सम्बन्धी कार्य प्रक्रिया, लेखापरीक्षणको क्षेत्र र प्रविधि लगायतका अ-आफना अनुभव र कार्यशैलीबारे आदान प्रदान भएको छ । प्रतिनिधिमण्डलले “सार्वजनिक क्षेत्र लेखापरीक्षण सुधार तथा क्षमता अभिवृद्धि” आयोजना अन्तर्गत यस कार्यालयद्वारा लेखापरीक्षण गरिएका कार्यको पुनरावलोकन पश्चात् लेखापरीक्षणको स्तर निकै “राम्रो” रहेको व्यहोरा जनाएको छ । यस किसिमको समकक्षी मूल्याङ्कन (Peer Review) द्वारा कार्यालयबाट गरिएका कार्यको समेत सकारात्मक मूल्याङ्कन भएकोले कार्यालयमा काम गर्ने हामी सबैलाई पूर्ण हौसला मिलेको छ ।
२३७. **इन्टोसाई कार्यटोलीको बैठक** – सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन (इन्टोसाई) द्वारा गठित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको लेखापरीक्षण सम्बन्धी कार्यटोलीको दोस्रो र तेस्रो बैठक क्रमशः भिएना तथा भेनेजुएलामा सम्पन्न भएको छ । बैठकमा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू सार्क, ओपेक, एसियाली विकास बैङ्क आदिको लेखापरीक्षण कार्यान्वयनका विषयमा छलफल भएको थियो । मैले उक्त दुवै बैठकमा एक-एक

सहयोगीकासाथ भाग लिनुको साथै कार्यटोलीको तेस्रो बैठकमा दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन (सार्क) को लेखापरीक्षण सम्बन्धमा अवलम्बन गरेको सिद्धान्त र यसको कार्यान्वयन प्रक्रियाबारे प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेको थिएँ ।

२३८. **अन्तरक्रिया कार्यक्रम** – लेखापरीक्षण र सम्परीक्षणका सम्बन्धमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गरी सुधारका उपायहरू पहिल्याउने उद्देश्यले यस कार्यालयका पदाधिकारीहरू र कार्यालय प्रमुख तथा सम्बन्धित कर्मचारीहरूबीच छलफलका लागि महालेखा परीक्षकको उपस्थितिमा २०६२ आश्विन ४ गते मोरङको विराटनगर र २०६२ पौष ११ गते बाँकेको नेपालगञ्जमा जिल्लास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भयो । ती कार्यक्रममा सम्बन्धित क्षेत्रका तत्कालीन क्षेत्रीय प्रशासक र अञ्चल प्रशासक, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, कार्यालय प्रमुखहरू तथा सम्बन्धित क्षेत्रका लेखाका कर्मचारीसहित विराटनगरमा ८८ तथा नेपालगञ्जमा १४४ को सहभागिता रह्यो । उक्त दुवै कार्यक्रममा महालेखा परीक्षक लगायत विभागका अन्य कर्मचारी र सो क्षेत्रमा लेखापरीक्षणको सिलसिलामा रहेका कर्मचारीहरू समेतको संलग्नता रहेको थियो ।

लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूको उपस्थितिमा भएको अन्तरक्रिया

यस कार्यालयको सभाकक्षमा लेखाउत्तरदायी अधिकृत, विभागीय प्रमुख, संगठित संस्थाका प्रमुख तथा बोर्ड, समितिका प्रमुखहरूलाई सहभागी गराई लेखापरीक्षण, यसमा देखिएका समस्या, बेरजू फछ्यौट र सम्परीक्षण आदि विषयमा २०६२।१०।९ देखि १२ सम्म अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन भयो । छलफलका सहभागीहरूले लेखापरीक्षण र सम्परीक्षण सम्बन्धमा विभिन्न सुझावहरू व्यक्त गर्नुभयो ।

२३९. **वार्षिकोत्सव** – महालेखा परीक्षकको कार्यालय स्थापना भएको ४८ औँ वार्षिक उत्सवको उपलक्ष्यमा २०६३ आषाढ १५ गते आयोजना गरिएको समारोहमा प्रतिनिधिसभाका माननीय सभामुख, माननीय अर्थमन्त्री, संवैधानिक निकायका प्रमुखहरू, मुख्य सचिव, पूर्वमहालेखा परीक्षक, उपमहालेखा परीक्षकहरू लगायत कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीको उपस्थिति रह्यो । सोही उपलक्ष्यमा नेपाल टेलिभिजनबाट परिसम्वाद कार्यक्रम, कार्यालयद्वारा निवन्ध प्रतियोगिता, बुद्धिचाल प्रतियोगिता, कवि सम्मेलन आदि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी वार्षिकोत्सव मनाइएको छ ।

समारोहमा उपस्थित पदाधिकारी र आमन्त्रित वर्गमध्ये अग्रपंक्तिमा बायाँबाट क्रमशः अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त, का.मु.मुख्य सचिव र लोक सेवा आयोगको अध्यक्ष

मञ्चमा आसीन पदाधिकारीहरू बायाँबाट क्रमशः अर्थमन्त्री श्री रामशरण महत, लेखा समितिका अध्यक्ष श्री चित्रबहादुर के.सी., प्रतिनिधिसभाका सभामुख श्री सुवास नेम्वाङ र महालेखा परीक्षक श्री गेहेन्द्रनाथ अधिकारी

२४०. **नियोगको निरीक्षण** – नेपाली राजदूतावास तथा स्थायी नियोगहरूको बेरूजू सम्परीक्षण, जिन्सी व्यवस्थाको निरीक्षण तथा स्थलगत अध्ययन समेतको लागि २०६२/६३ मा एक निर्देशक र एक लेखापरीक्षण अधिकारीलाई १७ नियोगहरूमा निरीक्षणका लागि खटाइएकोमा सो निरीक्षणबाट नियोगहरूको रु.४ करोड ३८ लाख ६ हजार बेरूजू फछ्यौँटको प्रमाण पेश भई सम्परीक्षण भएको छ ।
२४१. **कार्यालयको लेखापरीक्षण** – कार्यालयको २०६१/६२ को आर्थिक कारोबारको आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्न एक चार्टर्ड एकाउन्टेन्टलाई नियुक्ति गरी सो कार्य गराइएको छ । यस्तो अभ्यासबाट लेखापरीक्षण गर्ने कार्यालय स्वयंको लेखापरीक्षण कसले गर्ने (Who audits the auditor) भन्ने सार्वजनिक चासोलाई अन्त्य गराउने प्रयासलाई निरन्तरता दिइएको छ ।
२४२. **कर्मचारी व्यवस्थापन** – यस कार्यालयको दरबन्दी ४४९ रहेकोमा २०६३ आषाढ मसान्तसम्म ४२१ पदपूर्ति भएको छ । विभिन्न श्रेणीका बाँकी २८ पदपूर्तिको लागि आवश्यक कारबाही भइरहेको छ ।
- कार्यालयका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका २ नायब महालेखा परीक्षकलाई यस वर्ष विशिष्ट श्रेणीको उपमहालेखा परीक्षक पदमा, राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको ९ निर्देशकलाई राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको नायब महालेखा परीक्षकमा, राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका ४ लेखापरीक्षण अधिकारीलाई राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको निर्देशक पदमा, राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणीका ५ लेखापरीक्षण अधीक्षकलाई राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको लेखापरीक्षण अधिकारी पदमा र राजपत्र अनङ्कित तृतीय श्रेणीका २ जुनियर मेकानिक्सलाई राजपत्र अनङ्कित द्वितीय श्रेणीको लेखापरीक्षण निरीक्षकमा बहुवा गरिएको छ । १ नायब महालेखा परीक्षक, १ निर्देशक, ४ लेखापरीक्षण अधिकारी, ४ कम्प्युटर अपरेटर, ४ लेखापरीक्षण निरीक्षक, र २ हलुका सवारीचालक पद खुल्ला प्रतियोगिताबाट स्थायी पूर्ति भएको छ ।
- कार्यालयका १ नायब महालेखा परीक्षक, १ निर्देशक, १ लेखापरीक्षण अधिकारी र २ लेखापरीक्षण अधीक्षकले उमेरको हदबाट अनिवार्य अवकाश पाएका छन् । त्यसैगरी १ लेखापरीक्षण अधीक्षक र ६ टाइपिस्टलाई नियमानुसार एक श्रेणीमाथिको पदमा बहुवा गरी स्वेच्छिक अवकाश समेत दिइएको छ । कार्यालयमा कार्यरत १ लेखापरीक्षण अधिकारी र १ लेखापरीक्षण अधीक्षकले आ-आफ्नो पदबाट राजीनामा दिएका छन् । लेखापरीक्षण अधीक्षक २ शाखा अधिकृत पदमा नियुक्त भई यस कार्यालयबाट रमाना भई गएका छन् ।
२४३. **पदक तथा पुरस्कार** – महालेखा परीक्षकको कार्यालय स्थापना भएको ४८ औँ वार्षिक उत्सवको शुभ अवसरमा २०६२ सालसम्म अविच्छिन्न रूपमा २५ वर्ष सेवा पूरा गर्ने १९ कर्मचारीलाई जानपद दीर्घसेवा पदक र १५ वर्ष सेवा पूरा गर्ने ९ कर्मचारीलाई जानपद सेवा पदक प्रदान गरिएको छ । सोही अवसरमा यस कार्यालयका सेवामा रही उत्कृष्ट काम गर्ने १ निर्देशक, ३ लेखापरीक्षण अधिकारी, ३ लेखापरीक्षण अधीक्षक र १ परिचर समेत ८ कर्मचारीलाई नियमानुसार विशेष पुरस्कार प्रदान गरिएको छ ।
२४४. **सम्परीक्षण पुरस्कार** – बेरूजू फछ्यौँटको सम्बन्धमा मूल्याङ्कन गरी फछ्यौँट भए नभएको अनुगमन गर्ने, फछ्यौँटका लागि ताकेता गर्ने, छलफल गर्ने र सबै निकायसँग प्रगति लिई मन्त्रपरिषद्मा पेश गर्ने कार्यको लागि गठित बेरूजू फछ्यौँट मूल्याङ्कन र अनुगमन समितिको कार्यमा तदारुकता आएकोले पुराना बेरूजू असुल फछ्यौँट गर्ने कार्यमा तीव्रता आएको छ । यस कार्यालयबाट वर्षभरि नै निरन्तर रूपमा सम्परीक्षणको कार्य भएको र लेखापरीक्षण डोरबाट पनि सम्परीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाइएबाट यो वर्ष सम्परीक्षणबाट रु.८ अरब ४८ करोड ९६ लाख २४ हजार बेरूजू लगत कट्टा गरिएकोमा रु.१ अरब ३१ करोड ५१ लाख १२ हजार असुली भएको छ । यसरी बेरूजू सम्परीक्षणमा सक्रिय रूपले कर्मचारीहरू लागेकोले निजहरूलाई प्रोत्साहनका लागि यस वर्ष रु.१५ लाख पुरस्कार स्वरूप प्रदान गरिएको छ ।
२४५. **अध्ययन** – महालेखा परीक्षकको कार्यालयका कर्मचारीहरू सम्बन्धी नियमावली, २०५० बमोजिम पाउने सुविधा उपलब्ध गराई १ लेखापरीक्षण अधिकारीलाई नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थामा चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स कोर्स अध्ययन गर्न पठाइएको छ । विगतका वर्षहरूमा सो कोर्स अध्ययन गर्न बिदामा पठाइएका

कर्मचारीमध्ये १ यो वर्ष उत्तीर्ण भई र ३ ले आर्टिकलशिप अध्ययन पूरा गरी कार्यालयको सेवा सुरु गरेका छन् ।

२४६. **राजस्व फाराम स्वीकृत** – गत विगत वर्षमा दिइएको सुभाउ अनुरूप राजस्व जम्मा गर्ने कार्यालयगत खाता सञ्चालन गर्ने प्रयोजनका लागि महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रस्ताव भएका फारामहरू प्रकाशन गरी २०६३ श्रावण १ गतेदेखि नेपाल राज्यभर लागू गर्न स्वीकृति दिइएको छ ।

२४७. **आयोजना सम्पन्न** – विश्व बैङ्कको सहयोगमा सञ्चालित सार्वजनिक लेखापरीक्षण सुधार आयोजनाका परामर्शदाताले विनियोजन, राजस्व, प्राप्त (प्रोब्योरमेन्ट), कार्यमूलक तथा आयोजना हिसाब लेखापरीक्षण समेतका ५ मार्गदर्शन तयार गरी कार्यालयलाई उपलब्ध गराए पश्चात् २०६२।७।२९ मा आयोजना सम्पन्न भएको छ । परामर्शदाताले तयार गरेको लेखापरीक्षण मार्गदर्शनहरू आगामी दिनमा क्रमशः लागू गरिनेछ ।

२४८. **तालिम तथा गोष्ठी** – सीमित स्रोत साधनबाट बढ्दो कार्यबोझ पूरा गर्दै लेखापरीक्षणको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले तालिम, गोष्ठीको माध्यमबाट कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धि गर्न यो वर्ष निम्न तालिम गोष्ठीमा कार्यालयका विभिन्न कर्मचारीहरूलाई भाग लिन पठाइयो ।

- विभिन्न मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूले उपलब्ध गराएको तालिम गोष्ठीमा सम्मिलित हुन राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका ३ र तृतीय श्रेणीका २१ अधिकृतलाई विदेशमा पठाएको थियो । सोमध्ये भारतका नियन्त्रक तथा महालेखा परीक्षकले उपलब्ध गराएको छात्रवृत्ति तालिममा १० तृतीय श्रेणीका अधिकृत, भारतको वित्त मन्त्रालय अन्तर्गतको राष्ट्रिय वित्तीय प्रबन्ध संस्थानले आयोजना गरेको तालिममा द्वितीय श्रेणीका २ र तृतीय श्रेणीका ४ समेत ६ अधिकृत, सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको एसियाली संगठनले भारत र पाकिस्तानमा आयोजना गरेको कार्यमूलक लेखापरीक्षण र जालसाजी तथा भ्रष्टाचार विषयको कार्यशालामा तृतीय श्रेणीका ३ अधिकृत, पाकिस्तान, कोरिया र जापानका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाले आयोजना गरेको कार्यमूलक लेखापरीक्षण, सरकारी लेखापरीक्षण, सार्वजनिक निर्माणको लेखापरीक्षण विषयको तालिममा १।१ अधिकृत र अर्का १ अधिकृतले भारतमा कम्प्युटर सम्बन्धी तालिममा भाग लिएका छन् ।
- कार्यमूलक लेखापरीक्षण, राजस्व लेखापरीक्षण, लेखापरीक्षणमान र लेखामान विषयक तालिममा कार्यालयका ३०५ कर्मचारीका लागि छोटो अवधिको अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरियो । त्यस्तै लेखापरीक्षण सुदृढीकरण आयोजनाबाट २३७ कर्मचारीलाई लेखापरीक्षण निर्देशिका सम्बन्धी तालिम दिइयो ।
- नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानद्वारा सञ्चालित वरिष्ठ कर्मचारी विकास कार्यक्रममा १, सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन विषयको तालिममा १२, सेवाकालीन तालिममा २ समेत १५ अधिकृतहरूले भाग लिएका छन् ।
- राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रद्वारा सञ्चालित वित्तीय व्यवस्थापन तथा लेखापरीक्षण विषयको तालिममा ३० अधिकृतहरूले भाग लिएका छन् ।
- नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाले सञ्चालन गरेको कम्पनी ऐन, २०६२ र यसले अन्य ऐनमा पारेको प्रभाव तथा रिपोर्टिङ स्टान्डर्ड आदि विषयको तालिम तथा गोष्ठीमा १५ अधिकृतले भाग लिएका छन् ।
- कार्यालयका २९ अधिकृतलाई आधारभूत कम्प्युटर र ३० अधिकृतलाई व्यावसायिक अंग्रेजी लेखन विषयको तालिम दिइएको छ ।
- सूचना प्रविधि उच्चस्तरीय आयोग, विश्व बैङ्क, एसियाली विकास बैङ्क, लेखापरीक्षणमान बोर्ड, नेपाल कानून सुधार आयोग, राष्ट्रिय योजना आयोगले सञ्चालन गरेको कार्यक्रम तथा गोष्ठीमा कार्यालयका १३ अधिकृतलाई भाग लिन पठाइयो ।

- भ्रष्टाचार विरुद्ध अनुसन्धान तथा सञ्चार केन्द्र (रिमेक) नेपालद्वारा सञ्चालित सुशासनसँग सरोकार राख्ने निकायबीचको सम्बन्ध र समन्वय सम्बन्धी छलफल कार्यक्रममा उपमहालेखा परीक्षकले भाग लिनुभएको थियो ।
- भ्रष्टाचार विरुद्ध अनुसन्धान तथा सरोकार केन्द्रद्वारा आयोजना भएको संसदविहीन अवधि, अपारदर्शी खर्च र कारबाहीको सम्भावना सम्बन्धी छलफल कार्यक्रममा २०६३।२।१४ मा, प्रो-पब्लिकको आयोजनामा भ्रष्टाचार विरुद्ध गोलमेच छलफल कार्यक्रममा २०६३।२।१७ मा र रिपोर्टर्स क्लबले २०६३।३।१५ मा आयोजना गरेको प्रेस कन्फरेन्समा मैले भाग लिएको थिएँ ।

२४९. **खर्च र उपलब्धि** – आर्थिक प्रशासनमा प्रभावकारिता ल्याउने तथा सार्वजनिक कोषको सदुपयोग गरी चुहावट रोकथाम गर्ने कार्यमा लेखापरीक्षणले प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपले योगदान पुऱ्याएको हुन्छ । यसलाई मौद्रिक आधारमा मात्र मूल्याङ्कन गर्न सकिँदैन । प्रत्यक्ष रूपमा लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका बेरुजूमध्ये असुल गर्नुपर्ने बेरुजुको हिस्सा उल्लेखनीय रहेको छ । यसरी औल्याइएका अधिकांश रकम असुल पनि हुने गरेको छ ।

यो वर्ष लेखापरीक्षणबाट देखिएका असुल गर्नुपर्ने बेरुजु रु.२ अरब २६ करोड ७८ लाख ७६ हजार तथा असुल भएको रु.१ अरब ४५ करोड ९ लाख ९८ हजारसँग कार्यालयको २०६२।६३ को चालू खर्च रु.७ करोड ५५ लाख ३० हजारको तुलना गर्दा रु.१०० खर्चबाट असुल गर्नुपर्ने रु.३ हजार र असुल भएको रु.१ हजार ९२१ उपलब्धि हुने अवस्था रहेको छ ।

यो वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको रु.७ खरब ३८ अरब ७१ करोड ९३ लाख ५६ हजार तथा सम्परीक्षण भएको रु.१३ अरब २८ करोड ३९ लाख ८१ हजारसँग कार्यालयको चालू खर्च तुलना गर्दा रु.१०० खर्चबाट रु.९ लाख ७८ हजारको लेखापरीक्षण र रु.१८ हजारको सम्परीक्षण भएको देखिएको छ ।

२५०. **कर्मचारी सुविधा, सहूलियत** – लेखापरीक्षण ऐनले महालेखा परीक्षकको कर्तव्य पालनामा मद्दतको लागि समय समयमा सरकारको स्वीकृति बमोजिम अधिकृत र कर्मचारीहरू रहने र त्यसरी रहन आएका कर्मचारीहरूको संख्या महालेखा परीक्षकको सहमति विना नघटाइने व्यवस्था छ । त्यस्तै यो कार्यालयका अधिकृत र कर्मचारीहरूको एउटा छुट्टै सेवा गठन हुने व्यवस्था भएअनुरूप उपर्युक्त ऐन अन्तर्गत बनेको नियमावलीद्वारा लेखापरीक्षण सेवाको गठन भई सो सेवाको सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी पनि महालेखा परीक्षकलाई प्रदान गरेको छ ।

लेखापरीक्षणको स्तर र यसको प्रभावकारिता लेखापरीक्षकको स्वतन्त्रता, निर्भिकता र निष्पक्षतामा निर्भर गर्दछ । पेशागत दृष्टिले पनि लेखापरीक्षणमा खटिने कर्मचारीले अन्य कर्मचारीहरूले गरेका काम कारबाहीको परीक्षण, मूल्याङ्कन गरी आर्थिक कारोबारमा देखिएको खोट पहिल्याई टीका-टिप्पणी गर्नुपर्ने हुन्छ । साथै तोकिएको काम जत्तिसुकै जोखिमपूर्ण भए पनि जिम्मेवारीपूर्वक कसैको बहकाउमा नलागी समयमै सम्पन्न गर्न बाध्य हुने हुँदा प्रायजसो तनाव र चुनौतीको अवस्थामा गुञ्जिरहनुपर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा कर्मचारीको मनोबल बढाई कार्यक्षमता अभिवृद्धि गर्न सुविधा र सहूलियतको गहनतम भूमिका रहन्छ । तथापि बढ्दो कार्यबोभ थेगी रहेका लेखापरीक्षण सेवाका कर्मचारीहरूलाई पुरानो कार्यालय भवनमा पर्याप्त कार्यकक्ष पनि आवश्यकतानुरूप उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । असहज अवस्थामा पनि कर्मचारीहरूलाई दुर्गम एवं विकट जिल्लाहरूमा खटाई स्थलगत रूपमै लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्ने गरेतापनि पर्याप्त दैनिक भत्ता, होटेल बास खर्च समेत उपलब्ध गराउन सकेको छैन ।

बढ्दो कार्यबोभको चुनौतीको सामना गर्दै अघि बढ्न पेशागत मर्यादा, निर्भिकता, निष्पक्षता र स्वतन्त्रता कायम गरी कर्मचारीहरूको मनोबल बढाउन लेखापरीक्षण कार्यको स्तर, विश्वसनीयता र प्रभावकारितालाई अभिवृद्धि गर्न कार्यालयको काम गर्ने वातावरण अनुकूल हुने गरी पर्याप्त भौतिक स्रोत साधन, स्थलगत लेखापरीक्षण गर्न जानेलाई आवश्यक होटेल बास सुविधा र दैनिक तथा भ्रमण खर्च एवं पेशागत भत्ता सहज र सरल रूपमा उपलब्ध गराउन अति जरुरी भएको छ ।

यो प्रतिवेदनमा मुलुकको आर्थिक प्रशासन वित्तीय क्रियाकलापमा देखिएको अनियमितता, त्रुटिहरू केलाई विवेचना गर्ने प्रयास गरेको छु । ती प्रतिवेदनहरूमा समग्रमा आर्थिक प्रशासनमा देखिएका विसंगति तथा दुर्बल पक्षको यथार्थता प्रस्तुत गर्दै सुधारका लागि व्यावहारिक सुझावहरू पनि यथासम्भव दिँदै आएको छु । आर्थिक प्रशासनमा देखिएका सुधारका संकेतहरूलाई आत्मसात गर्दै लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता कायम राख्दै सार्वजनिक वित्तीय व्यवहारलाई स्वच्छ, जवाफदेहीपूर्ण एवं पारदर्शी बनाउन लेखापरीक्षण गराउने निकायसँग यथासम्भव सकारात्मक सम्बन्ध स्थापित गर्ने प्रयास गरेको छु । यद्यपि बहुदो आर्थिक क्रियाकलाप र कार्यक्षेत्रले गर्दा यसका अन्तर्निहित त्रुटिहरू चुनौतीको रूपमा आइरहनेतर्फ सचेत रहनुपर्दछ । आर्थिक प्रशासन वास्तवमा स्वच्छ, अनुशासित, मर्यादित र कानूनसम्मत ढङ्गबाट अगाडि बढाउन सम्बद्ध सबै पक्ष सजग रही निरन्तर रूपमा सुधारोन्मुख रहनुपर्दछ भन्ने मेरो धारणा छ ।

लामो समयसम्म मुलुकमा संसदविहीनताको कारणले महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन २०५९, २०६०, २०६१ र २०६२ धेरै पछि मात्र सार्वजनिक भएका छन् । हाल संसदको पुनर्बहाली भई सार्वजनिक लेखा समितिमा गठन समेत भइसकेको अवस्थामा प्रतिवेदन समयमा सार्वजनिक हुनुको साथै प्रतिवेदनहरू सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल भई जारी हुने मार्गनिर्देशनबाट यस कार्यालयलाई थप ऊर्जा मिल्नुको साथै आर्थिक क्रियाकलापहरूमा जिम्मेवारिता, पारदर्शिता तथा सुशासन कायम भए नभएको सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा कार्यालयले गर्ने मूल्याङ्कनलाई ठूलो सहयोग मिल्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

लेखापरीक्षणले औल्याएका विषयवस्तु आलोचनाको रूपमा ग्रहण नगरी यसको कार्यान्वयन पक्षप्रति सचेतता र संवेदनशीलता देखाई त्रुटिपूर्ण काम कारबाही गर्ने पक्षमाथि प्रचलित कानूनी व्यवस्था अनुरूप कारबाही गर्ने दृढ प्रतिबद्धता एवं विद्यमान कार्यविधि, प्रक्रिया, परिपाटी, नीति तथा कानूनी व्यवस्थाको आवधिक रूपमा मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी सुधारका लागि कदम चाल्ने कार्यशैली अवलम्बन गरेमा आर्थिक प्रशासनका समस्याहरू न्यून हुँदै जाने कुरामा मेरो दृढ विश्वास छ । यसबाट सार्वजनिक जवाफदेही, पारदर्शिता र सुशासन कायम राख्न मद्दत समेत पुग्नेछ ।

अन्तमा,

मेरो कर्तव्य पालनमा प्रतिनिधिसभा, सार्वजनिक लेखा समिति, नेपाल सरकार, लेखापरीक्षण गराउने निकाय र सम्बद्ध पदाधिकारीहरू, दातृ समुदाय र अरु धेरै पक्षबाट मलाई अमूल्य सहयोग प्राप्त भएकोले आफ्नो जवाफदेही निर्वाहमा ठूलो प्रेरणा पाएको मलाई लागेको छ । त्यसका लागि सम्बद्ध सबैप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । कार्यालयका कर्मचारीहरूको लगन र अथक परिश्रमको कदर गर्दै सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

(गेहेन्द्रनाथ अधिकारी)
महालेखा परीक्षक